

Poděkování

Mé poděkování patří doc. PhDr. Tomášovi Kasperovi, Ph.D. za věcné připomínky, odborné vedení a rady při zpracování diplomové práce. Dále děkuji zaměstnancům Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze za pomoc při vyhledávání informací a Mgr. Jaroslavě Janouškové za jazykovou korekturu a celkovou stylizaci práce.

V Liberci dne:

Bc. Iva Koubová

Anotace

Téma: Vzdělávací a výchovné cíle v Československu v letech 1948-1989 – příklady učebnic občanské výchovy

Diplomová práce se zabývá vývojem českých učebnic občanské výchovy ve druhé polovině dvacátého století v období mezi roky 1948-1989. Práce je rozdělena do dvou částí, které na sebe přímo navazují. První část práce poukazuje na vývoj československého školství v letech 1948-1989. Zabývá se analýzou učebních osnov občanské výchovy, později nauky a charakterizuje ji společně s jejími oblastmi. Pokračuje vymezením učebnic, jejich funkcí a struktur podle různých autorů, kteří se zabývali analýzou učebních textů. Druhá část se za pomoci obsahové analýzy učebnic věnuje výzkumu učebnic občanské výchovy/nauky na druhém stupni základních škol v období mezi roky 1948-1989. Výsledky výzkumu poukazují na to, jak se učebnice pod vlivem politických událostí měnily a jaké byly jejich vzdělávací a výchovné cíle spolu s prostředky k jejich dosahování a kontrole žáků. Závěrem diplomové práce je diskuze přispívající k pochopení získaných poznatků a zjištění.

Klíčová slova: vývoj československého školství, komunismus, občanská výchova, učebnice, školní osnovy, obsahová analýza učebnic

The Annotation

Topic: Educational and formative goals in Czechoslovakia in 1948-1989 – an example of civic education textbooks

This diploma thesis deals with the development of Czech textbooks of civic education in the second half of the twentieth century between 1948-1989. The work is divided into two parts that are directly linked. The first part of the thesis points to the development of Czechoslovak education in 1948-1989. It deals with the analysis of curricula of civic education, later with the doctrine and characterizes it together with its fields. It continues with the definition of textbooks, their functions and structures according to various authors who have dealt with the analysis of textbooks. The second part, with the help of content analysis of textbooks, is devoted to the research of textbooks of civic education / teaching at the second level of elementary schools in the period between 1948-1989. The research results show how textbooks have changed under the influence of political events and what their educational and educational goals were, along with the means to achieve and control pupils. The conclusion of the diploma thesis is discussion contributing to the understanding of acquired knowledge and findings.

Key words: development of Czechoslovak education, communism, civic education, textbooks, school curriculum, content analysis textbooks

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Vývoj školství na našem území v letech 1948-1989.....	11
2.1. Tvrdá léta	12
2.1.1. Obecné úkoly výchovy a vyučování	14
2.1.2. Zásady práce na škole	15
2.2. Lidská tvář.....	16
2.3. Normalizace	19
3. Občanská výchova a její vymezení	20
3.1. Oblasti občanské výchovy.....	22
3.1.1. Oblasti občanské výchovy v letech 1948-1956.....	23
3.1.2. Oblasti občanské výchovy v letech 1957-1968.....	23
3.1.3. Oblasti občanské výchovy v letech 1969-1989.....	24
3.2. Osnovy občanské výchovy.....	26
3.2.1. Osnovy občanské výchovy v letech 1948-1956.....	26
3.2.2. Osnovy občanské výchovy v letech 1956-1968.....	28
3.2.3. Osnovy občanské výchovy v letech 1969-1989.....	31
3.3. Shrnutí.....	33
4. Učebnice.....	35
4.1. Vymezení pojmu učebnice.....	35
4.2. Funkce učebnic	37
4.3. Struktura učebnic	39
5. Analýza vybraných učebnic	42
5.1. Metodologie	42
5.2. Obsahová analýza.....	42
5.3. Cíl obsahové analýzy učebnic	45
5.4. Charakteristika výběrových učebnic	45
5.4.1. Občanská výchova v 6. ročníku 1974	47
5.4.2. Občanská výchova v 7. ročníku 1974	58
5.4.3. Občanská výchova v 6. ročníku 1981	67
5.4.4. Občanská výchova v 7. ročníku 1981	80
6. Diskuze.....	91
7. Závěr	95
8. Seznam použité literatury.....	97

Seznam obrázků

Obrázek 1: Přehled školství v ČSSR.....	50
Obrázek 2: Příklad ukázky F. Křížka.....	51
Obrázek 3: Báseň V. Nezvala	53
Obrázek 4: Ukázka z knihy S. Hrnčíře.....	54
Obrázek 5: Vroucí slova V. Nezvala.....	54
Obrázek 6: Ukázka jídelníčku.....	55
Obrázek 7: Příklady nehod dětí.....	56
Obrázek 8: Řeč V. I. Lenina.....	60
Obrázek 9: Příklady rostoucí péče o člověka.....	62
Obrázek 10: Výbory ČSR a SSR	63
Obrázek 11: Složení výborů.....	64
Obrázek 12: Hlavní činnost Národního výboru	65
Obrázek 13: Báseň S. K. Neumanna	69
Obrázek 14: Rodina	70
Obrázek 15: Žáci a studenti ČSSR.....	71
Obrázek 16: G. Husák s pionýry	72
Obrázek 17: Špatný příklad péče o životní prostředí	73
Obrázek 18: Báseň Česká mírová	74
Obrázek 19: Bývalý památník.....	75
Obrázek 20: Ukázka práce dětí	76
Obrázek 21: A. Zápotocký Obrázek 22: B. Šmeral.....	77
Obrázek 23: Ukázka slovníčku na konci učebnice.....	78
Obrázek 24: Pracující chlapi	82
Obrázek 25: Podpis Košického vládního programu.....	84
Obrázek 26: Pochod Lidových milicí	84
Obrázek 27: Podpis smlouvy	85
Obrázek 28: Nejdůležitější zastupitelské orgány	86
Obrázek 29: Pokles počtu trvale zaměstnaných osob	87
Obrázek 30: Energeticky propojené státy	88
Obrázek 31: Spotřeba potravin.....	89

1. Úvod

Hlavním cílem této diplomové práce, která nese název *Vzdělávací a výchovné cíle v Československu v letech 1948-1989 – příklady učebnic občanské výchovy*, je obsahová analýza učebnic občanské výchovy, později nauky a vývoj československého školství počínající rokem 1948 a konče rokem 1989. Toto téma pro diplomovou práci jsem si zvolila především proto, že mě velice zajímá školská soustava v poválečném období a následně v dalších letech, kdy byla vedena Komunistickou stranou a politickými událostmi té doby.

Mohli byste namítnout, že téma se netýká oboru Vychovatelství, který studuji, ale mohu vám oponovat. Diplomovou práci jsme zaměřili na seznámení se s občanskou výchovou, která se nejvíce ze všech školních předmětů zaměřovala na výchovné cíle a na prostředky k jejich dosahování. Občanská výchova/nauka měla tehdy ideový charakter a zaměřovala se politicky na žáky, aby se z nich postupně stávali občané socialistické vlasti. Proto byly vybrány právě učebnice občanské výchovy/nauky a ne učebnice jiné.

Možným dalším problémem ve výběru tématu je historie, které se můj studovaný obor téměř nevěnuje. Ale právě proto jsem si téma s historickým exkurzem vybrala, protože tak nejenom já, ale i ostatní mí vrstevníci mohou nahlédnout do historie, která se týkala našich rodičů, učitelů a známých. Důvodem zvolení tohoto tématu také bylo nahlédnutí do tématu volnočasových institucí a celkově do volnočasových aktivit žáků a studentů za socialismu.

Nejenom učebnice, osnovy a metodické příručky pro učitele byly pozměněny nebo dokonce přepracovány, ale změnami procházel i školský zákon, dle kterého se vše ostatní muselo řídit. Vždyť posuďte sami, jak byla občanská výchova vymezena ve Věstníku ministerstva školství z roku 1948/1949: *„Občanská nauka a její úkol a cíl, který spočívá v poučování a organizaci žakovské společnosti k výchově a vzdělání politicky uvědomělých, činných a mravně odpovědných občanů lidové demokratické Československé republiky, hrdých vlastenců a Slovanů, statečných obránců vlasti, oddaných zastánců pracujícího lidu a socialismu.“* (Věstník ministerstva školství, věd a kultury 1948/1949)

Po několika letech byl změněn název předmětu z občanské výchovy na občanskou nauku a předmět byl vymezen lehce odlišně: *„Občanská nauka na základní škole se výrazně podílí na ideově politické výchově žáků. Jejím specifickým úkolem je systematicky*

formovat základy komunistického uvědomění a přesvědčení mladých lidí a jejich aktivní občanské postoje k socialistické společnosti.“ (Učební osnovy základní školy 1983, s. 5)

Proto jsem si vybrala obsahovou analýzu učebnic občanské výchovy/nauky, abych mohla tyto rozdíly zaznamenat a předat tak ostatním. V diplomové práci jsem nepoužívala pouze interpretační metodu, ale snažila jsem se v průběhu porovnávat a zaznamenávat změny. Pomocníkem mi byl i obrazový materiál, kterým doplňuji výzkumné otázky se záměrem bližšího vyjádření psaného textu.

Přeji si, aby má práce byla přínosná nejen pro odborníky zabývající se obsahovou analýzou učebnic nebo učitele vyučující občanskou výchovu, ale také pro osoby vymykající se oboru, jako například lidi, kteří v dobách komunismu vyrůstali a neuvědomovali si, jak na ně režim pomocí školních předmětů tlačil.

A jak říkal J. A. Komenský: *„S pomocí knih se mnozí stávají učenými i mimo školu. Bez knih pak nebývá učený nikdo ani ve škole.*

Nevěřte všemu, co se vám k věření předkládá. Zkoumejte vše a přesvědčujte se o všem sami!“

2. Vývoj školství na našem území v letech 1948-1989

V této kapitole se budeme zabývat vývojem školství v Československé republice od roku 1948 až po rok 1989. Připomeneme si, alespoň částečně, školství před rokem 1948, protože jeho vývoj byl po fašistické okupaci nelehkým úkolem. Spíše se jednalo o nápravu důsledku německé okupace, jako uzavření vysokých škol, omezení dostupnosti středního vzdělávání, ale i persekuce pedagogů. Postupně se dostaneme k významným událostem ve školství po únorovém převratu 1948¹ a změnám školních osnov v následujících letech. A nakonec poukážeme na uzákoněný školský systém Československé socialistické republiky o jednotné státní škole. Závěrem této kapitoly shrneme celý školský systém v období let 1948-1989.

Je důležité připomenout, že nacistická okupace v českých zemích znamenala zásadní, téměř až totální zlom v politickém vývoji Československé republiky a samozřejmě i ve vývoji školství. Dne 15. března roku 1939 došlo k porušení všech mezinárodních konvencí, důsledkem bezohledné okupace bylo postupné nabourání celého školského systému. Nacisté volili tvrdé metody k prosazení ideologie a její ideové myšlenky. Do října 1939 obsadili přes 30 obecných a měšťanských škol s několika tisíci žáky. Po osvobození v květnu 1945 nastalo období omezené demokracie, které bylo posléze v únoru 1948 ukončeno, a moc totálně převzala tzv. dělnická moc.

Svobodné školství probíhalo ve čtyřech fázích takzvaného pomyslného boje. První fáze začala hned po ukončení války, kde proběhla „*snaha o provedení školské reformy formou dekretu prezidenta republiky.*“ (Knapík 2014, s. 146) Druhá fáze proběhla začátkem roku 1946, kdy ministr školství Zdeněk Nejedlý připravil společně s Ministerstvem školství a osvěty osnovu školského zákona, ve kterém měla být zavedena jednotná devítiletá škola a zrušeny nestátní školy. Třetí fáze začala jarem roku 1947, kdy byl zvolen nový ministr Stránský a ten do školních osnov vložil několik změn. Například změnu o postátnění všech škol, kde by vznikla výjimka o některých školách nestátních, které by mohly nadále fungovat. Poslední, čtvrtá fáze boje, byla koncem února roku 1948, kdy komunisté převzali moc a prosadil se reformní školský zákon.

¹ Den, komunisty označovaný jako "vítězství pracujícího lidu nad buržoazií a reakcí", představuje vyvrcholení státního převratu, který měl za cíl nastolit komunistickou diktaturu a připojení Československa do sovětského mocenského bloku. Dostupné z <http://www.totalita.cz/1948/1948.php>, 10.4.2018

2.1. Tvrdá léta

Podkapitola s názvem tvrdá léta nás zavede do období let 1948-1956. Počátkem roku 1945 byla snaha o zavedení jednotné socialistické školy a krátce na to se zákon podařilo prosadit a byl uzákoněn na jaře v roce 1948. Jednalo se o přestavění struktur výchovně vzdělávacích institucí, naplnění jejich činností novým obsahem, novými prostředky, formami a metodami výchovné práce.

Program nové vlády schválený v roce 1945 sliboval obnovu výuky ve školách zavřených nacisty a dále se v něm dočteme že, *„Bude provedena důsledná demokratisace, a to nejen umožněním co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: ve zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.“* (Knapík 2014, s. 33)

Historik školství a pedagog v době komunismu Somr zhodnotil totální převahu komunistické strany jako historický předěl pro pedagogiku a považoval tento stav za nový a lepší začátek výchovné politiky. *„Teprve osvobození v květnu 1945 a únorové vítězství v roce 1948, které s konečnou platností uvolnilo cestu socialistické výstavbě v Československu, znamenaly pro českou a slovenskou pedagogiku historický předěl, kdy se začíná soustavně rozpracovávat teorie socialistické výchovy, která se stává oficiálním východiskem státní výchovné politiky.“* (Somr 1987, s. 290)

Nevýhodou tohoto systému však byla nulová demokratická pozice, jak zmiňuje Zounek, Šimáně a Knotová ve své publikaci. KSČ získalo veškerou politickou moc, kterou vládlo, až do ukončení komunistického režimu, téměř 40 let.

Komunisté měli ve svých plánech jasno. Měli jednoznačně navrch jak ve školském zákoně, tak i v ústavě, kam si prosadili své návrhy. (Cigánek 2009, s. 130)

Základ vzdělávání později formuloval Košický vládní program, který stanovil cíl zpřístupnit vzdělání všemu lidu. Tedy komplexní rozvoj vzdělání od předškolního věku.

Do škol byl zaveden ruský jazyk, občanská výchova a i nové pojetí výuky dějepisu, zeměpisu atp. Československý socialistický školský systém byl až velice podobný systému Sovětského svazu, což znamenalo přidružení se školským systémem k jiné zemi a nastolením naprosto odlišných pravidel a norem v zákonech a vzdělávání.

Někteří autoři socialistické pedagogiky, jako například Králíková, nový systém školství velmi upřednostnila a považovala ho za průlom ve vzdělávání. Ona sama ve své

publikaci zmiňuje přechodné osnovy z roku 1945/1946, kde se píše, že je škola lidově demokratická² a že toto vzdělání je určeno potřebami lidu.

„Naše nová škola je lidově demokratická. V ní se uplatňuje a uskutečňuje princip lidové demokracie a jednoty národa v lidově demokratickém pracovním a společenském životě školy, zejména v jednotném osnování vzdělání. Toto vzdělání je určováno potřebami a zájmy našeho lidu a národa, jednotným usilováním o novou, hospodářskou, politickou a kulturní výstavbu naší lidově demokratické republiky ...“ (Králíková a kol. 1977, s. 70)

Od počátku 50. let se, dle Somra, začala rozvíjet domácí socialisticky orientovaná pedagogická teorie, která vycházela ze světových ideových vzorů marxismu a leninismu. (Somr 1987, s. 291) Prvním zdrojem bylo pokrokové dědictví české a slovenské pedagogiky a druhým východiskem byly pedagogické zkušenosti a pedagogická teorie Sovětského svazu. Avšak neznamenal to, že oba dva zdroje fungovaly.

Na jednu stranu můžeme konstatovat, že se republika snažila o zvýšení úrovně vzdělání, ale na druhou jsme byli stále pod vlivem jiné komunistické země.

Díky úsilí tehdejšího ministra Zděnka Nejedlého byl v dubnu r. 1948 přijat zákon o jednotné socialistické škole. Tento zákon je historicky významným ve vývoji školství. Avšak velice přejímal sovětské postupy a schémata vzdělávání, jak tvrdí Knapík.

Začátkem roku 1948 vznikla nová třídně motivovaná legislativa, která znamenala prudký úpadek školství, za který byl považován ministr školství Zdeněk Nejedlý. Jak bylo zmíněno v předchozí podkapitole, československé školství kopírovalo školství sovětské ve všech možných stupních.

„Veškeré mládeži se dostane jednotné výchovy a obecného i odborného vzdělání na školách, které tvoří jednotnou soustavu. Podle dalších ustanovení tohoto zákona chodí mládež do školy mateřské ve věku od tří do šesti let, do školy prvního stupně (národní) a druhého stupně (střední) od šesti do patnácti let a mládež starší do školy třetího stupně.“ (Zákon č. 95/1948 Sb.)

Povinná školní docházka na prvním a druhém stupni škol byla devět let a žáci museli do škol nastoupit po dovršení šestého roku. Omezil se také počet žáků ve třídách a pedagogové se museli oslovovat soudružko/soudruhu učitelko/učíteli. Dále se nesměli

² Vláška lidu neboli princip rozhodování společných záležitostí. Ottova encyklopedie. 2004. s. 202

používat učebnice, které nebyly schváleny ministerstvem školství a osvěty a vydávány pouze pod státním nakladatelstvím.

Úprava školské soustavy vzniká zákonem ze dne 24. dubna roku 1953, kdy se mění povinná školní docházka z devíti let na osm let. Snížil se počet předmětů a z učebního plánu byla odstraněna prvouka a vlastivěda, které se včlenily do mateřského jazyka. Občanská nauka byla nahrazena předmětem ústava ČSR a SSSR, což vedlo k velkému nedostatku ve sféře společenskovední.

Jak tvrdí Zounek, Šimáně a Knotová, následkem těchto velkých změn trpěli převážně žáci, kteří si museli zvykat na proměny výuky, učiva i literatury. Byli přetíženi učivem a často propadali z určitých předmětů a celkově na ně byl vyvíjen tlak, který se zdál stále větší a větší. Také se navyšovaly počty tříd a počty žáků v nich byly snižovány, bylo pro žáky výhodou, protože se jim mohl pedagog víc individuálně věnovat. Nedostatky měly i většiny učebnic, kterým chyběla propracovanější didaktika, ale ideologické myšlenky se v nich vyskytovaly poměrně často.

S tímto tvrzením souhlasím s autory, protože důsledek neustálých změn pro žáky není vhodný a oni sami se nedokáží na změny adaptovat. Ale v těchto letech byla prioritou jednotné školy se zásadními změnami ve školském systému. Negativním důsledkům se však nešlo vyhnout a prozatím se s nimi nedokázali ani vypořádat.

Velký vliv na školský systém měl vývoj pedagogiky, jakožto „*vědní disciplíny která klade základy a ovlivňuje způsoby výchovy a vzdělávání nejmladší generace.*“ (Knapík 2014, s. 18) Zásadní vliv na vzdělanost však měly vysoké školy a školství, jakožto pilíře pro rozvoj vzdělanosti české společnosti, kulturní a intelektové klima.

2.1.1. Obecné úkoly výchovy a vyučování

V této podkapitole bychom chtěli poukázat na obecné úkoly výchovy a vyučování sepsané v učebním plánu a učebních osnovách z roku 1948, protože si myslíme, že je to důležitou součástí vývoje školství v prvních letech nastolení komunistického režimu. A taktéž několik ukázek z těchto osnov.

Obecné úkoly výchovy a vyučování pro školy 1. – 3. stupně, tedy školy národní, byly takové, že Československá škola byla školou politickou, která se včleňovala do národního úsilí o budování lidově demokratického státu. Škola měla, dle osnov, učit poznávat podstatu a zákonitosti přírody a lidské společnosti a vzdělávat v duchu pokrokových

národních tradic a ideálů humanity. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 7)

Škola měla vést k samostatnému myšlení žáků, k cílevědomému jednání a činnorodé práci a družné spolupráci. Měla pečovat o všestranný rozumový, citový, tělesný a mravní rozvoj žáků a vychovávat mládež uměním. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 8)

Dále bylo úkolem školy vychovávat národně a politicky uvědomělé občany lidově demokratického státu, československé vlastence, statečné obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu a stoupence socialismu. Její práce měla spočívat v učení mládeže poznávat vlast, milovat ji a pracovat pro ni. Měla utvrzovat mládež v odporu k nepřátelům pracujícího lidu celého světa a upevňovat bratrství mezi Čechy a Slováky a ostatními slovanskými národy. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 8)

Výchova pevných charakterů, pojem zmíněný v učebních plánech pro rok 1948, je vlastně naprosto předepsaný postup toho, jak se u žáků musí upevnit charakter a jak má v konečné fázi vypadat správný člen socialistické společnosti. Výchova pevných charakterů byla dalším úkolem školy a vedla žáky k tomu, aby soustavně a trvale pracovali ve škole i mimo ni.

Škola splňovala i funkci výchovy žáků v duchu socialistické morálky, kde všechno vyučování a život školy vedl k výchově člověka, který měl pomoci odstranit vykořisťování člověka člověkem a měl probíjet cestu pro ostatní socialistické zásady. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 9)

Vyučování a výchovu jako proces celistvý od sebe nešlo oddělit, a nemělo by to jít ani dnes, a proto nelze jen učit a nevychovávat nebo vychovávat a neučit. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 9)

2.1.2. Zásady práce na škole

Tato kapitola je věnována zásadám práce na školách národních a středních v letech 1948/1949, které jsme vyhledali v učebních plánech a osnovách ze stejného roku.

Úkolem národní školy bylo poskytnutí základů obecného vzdělání pomocí soustavného vyučování a výchovy. Národní škola vedla děti postupně od hry k práci a snažila se, aby přechod z rodinného prostředí do prostředí školního byl nenásilný a

psychologicky přiměřený věku dítěte. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 14)

Součástí školních zásad byla také volná hodina, která sloužila k rozhovorům učitele se žáky, aby mohl učitel zjistit, jak se žákům ve škole pracuje, jaké mají úspěchy nebo neúspěchy a co společně připravit za práci pro žákovskou organizaci atp.

Hlavním bodem vyučování na škole národní byla výuka mateřského jazyka a to na elementárním stupni spojena s prvoukou a na středním a vyšším stupni spojena s vlastivědou. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 16)

Úkolem střední školy, tedy druhého stupně školy základní, bylo poskytnutí uceleného základního vzdělání na osnově systematicky utříděných poznatků. Součástí střední školy byla volnočasová náplň, a to v podobě kroužků. Byly to kroužky pro děti, které se postupně začaly vyhraňovat ve svých specifických zájmech a schopnostech. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 16)

Střední škola měla také úkol postupně orientovat žáka na budoucí povolání a soustavně ho měla utvrzovat v kladném poměru k budovatelské práci, především k práci manuální. (Učební plán a učební osnovy pro školy národní 1948, s. 16)

2.2. Lidská tvář

Následující období let 1957-1968 přineslo opět několik zásadních změn, a to v základní vzdělávací soustavě, kde hlavním bodem byla výchova, která měla být součástí celé společnosti, ale pod přímým vedením strany. Dále se začal projevovat velký zájem o mimoškolní volnočasové činnosti žáků, při kterých byl důležitý aktivní odpočinek. Velký důraz byl kladen na ideologie vychovávající správné občany Československé socialistické republiky.

Vznikl akční plán o nápravě a zavedení nového modelu socialistické demokracie, který byl sepsán v rámci pražského jara.³ A koncem sedmdesátých let byl schválen nový zákon o soustavě výchovy a vzdělání, který byl zásadním pro nadcházející roky.

³ Cílem reformistů bylo provést plánovanou hospodářskou reformu, odstranit starý systém a další uvolnění společenských poměrů. Jednalo se o reformu zevnitř, tudíž byla pod kontrolou KSČ. Cílový stav se také někdy nazývá jako „socialismus s lidskou tváří.“ Dostupné z: <http://www.dejepis.com/ucebnice/60-leta-v-ceskoslovensku-prazske-jaro-1968/>, 11.4.2018

V roce 1958 po sjezdu KSČ se rozhodlo o prodloužení povinné školní docházky zpět na devítiletou. V roce 1959 se ÚV KSČ oficiálně usneslo při zasedání O těsném spojení škol se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR v kapitole Nový výchovně vzdělávací systém a jeho rozvoj, o ustanovení povinné školní docházky zpět na devět let. Prodloužení studia mělo odstranit přetíženost žáků a umožnit jim vzdělání na dostatečné úrovni.

V knize od Somra, představitele komunismu, se dočteme, že na tomto zasedání se zhodnocovaly výsledky práce škol a stanovovaly se hlavní úkoly pro nadcházející období. Základní devítiletá škola byla označena jako škola prvního cyklu, na ni měly navazovat školy druhého cyklu, jako jsou odborná učiliště a učňovské školy, střední všeobecně vzdělávací školy, střední školy a střední školy pro pracující. (Somr 1987, s. 309)

Žáci měli poznat nejen základy věd, ale i samotnou vědeckost výroby, technologie a organizaci práce. Měli se naučit zručnosti a základy pro nadcházející práci, kterou měli vykonávat v některém z odvětví národního hospodářství a kultury.

Rok 1960 představuje zpomalení tempa změn ve školství a jeho organizaci, spíše se hledají nové možnosti a příležitosti k uplatnění a zavedení již osvědčených tradic, než nových neosvědčených a neznámých. Proto se následně opouští od slepého napodobování Sovětského svazu a začíná se orientovat na potřeby československé společnosti. (Zounek a kol. 2017, s.67)

Zákon o soustavě výchovy a vzdělání, ze dne 15. prosince roku 1960, schválilo národní shromáždění ČSSR, kde jeho hlavním bodem byla označena „*výchova jako věc celé společnosti pod přímým vedením strany.*“ (Somr 1987, s. 310)

„Velká úloha ve výchově nového občana připadá škole. Poslání škol v Československé socialistické republice je vychovávat mládež a pracující v duchu vědeckého světového názoru v občany vzdělané, způsobilé osvojit si poznatky současné vědy a techniky, připravené ke společensky užitečné práci, v lidi tělesně zdatné, nalézající radostné uspokojení v kolektivu a v práci pro celek, prodchnuté ideami socialistického vlastenectví a internacionalismu – v uvědomělé občany Československé socialistické republiky, nadšené budovatele komunismu.“ (Zákon č. 186/1960, s. 645)

Obě složky, výchova a vyučování, byly podle zákona založeny na marxisticko-leninském světovém názoru, na těsném spojení se životy lidí a na pokrokovosti vědy a tradic. Komunistická výchova měla mít základ již v rodině a měla mít sounáležitost

s výchovou ve škole. Od raného věku dítěte bylo potřeba učit ho komunisticky pracovat, žít atp.

Na začátku sedmdesátých let vzrůstá význam mimoškolní výchovné péče o děti a mládež, jejímž cílem je věnovat dětem aktivní odpočinek a rekreaci. Zároveň rozvíjet jejich zájmy a pomáhat jim s přípravou na vyučování. Rozšířila se tak školská soustava o nové typy škol, jako například Základní lidové školy, což byly základní umělecké školy nebo Základní hudební školy, které byly zaměřeny na hudební výchovu.

Rok 1962 přinesl nové usnesení ze sjezdu ÚV KSČ O zvýšení úrovně komunistické výchovy na školách prvního a druhého cyklu a na vysokých školách. Jak píše Somr ve své dobově poslední publikaci, škola by měla splňovat výchovu žáků k správnému chápání poslání a podílu komunistické výchovy při výchově v důsledku jednání v duchu vědeckého světového názoru, názoru marxisticko-leninského a zásad morálního kodexu budovatele komunismu. (Somr 1987, s. 310-311)

Důraz komunistické výchovy byl kladen na předmět občanská nauka, který byl zaveden do škol prvního a druhého cyklu a byl v souladu s ideou a mravní výchovou žáků.

Dalším významným zákonem v československém školství byl zákon o vysokých školách z roku 1966, který nahradil zákon z roku 1950. Obsahem bylo rozdělení vysokých škol na školy se zaměřením univerzitního, technického, uměleckého a zemědělského směru. Postupně se však začal systém zaměřený na ideově politickou a mravní výchovu rozpadat a byl oslaben princip socialistické školy.

Koncem sedmdesátých let dochází k oslabování až k anulování náboženství v učebních plánech a do popředí se znovu dostává a upevňuje předmět občanská nauka a mění se tím pojetí obsahu tohoto předmětu.

Na začátku období tzv. liberalizace byl aktuálním dokumentem Akční program KSČ z 5. dubna 1968. Dokument byl vytvořen v rámci Pražského jara a formuloval představy o cestě k nápravě systému a zavedení nového modelu socialistické demokracie. Obsahoval body, kterých chtěli komunisté dosáhnout, jako například vypracování dlouhodobého rozvoje školské soustavy, nové koncepce polytechnického vzdělání, dále změnit systém přijímání studentů na střední a vysoké školy atp.

Závěrem této podkapitoly je období, kdy se zpětně začalo reflektovat dosavadní školství. Celé období 50. let znamenalo opouštění napodobování systému školství ze

Sovětského svazu, ale zároveň se školský systém dostával pod vliv komunistické strany, která o všem rozhodovala.

Sice se školství rozšířilo o nové typy škol, byly navraceny tituly, které byly odebrány v 50. letech, ale přesto je již zmiňované období nazýváno podle Zounka, Šimáně a Knotové obdobím nadějí a zklamání.

2.3. Normalizace

Přichází doba normalizace⁴, která se stává dobou velkých změn plynoucí z poslední fáze komunistického režimu a socialistické výchovy. V období normalizace se dostaneme k novinkách ve školství a k zákonu, který až na několik nepatrných změn dokázal sloužit až do 21. století i po pádu komunismu.

Mezi první zmínky týkající se normalizační koncepce můžeme zařadit plenární zasedání ÚV KSČ v roce 1972 a 1973, kdy byl všestranně posouzen stav a úkoly ideologické práce i stav školství, výchovy a vzdělávání. (Somr 1987, s. 312)

Novinkou let 1969-1970 bylo zřizování speciálních tříd pro děti, které měly speciálně vzdělávací potřeby. Dále se zřizovaly specializované třídy pro děti s poruchami čtení a psaní a děti s poruchou chování. Byly to třídy od 2. do 5. ročníku základní devítileté školy. Byla to tedy typická stránka ve školství, kdy byl kladen důraz na vzdělání všech dětí bez ohledu na jejich mentální či duševní stav.

Na začátku druhé poloviny osmdesátých let, 4. června roku 1976, byl přijat nejdůležitější dokument celého školství s názvem Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy. Tímto dokumentem byla vytvořena koncepce školství a na jeho základě, byla vytvořena školská soustava a vše se řídilo podle zákonů v něm sepsaných.

K posílení politických a morálních názorů výchovy žáka byla zavedena občanská výchova do 6. a 7. ročníku základní devítileté školy, protože výchova a vzdělání v Československé socialistické republice bylo považováno za celoplošnou záležitost týkající se všech občanů a hlavně těch, kterým je to potřeba vštěpovat do paměti již ve školních lavicích.

⁴ Zastavení demokratizačního procesu v československé společnosti po srpnové invazi 1968 a likvidaci všech jeho výsledků, návrat k totalitnímu režimu KSČ. Zahrnuje období od srpna 1968 až do listopadu 1989. Ottova encyklopedie. 2004. s. 699

„Východiskem ke zlepšení výsledků práce školy má být zvýšení úrovně výchovně vzdělávací činnosti učitelů a cílevědomé, promyšlené spojení vyučování a výchovy v jednotlivý pedagogický proces.“ (Králíková a kol. 1977, s. 103) Učitel je totiž rozhodující činitel v socialistické škole, protože jeho práce je hlavní složkou v naplňování principů a idejí k dosažení cílů socialistické republiky.

Základ pro celkovou změnu školského systému přinesl zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, ze dne 21. června, který *„klade zvýšené požadavky na každého člena socialistické společnosti a vyžaduje, aby se výchova a vzdělávání v Československé socialistické republice neustále prohlubovalo a zdokonalovalo. Účelem zákona je vytvořit ve školské soustavě podmínky pro postupné zavádění středního vzdělání a úplného středního vzdělání veškeré mládeži.“* (Zákon č. 63/1978 Sb.)

Roku 1984 byl uzákoněn nový školský zákon č. 29/1984 Sb., který definitivně sjednotil jediný a zároveň poslední školský systém Československé socialistické republiky. Byla tedy zavedena pouze základní desetiletá povinná školní docházka a soustava základních a středních škol, které tvořily základní školu, střední odborné učiliště, gymnázium, střední odbornou školu a školy pro mládež vyžadující zvláštní péči. (Zákon č. 29/1984 Sb., s. 110). Dále zákon vymezil používání učebnic a učebních textů pouze po schválení ministerstvem školství, stejné to bylo i s učebními plány a osnovami.

Koncem roku 1989 byly provedeny v zákoně úpravy, přesto poslední zmíněný zákon platil a s tím i školská soustava, dokud nebyl vydán nový školský zákon v roce 2004.

Jak tvrdí Zounek, Šimáně a Knotová, normalizace bylo období velkých změn, kdy skončily všechny demokratizační snahy a nastalo nové kolo odstraňování nežádoucích pedagogických pracovníků i obsahů vzdělávání. Škola byla chápána jako opora socialismu a tím se také zpřísnilo hodnocení nejenom učitelů, ale i samotných žáků.

Na konci 90. let byl v konečné platnosti uzákoněn jediný a zároveň poslední školský zákon, jak bylo zmíněno výše, který platil až do roku 2004.

3. Občanská výchova a její vymezení

Touto kapitolou bychom chtěli nastínit pojem občanská výchova a vymezit občanskou výchovu, jako předmět a porovnat ho s vymezením z let 1948/1949 a současným vymezením občanské výchovy, tedy výchovy k občanství. Dále bychom se

chtěli věnovat oblastem občanské výchovy a samotným osnovám od roku 1948 až po rok 1989.

Výchova k občanství je v pedagogickém slovníku od Průchy, Walterové a Mareše vymezena jako: „*Výchova k občanství, jejímž cílem je utvářet u žáků hodnoty a postoje, které sdílí demokratická společnost a plnit role občana a vybavit mladé lidi příslušnými znalostmi.*“ (Průcha, Walterová, Mareš 2003, s. 141)

Naopak ve Věstníku Ministerstva školství, věd a umění z roku 1948/1949 je použito vymezení: „*Občanská nauka je označení vyučovacího oboru, který obsahuje soustavné poučování, opírající se zpravidla o didaktickou osnovu vědních oborů, a příležitostné poučování o časovostech ve třídě, ve škole, v obci, ve státě a ve světě, při nichž je třeba zdůraznit vzory budovatelské práce a příkladného života ze současné doby.*“ (Věstník Ministerstva školství, věd a umění 1948/1949)

Důvodem různých citací z jiných let bylo to, že jsme chtěli poukázat na to, jak je předmět vymezen různými způsoby. Současné vymezení výchovy k občanství už samo z názvu vyplývá, že se žák bude pomocí výchovy stávat občanem, který si bude umět vytvořit své hodnoty a cíle a dokáže je sdílet se společností a to demokratickou a dokáže plnit roli občana, vybaveného znalostmi a dovednostmi.

Zato vymezení z roku 1948/1949 bylo podle názvu občanská nauka považováno za výchovu žáka, kterému je nutno soustavně a systematicky vštěpovat do hlavy pravidla a poučky o ideálech republiky, o jejím politickém zaměření a o tom, jak by se z žáka měl stát správný občan Československé socialistické republiky.

Budeme ale rozebírat občanskou nauku/výchovu právě z dob mezi rokem 1948-1989 a proto se budeme stále vracet k pravidlům, systematickosti, ideálům atp.

Nejprve bychom si měli vysvětlit, co vlastně výchova znamená a jak ji chápeme. Oporou morálky a lidskosti, je výše zmíněná výchova, která vše spojuje v určitý edukační proces, kdy je člověk schopný prezentovat sebe, jako vzdělaného a vychovaného člověka. K tomu všemu dopomáhá škola, která zaujímá místo výchovně-vzdělávací instituce. Dnes se spíše přikláníme k termínu vzdělávací nežli výchovná, protože je výchova ve školách opomíjena a skoro zapomínána. Nemohou za to pouze žáci, kteří se od předmětů zaměřených na výchovu distancují, ale také učitelé, kteří se problému nevěnují více.

Výchova však začíná v rodině a pokud je problém v samotném začátku, nemůže proces výchovy dosáhnout svého cíle, a to být správným a vychovaným občanem, jak už České republiky, tak jiných republik a států ve světě.

3.1. Oblasti občanské výchovy

V této kapitole se budeme zabývat oblastmi občanské výchovy ve třech obdobích. První období bude zaměřené na poválečná léta a následujících několik let. Další období pojímá oblasti občanské výchovy z let 1957-1968, kdy byl hlavní cíl přesvědčit žáky o tom být správným komunistickým občanem Československé socialistické společnosti a poslední třetí období zahrnuje období normalizace a změn v oblastech občanské výchovy, jejich formách a metodách.

Musíme si však vymezit, co myslíme pod pojmem občanská výchova. Zda je to předmět, který se ve školách vyučuje a je samostatný nebo to je pouhá forma výchovy k občanství, která je přidružena k jiným předmětům např. prvouce, vlastivědě atp. a je jejich součástí.

Občanská výchova nebyla od roku 1948 zavedena jako samostatný vyučovaný předmět na první stupeň škol národních. Byla pouze součástí vlastivědy, která jako samostatný předmět vyučována byla. Úkolem a cílem bylo vychovávat uvědomělou a činnostnou mládež Československé lidově demokratické republiky.

Na škole střední, jak byl dříve druhý stupeň nazýván, se předmět vyučoval pod názvem občanská nauka v 6. a 7. třídě po 1 hodině týdně a v následujících ročnících v 8. a 9. třídě se vyučoval po 2 hodinách za týden. Na gymnáziích byla občanská nauka jako předmět spojena s filosofií, což dokazují osnovy pro gymnasia z roku 1949. „*V občanské nauce a ve filosofii mají žáci získat ucelený marxisticko-leninský světový názor, který je také základem mravní výchovy uvědomělých bojovníků za socialismus a za jeho výstavbu.*“ (Učební osnovy pro gymnasia 1949, s. 97)

Pro období let 1960-1989 byla občanská výchova jako předmět druhého stupně základních škol vyučována po dobu celého školního roku 1 hodina týdně od 6. do 9. třídy. Podílela se tedy jak ideově tak politicky na uplatňování principu nerozdílnosti výchovy a vzdělání a propojování teorie s praxí.

3.1.1. Oblasti občanské výchovy v letech 1948-1956

Občanská výchova splynula na nižším stupni v první a druhé třídě národní školy s prvoukou a dala jí výchovný charakter, jak již bylo zmíněno v předchozích odstavcích. Naopak ve třetí až páté třídě se doplňovala o vlastivědu a měla využívat vztah žáků ke všem ostatním předmětům, protože se vlastivěda členila na témata o přírodě a společnosti. Na vyšším stupni občanská výchova splývala s filosofií, o které bylo též zmíněno v předchozím odstavci.

Občanské výchově byla uložena vůdčí výchovná funkce, což bylo důležité pro jednotnou ideovou koncepci opíranou o marxistickou filozofii.

Její úkol a cíl spočíval v poučování a organizaci žákovské společnosti k výchově a vzdělání politicky uvědomělého, činorodého a mravně odpovědného občana lidově demokratické Československé republiky, hrdého vlastence a Slovana, statečného obránce vlasti, oddaného zastávce pracujícího lidu a socialismu. (Věstník ministerstva školství, věd a umění 1948/49)

Učební osnovy a samotné učivo, mělo „*vést mládež k porozumění novým potřebám výstavby státu, aby cílevědomou prací ve škole a svou obětavou účastí na práci mimo školu přispěla k budování republiky. Vést k iniciativnosti a k osobní odpovědnosti k celku za každou práci, i drobnou, i tím soustavně vychovávat ke kladnému poměru k produktivní tělesné práci a přispívat ke správné volbě povolání. Dát základy nauky o společnosti a národního hospodářství, důkladné poučení o státním zřízení Československé republiky a o její nové ústavě.*“ (Věstník ministerstva školství, věd a umění 1948/49, s. 69)

Prostředky, kterými občanská nauka a výchova dosahovala v těchto letech svého úkolu, byly zejména v aktivním vyučování, soustavném vyvíjení dobrých zvyků, v žákovské samosprávě, v besídkách, rozhovorech učitelů s žáky apod.

3.1.2. Oblasti občanské výchovy v letech 1957-1968

Oblasti občanské výchovy navazují na život žáků a na jejich zkušenosti ze života a práce ve škole, v Pionýrské organizaci ČSM, v rodině atp. Nejprve se seznamují se státním zřízením ČSSR - jeho úkoly a výstavbou socialismu a komunismu. Dále se seznamují s vědeckými a světovými názory a upevňují si ateistické přesvědčení. Nakonec probírají základy komunistické morálky a uvědomělé jednání podle zásad socialistického soužití. (Učební osnovy základní devítileté školy 1961, s.5)

Výrazným výchovným charakterem je zde utváření komunistického přesvědčení žáků, vedoucí ke komunistické morálce a vztahu k dělnické třídě a Komunistické straně Československa. Základem je také správné organizování života a práce žáků.

Úkolem bylo u žáků rozvíjet morálně politické smýšlení a city socialistického vlastenectví a proletářského internacionalismu. Zásadou bylo spojení školy se životem a aktivní účast žáků na výchovném procesu. (Učební osnovy základní devítileté školy 1966)

Cílem a úkolem občanské výchovy bylo tedy posílit ideově politickou a mravní výchovu žáků a prohloubit tímto jejich přípravu k životu v socialistické a komunistické společnosti.

Výchovně vzdělávací cíle měly seznámit žáky se základy společenského a státního zřízení ČSSR podle socialistické ústavy, společně s ostatními předměty utvářet základy vědeckého světového názoru žáků a seznámit žáky se základy komunistické morálky. Důležité bylo se věnovat aktuálním politickým, hospodářským a kulturním událostem a věnovat se problémům žakovského kolektivu. (Rosenzweig⁵ 1960, s. 5.)

Zásada uvědomělosti byla velice důležitou součástí úkolů komunistické výchovy a také vedoucí úloha učitele a jeho názornost a přiměřenost. Učitelé měli využívat zajímavého materiálu jako např. ilustrované časopisy, naučné či dokumentární filmy, fotografie atp. Je důležité, aby učitelé žáky vedli ke sledování tisku, rozhlasového, televizního a filmového zpravodajství, aby navštěvovali besedy, průmyslové závody nebo národní výbory. Učitelé byli vybízeni k hovorům se žáky o získaných poznacích a měli v nich podněcovat aktivitu, za účelem utváření žádoucích mravních a povahových vlastností žáků. (Učební osnovy základní devítileté školy 1962)

3.1.3. Oblasti občanské výchovy v letech 1969-1989

Občanská výchova je specifická svým způsobem pro komunistickou výchovu, a to v oblasti morální, politické a světonázorové.

„Občanská nauka na základní škole se výrazně podílí na ideově politické výchově žáků. Jejím specifickým úkolem je systematicky formovat základy komunistického

⁵ PhDr. Milan Rosenzweig. Csc. narozen 29.8.1926 ve Valašském Meziříčí. Je to pedagogický pracovník, který vydává publikace z oboru občanské výchovy.

uvědomění a přesvědčení mladých lidí a jejich aktivní občanské postoje k socialistické společnosti.“ (Učební osnovy základní školy 1983. s. 5)

Ideově politické působení předmětu občanská nauka bylo založeno na pečlivém uplatňování principu nerozdílnosti výchovy a vzdělání, také na soustavném propojování teorie a praxe spolu s životními zkušenostmi žáků a rozvíjením jejich aktivity ve škole i mimo ni. Žáci by měli získat správný vztah k práci a jejím výsledkům, osvojit si odpovědný vztah k pracovnímu kolektivu a osvojit si hlavní principy marxisticko-leninského světového názoru.

Občanská výchova obsahovala základní poznatky o státním, společenském a hospodářském zřízení Československé socialistické republiky. Nedílnou součástí byla socialistická ekonomika, kultura a morálka, která přispívá k formování charakteru žáků. Dále plní funkci budovatelskou, a to ve smyslu budování v žácích bratrství a sounáležitost českého a slovenského národa spolu se sounáležitostí k Sovětskému svazu. (Učební osnovy základní devítileté školy 1970)

Také měla mít přípravný charakter a to takový, že navazovala na znalosti dětí z výuky vlastivědy ve vyšších ročnících. Smyslem učiva je formování a posilování občanských postojů žáků, jako je úcta k socialistické vlasti a k pracujícím lidu. Mezi další požadavky patří důležitost příkladů žákům blízkých, aby se o ně mohli opřít a dokázat si pojmy spojit a být tak vodítkem k ucelenému obrazu.

Občanská nauka, jak je zmíněno v předchozím odstavci, byla založena na marxisticko-leninském světovém názoru a její obsah se opíral o vybrané poznatky z dialektického a historického materialismu neboli světového názoru, vědeckého komunismu a marxisticko-leninského učení o státu a právu. Zaměřuje se tedy na výchovu politickou, mravní, světónázorovou a občanskoprávní připravenost.

Nejvhodnější metoda práce v hodinách byla pro učitele řízený rozhovor, který probíhal mezi učitelem a žáky a umožňoval aktivizovat u žáků spoluúčast na získání nových poznatků. Učitel měl brát v potaz hledisko soustavnosti a trvalosti, protože bylo zapotřebí, aby si žáci trvale osvojovali základní informace a vztahy, ke kterým občanská výchova směřovala.

Podmínkou efektivity výuky a dokonalého osvojení látky byl pečlivý výběr základních poznatků, uplatňování zřetele přiměřenosti, trpělivé rozvíjení základních

pojmu a představ i cílevědomé uplatňování konkrétních a názorných příkladů ze života blízkého prostředí dětí.

Cíle předmětu občanská nauka měly splňovat určité metody, formy a prostředky výchovně vzdělávací práce. „*Použité metody musí odpovídat specifice obsahu předmětu, konkrétním podmínkám vyučovací praxe a stupni vyspělosti žáků. Současně mají vést žáky k aktivní myšlenkové činnosti a k přímé spolupráci na poznávacích procesech na základě soustavného využívání jejich dovedností, znalostí, osobních zkušeností a prožitků.*“ (Učební osnovy základní školy 1983. s. 14)

Koncepce předmětu vyžadovala používání a střídání efektivních vyučovacích metod, jako byly například řízený rozhovor, výklad, diskuze, beseda atp. Důležité bylo motivovat a stimulovat činnosti žáků a cílevědomě navozovat a podněcovat jejich práci. Učitelovým úkolem bylo vždy učivo aktualizovat a doplňovat již probrané učivo o nejnovější fakta. Významným prostředkem byla bezpochyby samostatná práce, kterou žáci vykonávali buď doma, nebo jako součást vyučovací hodiny.

3.2. Osnovy občanské výchovy

Kapitola s názvem osnovy občanské výchovy obsahuje seznámení se s osnovami v období mezi lety 1948-1989, které jsou, jako v předchozích podkapitolách, členěny do tří etap. Dozvíme se, jaké byly cíle předmětu občanská výchova a také, co předmět musel obsahovat společně s časovou dotací.

Učební osnovy jsou dokumentem, v němž jsou stanoveny cíle výuky vyučovacího předmětu, pro naši práci je to občanská výchova, učivo a jeho posloupnost a rozdělení do ročníků a částí školního roku. Jsou to v podstatě předpisy, udávající rozsah učiva a zpravidla je vydává Ministerstvo školství. Učební osnovy mají obsahovat časové, organizační a obsahové vymezení předmětu a dále také určité mezioborové vztahy.

3.2.1. Osnovy občanské výchovy v letech 1948-1956

Velkým úkolem pro nás bylo v těchto letech najít osnovy pro občanskou výchovu. Nebylo to jednoduché a zároveň ne moc úspěšné. Podařilo se nám nalézt ve dvou dokumentech a to ve Věstníku ministerstva školství a národní osvěty zmínku o osnovách občanské výchovy z roku 1933 a osnovy pro gymnasia z roku 1949.

Osnovy z roku 1933 nemohly, do námi nalezených a výše zmíněných osnov pro gymnasia z roku 1948, platit už jen z důvodu, jak je patrné z dále předložené ukázky, že

státní heslo a znak Československé republiky byl změněn, spolu se zmínkami velkých mužů a žen, jako příkladů správného občana Československé republiky. V době komunismu byly příklady jmen velkých mužů a žen směřovány k občanům, kteří dobře sloužili komunistické společnosti a Komunistické straně Československa.

Ukázka osnov pro 5. třídu základní devítileté školy. Součástí osnov byly očekávané výstupy zmíněny v následujících bodech.

1. *Rodina základ společnosti.*
2. *Školy a vzdělanost. Knihovny a čítárny. Vzdělávací spolky.*
3. *Pojem obecní, okresní a zemské správy. Veřejný majetek. Lidumilná zařízení. Pojem republikánského zřízení.*
4. *Státní heslo. Znaky Československé republiky. Národní snášenlivost.*
5. *Živospráva. Nemocnice. Sporty, tělovýchovné organizace.*
6. *Okrašlovací snahy. Přírodní a kulturní památky.* (Věstník MŠ a národní osvěty 1933)

V šestém postupném ročníku se očekávané výstupy prohloubily a týkaly se převážně práv a povinností členů rodiny, práce a její zákonné ochrany. Základů obecního zřízení společně s domovským právem. Součástí byla výuka daní a přírážek. Důležitost byla přikládána na vzdělání a sebevzdělání, při kterých by nemělo být opomenuto zmínění velkých mužů a žen. Nesmíme opominout ani péči o zdraví a základní předpisy veřejného zdravotnictví a důležité a vhodné využití volného času. (Věstník MŠ a národní osvěty 1933)

V dalším Věstníku ministerstva školství, věd a umění jsme našli zmínku o osnovách gymnázií a reálných gymnázií pro 4. -8. třídu. Jejich obsah se, až na nějaké výjimky, ztotožňoval s osnovami výše zmíněnými. Pro tyto osnovy bylo typické menší množství látky, kterou se mají žáci naučit. Učivo nebylo tak rozsáhlé, jako v osnovách z roku 1933.

Složky, kterými se osnovy řídily, byly následovné: Soustavné a příležitostné poučování a Organizace žakovského kolektivu. (Učební plán a učební osnovy pro gymnasia 1949)

Každý obsah učebních osnov byl rozdělen na jednotlivý stupeň tříd, jako u předchozích učebních osnov občanské výchovy. Občanská výchova probíhala ve dvou hodinách týdně od 5. – 8. třídy.

V 5. třídě⁶ bylo obsahem poučení o mravním poměru žáka ke škole, ke společnosti, k národu a státu a technika duševní práce. Prvním bodem byl žák a kolektiv třídy, druhým poměr k rodině, národu, společnosti a státu. (Učební plán a učební osnovy pro gymnasia 1949)

V 6. třídě⁷ byl obsah výuky nazván Úvod do nauky o společnosti, který obsahoval nejvíce podtémat.

1. Část všeobecná.
2. Původ sociálních skupin a jejich rozvoj během sociálního procesu se zvláštním zřetelem k českému a slovenskému národu ve srovnání s jinými národy.
3. Sociální a společenský život v ČSR ve srovnání s životem v Sovětském svazu, ve slovanských státech a v ostatních státech.
4. Společnost a kultura. Kulturní život v ČSR.
5. Idea pokroku.
6. O teoriích společenského vývoje.
7. Historický materialismus. Shrnutí. (Učební plán a učební osnovy pro gymnasia 1949)

Součástí výuky 7. třídy⁸ byl Úvod do národního hospodářství, který obsahoval pouze tři hlavní části výuky a to následovně: Část všeobecná a pět hlavních typů dosavadních poměrů. Druhou částí byla hospodářská politika lidové demokracie a poslední dějiny národohospodářských nauk. (Učební plán a učební osnovy pro gymnasia 1949)

8. třída⁹: Úvod do státovědy a poučení o ústavě ČSR obsahující základní pojmy, ústavu a funkce práva ve státě. (Učební plán a učební osnovy pro gymnasia 1949)

3.2.2. Osnovy občanské výchovy v letech 1956-1968

Úvod v osnovách z roku 1962 ze 6. ročníku¹⁰ zahrnuje úkoly a způsoby života a práce, pionýrský kolektiv, zásady socialistického soužití a poznávání budovatelského úsilí lidu v prostředí, ve kterém žijí žáci.

⁶ 1. ročník na gymnasiu

⁷ 2. ročník na gymnasiu

⁸ 3. ročník na gymnasiu

⁹ 4. ročník na gymnasiu

¹⁰ 1. ročník na druhém stupni základní školy

1. Učíme se pro život v socialistické vlasti – čemu se budeme učit v následujících ročnících, příští povolání, poznání světa, píle, svědomitost a vytrvalost, jak trávit volný čas.
2. Náš žákovský a pionýrský kolektiv – úkoly naší třídy a školy v letošním roce, organizace života ve třídě, co má umět a znát pionýr, jak dbáme o čest třídy a školy.
3. O vztahu žáků k druhým lidem – úcta k pracujícím, správný vztah k rodičům a vděčnost za jejich péči, naše pracovní úkoly v rodině, poměr ke spolužákům, úcta ke starým lidem, ohled k nemocným, o chování k ženám a k maminkám.
4. O kulturním chování při různých příležitostech – zdvořilé a slušné chování, jak zdravít, uvítat hosta, o něco požádat, omluvit se, jak se chovat na veřejnosti atp.
5. Naši pracující zvelebující svou vlast - změny v naší obci proti dřívějšímu, rozvoj socialistického průmyslu, zdravotnictví a služeb obyvatelstvu, význam bezplatného poskytování učebnic a školních potřeb. (Učební osnovy základní devítileté školy 1961, s. 11-12)

V 7. ročníku jsou žákům pokládány otázky politického života naší vlasti spolu s bojem za vítězství socialismu v naší zemi, přátelství a spojenectví s SSSR a bratrství českého a slovenského národa.

1. Pracující lid u nás pánem ve své vlasti – péče místního národního výboru o život a výstavbu naší obce, rozvoj obce, příklady hrdinů bojů za vítězství socialismu, budování nového života v naší vlasti.
2. Sovětský svaz, náš nejlepší přítel a spojenec – pomoc SSSR našemu lidu v boji za svobodu, přátelství našich národů, spolupráce s SSSR a s ostatními zeměmi socialistického tábora, život sovětských žáků a pionýrů.
3. Bratrství Čechů a Slováků, jejich společné úsilí v budování republiky – blízkost českého a slovenského jazyka, česká a slovenská buržoazie, společný nepřítel obou národů, přátelství české a slovenské mládeže.
4. Náš lid je připraven hájit svou vlast – kdo jsou přátelé a kdo nepřátelé, boj proti nepřátelské propagandě, naše lidová armáda, strážce míru a bezpečnosti republiky, Veřejná bezpečnost, Lidové milice.
5. Péče o veřejnou bezpečnost, ochrana společenského vlastnictví, přírody a zdraví občanů – pomoc v péči o veřejnou bezpečnost a ochrana společenského vlastnictví, nebezpečí výbušnin, ochrana zdraví občanů, péče o vlastní zdraví

a jeho ochrana, Československý červený kříž, lidský život a zdraví, ochrana přírody a kulturních památek. (Učební osnovy základní devítileté školy 1961, s. 13-14)

V osnovách pro 8. ročník najdeme výklad základních práv a povinností občanů ČSSR, hospodářskou a kulturní výstavbu naší vlasti, správná volba povolání a čínorodé socialistické vlastenectví.

1. Základní práva a povinnosti občanů – vymoženosti socialistického státu, růst životní úrovně lidu v naší vlasti, život mládeže dříve a nyní, rozvoj školství a kultury u nás, možnosti školské soustavy, rozvoj vědy u nás, jsme hrdi na státní občanství ČSSR.
2. Pracující lid u nás hospodářem ve své vlasti – úspěch budování socialistického hospodářství v našem okrese, v kraji, státní, družstevní a osobní vlastnictví, revoluční odborové hnutí, socialistický vztah k práci, brigády socialistické práce.
3. Výstavba socialistického průmyslu – důležitost rozvoje těžkého průmyslu, stavby socialismu a jejich služba, využití vědy a techniky v průmyslové výrobě, sběr surovin a naše pomoc socialistickému průmyslu.
4. Rozvoj socialistického zemědělství – důležitost budování družstevního zemědělství, socializace v okrese, v kraji, práce a úkoly JZD, perspektivní práce mládeže.
5. Mládež po boku pracujících ve výstavbě socialistického hospodářství – které povolání mohou nejvíce pomáhat při výstavbě našeho hospodářství, význam volby povolání podle potřeb republiky a podle zájmů i schopností jednotlivce. (Učební osnovy základní devítileté školy 1961, s. 15-16)

9. ročník zahrnuje látku opírající se o morálně politické vzdělávání a ideová východiska žáků. Dále o podstatu vlády lidu a hlavní rysy našeho společenského a státního zřízení. A také úlohu KSČ a poslání ČSM.

1. Vláda lidu v naší zemi – ČSSR, socialistický stát, národní výbory, Národní shromáždění, prezident republiky, soudy a prokuratura.
2. Komunistická strana Československa, předvoj dělnické třídy, vedoucí složka Národní fronty, Československý svaz mládeže – dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků a inteligence, uvědomělá volba povolání.

3. Mravní profil mladého občana naší republiky – důležitost osvojení mravních vlastností socialistického člověka, vzory hrdinství v boji i v práci pro vlast, socialistický vztah k práci, socialistické vlastenectví, sebevýchova, sebevzdělání.
4. Základy vědeckého světového názoru – vědecký versus nevědecký výklad světa, základní poznatky o světě, boj vědy a náboženství, ateismus, důležitost pravdivosti uceleného obrazu o světě.
6. Náš lid v boji za mír demokracii a socialismus ve světě – tábor socialismu v čele s SSSR, úloha komunistických a dělnických stran, světový boj za mír přátelství a solidarita naší mládeže s pokrokovou mládeží všech zemí. (Učební osnovy základní devítileté školy 1961, s. 16-18)

3.2.3. Osnovy občanské výchovy v letech 1969-1989

V 6. ročníku základní školy z roku 1972 tvoří náplň osnov látka, rozvíjející základní představu žáků o charakteru života v Československé socialistické republice a má přispět k formování uvědomělého občana. Je zaměřena na poznávání funkcí rodiny, školy, organizací a kolektivu. Nedílnou součástí jsou základní poznatky o životě v socialistické společnosti a její vztahy. V tomto ročníku je také důležité upevnit u žáků mravní postoje a praktické dovednosti spolu s hygienickými a kulturními návyky. Žáci by měli získat ucelený názor na společenské podmínky v socialistické vlasti a měli by mít aktivní vztah k životu ve společnosti. (Doplněk k učebním osnovám pro základní devítileté školy pro školní rok 1972/73, s. 1)

Učitelé kladou maximální důraz na spojení s místními podmínkami veřejného života, s životem v obci, v okrese a v kraji. V živých rozhovorech aktivizují zkušenosti a zájem dětí.

1. Úvod (1 hodina) – o čem se budeme učit a proč, systém práce v občanské výchově.
2. Naše socialistická vlast (15 hodin) – co je vlast, domov, vztahy mezi blízkými, rodinou, spoluobčané, život lidu v naší vlasti dříve a dnes, stát dvou rovnoprávných národů, bratrské socialistické země, symboly, národní výbory atp.

Úkolem učitele občanské nauky 7. ročníku bylo žáky naučit chápat úlohu dělnické třídy a komunistické strany v boji za odstranění kapitalismu. Žáci se seznamovali s hlavními znaky socialistického společenského zřízení, úlohou Komunistické strany

Československa a úlohou Národní fronty. Uvědomovali si význam přátelství a spojení se SSSR a zeměmi socialistického společenství v boji za mír a pokrok.

1. Základy socialistické společnosti (16 hodin) – poučení z minulosti pro dnešek a budoucnost, K. Marx, B. Engels, V. I. Lenin, rozdíl mezi socialistickým společenským zřízením a kapitalistickým, vedoucí úloha KSČ, jak pracující uskutečňují svou moc. (Doplňek k učebním osnovám pro základní devítileté školy pro školní rok 1972/73, s. 3-4)

8. ročník v roce 1970, v sedmdesátých letech, byl zaměřen na základní informace o státním společenském a hospodářském zřízení ČSSR. Žáci se dále v tomto ročníku měli věnovat seznámení se se znaky socialistického státu, s ústavou socialistické republiky a s funkcí orgánů státní moci a správy. Součástí učiva bylo také postavení Československé socialistické republiky ve světové socialistické soustavě a úloha Komunistické strany Československa. V tomto ročníku žáci získávali informace o základech soudnictví a o základních právech a povinnostech v budoucím občanském životě. Účelem bylo také upevnit v žácích přesvědčení o převaze socialistického zřízení nad zřízením kapitalistickým. (Učební osnovy základní devítileté školy 1970)

1. Úvod do občanské výchovy – úkoly občanské výchovy, rodina, kolektiv, společnost, společenská třída, národ.
2. Společenské a státní zřízení ČSSR – co je stát a jeho funkce, ČSSR, hlavní znaky, ústava, federativní uspořádání naší republiky a její orgány vládní moci, národní výbory, občanství, politické a zájmové organizace.
3. Hospodářské zřízení ČSR – význam hospodářství, formy vlastnictví, mezinárodní hospodářská spolupráce, produktivita práce a na čem je závislá, práce a socialismu.
4. Aktuální politické otázky (Učební osnovy základní devítileté školy 1970)

V následujícím 9. ročníku se občanská výchova více syntetizovala a zobecňoval se její charakter. Témata byla například občanská práva a povinnosti, význam sociálního uspořádání společnosti pro uplatnění se ve veřejné praxi a každodenním životě občana Československé socialistické republiky. Důležitým tématem byla socialistická morálka a její hodnoty a normy. V 9. ročníku se také blíže dostali žáci k morálce sexuálního života.

1. Občanská práva a občanské povinnosti – právo na práci, vzdělání, na ochranu zdraví, volební právo, povinnost pracovat ve prospěch celku, povinnost bránit vlast, jednota občanských práv a povinností.

2. Základy socialistické morálky, vztahy mezi lidmi – co je morálka, odpovědnost k sobě a k druhým, charakter člověka, sebevýchova, přátelství, láska, manželství, funkce rodiny, styl života v socialistické společnosti.
3. Základy marxisticko-leninského světového názoru – světový názor a jeho význam, K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin, úloha tříd a třídního boje, komunismus.
4. Aktuální politické otázky – objasnění ideologických otázek. (Učební osnovy základní devítileté školy 1970)

3.3. Shrnutí

Závěrem bychom porovnali jednotlivé osnovy a upozornili na rozdíly se současností. Občanská výchova měla v období let 1948-1989 určité zásady. Pro porovnání se současností jsme vybrali citaci z Věstníku ministerstva školství, věd a umění z roku 1948/1949 a citaci z MŠMT z roku 2016.

Učební osnovy občanské výuky měly „vést mládež k porozumění novým potřebám výstavby státu, aby cílevědomou prací ve škole a svou obětavou účastí na práci mimo školu přispěla k budování republiky. Vést k iniciativnosti a k osobní odpovědnosti k celku za každou prací, i drobnou, i tím soustavně vychovávat ke kladnému poměru k produktivní tělesné práci a přispívat ke správné volbě povolání. Dát základy nauky o společnosti a národního hospodářství, důkladné poučení o státním zřízení Československé republiky a o její nové ústavě.“ (Věstník ministerstva školství, věd a umění 1948/49, s. 69)

„Vzdělávací obor Výchova k občanství se zaměřuje na vytváření kvalit, které souvisejí s orientací žáků v sociální realitě a s jejich začleňováním do různých společenských vztahů a vazeb. Otevírá cestu k realistickému sebepoznání a poznávání osobnosti druhých lidí a k pochopení vlastního jednání i jednání druhých lidí v kontextu různých životních situací. Seznamuje žáky se vztahy v rodině a širších společenstvích, s hospodářským životem a rozvíjí jejich orientaci ve světě financí. Přibližuje žákům úkoly důležitých politických institucí a orgánů, včetně činnosti armády, a ukazuje možné způsoby zapojení jednotlivců do občanského života. Učí žáky respektovat a uplatňovat mravní principy a pravidla společenského soužití a přebírat odpovědnost za vlastní názory, chování a jednání i jejich důsledky. Rozvíjí občanské a právní vědomí žáků, posiluje smysl jednotlivců pro osobní i občanskou odpovědnost a motivuje žáky k aktivní účasti na životě demokratické společnosti.“ (MŠMT 2016, s. 51)

Při porovnání je na první pohled zřejmé, že cílem osnov občanské výchovy z roku 1948/1948 bylo dovést žáky k ucelenému správnému názoru na potřeby vlasti a na aktivní spoluúčast samotných žáků v práci ve škole vedoucí k budování republiky. Na vytvoření vlastního názoru žáků ale místo v osnovách nenajdeme.

Naopak výchova k občanství, jakožto vzdělávací obor, má vytvářet u žáků orientaci na sociální začlenění, na sebepoznání a na pochopení sebe samotného. Má naučit žáky chápat činnost armády a politických institucí, ale hlavně naučit žáky respektu k mravním principům a hodnotám společenského soužití. Základem je, aby si žáci vytvořili vlastní názor a dokázali se za něj postavit a obhájit si ho.

Pro porovnání osnov jsme si vybrali pouze 6. třídu, protože není podstatné srovnávat všechny stupně základních škol zvlášť. Pro ukázkou toto srovnání postačí.

Osnovy pro 6. ročník základní školy z let 1949-1989 se významně nelišily. Nalezneme jen nepatrné rozdíly. Je zřejmé, že se v současnosti nebudou žáci učit o životě v socialistické společnosti a o úloze Komunistické strany, ale budou se učit o životě v demokratické společnosti a o státním zřízení České republiky.

V osnovách z roku 1949 bylo základem 6. ročníku život v ČSR, kultura, sociální život v porovnání s jinými národy a životem v Sovětském svazu. Naopak pokud nahlédneme do osnov z roku 1961 zjistíme, že základem učiva 6. ročníku byl také život v socialistické vlasti a její kultura, avšak přibylo k tomu učení se o žákovském a pionýrském kolektivu, vztazích mezi spoluobčany a pracujícími. Osnovy z roku 1972 obsahovaly pro 6. ročník pouze učivo o socialistické vlasti, rodině, domově, ale navíc se žáci učili o státních symbolech a znacích.

Prvním bodem výuky výchovy k občanství v 6. ročníku je Naše škola – život ve škole, práva a povinnosti žáků, význam a činnost žákovské samosprávy, společná pravidla a normy. V osnovách zmíněných v předchozím odstavci sice nenajdeme zmínku výuky o škole a životě v ní, ale můžeme tvrdit, že se osnovy až tak dalece neliší svým obsahem. Žákovská samospráva a žákovský kolektiv je z pohledu obsažnosti to stejné. Dále se žáci učí o obci, regionu a kraji, kde mohou najít důležité instituce, zajímavá a památná místa. Učí se o naší vlasti a o pojmu vlastenectví, o státních symbolech, státních svátcích a významných dnech, jako se to učili žáci v 6. ročníku v letech 1948-1989. (MŠMT 2016, s. 58)

Kulturní život a rozmanitost kulturních projevů, kulturní hodnoty a tradice se také objevují v osnovách z roku 1949. Naopak ani v jedné z dříve zmíněných osnov nenajdeme rovnost a nerovnost a rovné postavení mužů a žen, které jsou obsaženy v osnovách výchovy k občanství. (MŠMT 2016, s. 58)

Závěrem je zjištění, že osnovy od roku 1948 až do současnosti prošly velkými změnami a to v jejich obsahu z důvodu změn státního zřízení, školských zákonů, změn politických stran a přechodu od socialismu k demokracii.

4. Učebnice

Učebnice jako taková, patří k důležitým školským dokumentům a je školní pomůckou, bez které by výuka nedávala smysl. První, co nás tedy napadne, když se řekne učebnice je, že se jedná o knihu, ve které můžeme najít spoustu informací, je to médium, bez kterého si neumíme školní vzdělávání představit. Může to v nás evokovat ale i učebnici, kterou po zkušenostech ve škole už nechceme nikdy vidět a raději ji nahradíme jiným, například elektronickým médiem. Je však podstatné nadále učebnice psát, tisknout, vytvářet, protože je to součástí naší školské a vzdělávací kultury.

4.1. Vymezení pojmu učebnice

Podle několika autorů můžeme vymežit učebnice následovně. „*Učebnice je druh knižní publikace uzpůsobené k didaktické komunikaci svým obsahem a strukturou.*“ (Průcha, Walterová, Mareš 2003, s. 258.) Stejný názor na to má i samotný Průcha (2002, s. 270), který tvrdí, že učebnice patří ke školní edukaci, obsahují verbální i verbálně obrazové prvky a jsou jedním z nejstarších produktů lidské kultury používané dávno před vynalezením knihtisku.

Nejrozšířenějším typem učebnic je školní učebnice, protože dopomáhá při didaktické komunikaci při výuce. Sýkora vidí učebnice jako „*knižní (tištěné, psané) prostředky, specificky určené pro podporu procesu tvorby a nabývání vzdělání žáků/studentů/jiných osob. Vznikají a existují jako specifický prostředek prezentace jistých sociálně významných oblastí vědění, určený pro potřeby tvorby a nabývání vědění.*“ (Sýkora in Červenková 2010, s. 28)

Učebnici lze také chápat jako historický text, který přináší informace o minulé skutečnosti. Vytváří strukturovaný celek s komunikačním cílem, což znamená

vlastnostmi učebnice a poznatkovou strukturou. Jsou to například témata, pojmy, poznatky, obrazové komponenty apod. (Hloušková 2000-2001, s. 83)

Je důležité si uvědomit, že učebnice je prostředek vyučování a učení, že je v knižní formě, ve které musí být odbornost, ucelenost pojmů a zároveň musí učebnice splňovat celek tvořený metodicky a didakticky uspořádaných, zformovaných informací, připravených k učení.

Dle výše zmíněných definic učebnice, můžeme vymezit společné znaky školní učebnice:

- Učebnice je funkční celek vedoucí k výchovně-vzdělávacímu procesu.
- Je to také prostředek výchovně-vzdělávacího procesu v poměru učitel – učebnice – žák a je jeho nedílnou součástí.
- Obsah učebního textu vždy vychází z osnov, kurikulárních dokumentů nebo ze vzdělávacích programů.
- Učebnicové texty jsou doplněny vhodným didaktickým a obrazovým materiálem pro určitou věkovou kategorii uživatelů, jako je ročník nebo třída.

Pokud se dostaneme zpět v dějinách, učebnicové texty byly objeveny v dobách starověké Asýrie, Babylonu a Číny, byly vyrývány klínovým písmem do hliněných destiček nebo psány na pergamenový papír. Avšak dostaneme-li se do doby 17. století, tedy doby Jana Amose Komenského, zjistíme, že sám J. A. Komenský byl jedním ze zakladatelů teorie a tvorby moderních školních učebnic. J. A. Komenský dokázal zakomponovat požadavky na komunikativní vlastnosti učebnic, které umožňují fungovat jako didaktické medium, jako tomu je dodnes a Průcha se k tomu neustále ve svých publikacích navrácí.

Z dříve zmíněných definic jsou dozajista všechny správné, ale jak tvrdí Průcha, neúplné. (Průcha 1998) Je třeba se dostat k jádru vymezení pojmu učebnice, a to závisí na jejím začlenění do systému neboli edukačního konstrukt. Učebnice může být začleněna jako prvek kurikulárního projektu/vzdělávacího programu a obsahuje učební plán, cíle vzdělávání a vymezuje obsahy vzdělávání v podobě učebních osnov.

Dalším zapojením učebnice do edukačního konstrukt je učebnice jako součást didaktických prostředků. Znamená to soubor všech materiálních předmětů fungujících při uskutečnění vzdělávání jako např. multimediální prezentace, elektronické učebnice atp.

Poslední částí kurikulárního projektu je učebnice jako druh školních didaktických textů, tudíž tak, že je učebnice sestavena zpravidla jako kniha ať už jakéhokoliv formátu.

4.2. Funkce učebnic

„Funkcí učebnice se rozumí role, předpokládaný účel, který má tento didaktický prostředek plnit v reálném edukačním procesu.“ (Průcha 1998, s. 19)

Na funkci učebnic lze nahlížet z pozice vztahu učebnice a subjekt, který učebnici využívá. Můžeme tedy rozlišovat dvě hlediska a to:

- Funkce učebnice pro žáky: žákům slouží jako pramen pro učení, je důležitá pro osvojení si poznatků a je podstatnou složkou vzdělání a toho, aby si žáci upevnili postoje, hodnoty a normy.
- Funkce učebnice pro učitele: učitelům učebnice slouží k plánování učiva a jako prezentace obsahu výuky.

Za nejobecnější funkci učebnice můžeme považovat funkci organizační a orientační, protože dokáže informovat uživatele o způsobu využívání učebnice za pomoci svého obsahu, rejstříku nebo hesel. Dále nesmí chybět funkce prezentování učiva, která slouží k předkládání informací uživatelům, a to jak žákům, studentům, tak učitelům. Tato funkce může být prezentována podobou obrazového materiálu i verbální formou. Průcha (2002, s. 278) uvádí ještě jednu důležitou funkci, která se týká řízení učení a vyučování. Souvisí s ní otázky a úkoly, které se v učebnici objevují a pomocí nich se řídí žákovo učení a pomocí proporcí, kterými se udává časová a vhodná jednotka učiva učitelům.

Mnoho autorů se shoduje ve vymezení funkcí učebnic, přesto většina z nich dospěla z výzkumů analýz učebních textů k formulaci vlastních funkcí učebnic. Jako tomu je u Michovského (Michovský in Červenková 2010, s. 30), který člení funkce učebnice na didaktické, rozděluje se na informativní (zprostředkování informací o učivu), metodologickou (osvojení a poznání jejích metod) a formativní (ztotožnění se s osvojenými vědomostmi a dovednostmi) a funkce organizační dělené na funkce plánovací, motivační, řídicí, kontrolní a sebekontrolní. Michovského rozdělení je velice efektivní, protože si můžeme jednoduše určit, jakou funkci chceme, aby nám učebnice nabídla. Nesmí chybět didaktika, která je neodmyslitelnou součástí učebnic, ale zároveň informace, nacházející se v nich, metodologickou stránku neboli kvantitativní a kvalitativní postupy a metody a zároveň formu podávající nám výchovnou a estetickou stránku učebnice.

V návaznosti na Michovského formuloval Horák (Horák in Červenková 2010, s. 30) podrobnější klasifikaci funkcí učebnice a to následovně:

- transformační a konstrukční (odborné informace jsou převedeny tak, aby jim žáky lépe porozuměli),
- metodologická (nalézt odpověď na otázku a vybavit uživatele o dovednosti, se kterými bude schopen vyřešit problém),
- stimulační a motivační (samostatné osvojování učiva),
- řízení a regulace (osvojování nového učiva pomocí programů),
- diagnostická (hodnocení, zda se podařilo nebo nepodařilo dosáhnout cíle),
- axiologická (etické aspekty vyučované látky),
- integrační a koordinační (porozumění novým informacím, získaných z jiných pramenů a propojení jich z již osvojenými informacemi),
- interakční (spolupráce),
- racionalizační (osvojování si obsahu vzdělávání tak, že je žák schopen se sám z učebnice vzdělávat).

Dalším příkladem vymezení funkcí učebnic od Gavory (Gavora in Červenková 2010, s. 31) jsou čtyři základní funkce:

- didakticky ztvárňuje vědecké poznatky a podává je formou učiva,
- pomáhá učivo procvičovat, opakovat, systematizovat a integrovat,
- je prostředkem sebevzdělávání a sebekontroly žáka,
- působí na postoje, názory, zájmy aj. žáka, má tedy výchovný vliv.

Nejpodrobnější klasifikaci funkcí učebnice vytvořil D. D. Zujev, který vychází z účelovosti učebnic, ke kterému směřuje jejich využití.

Můžeme se tedy podívat, jak vytvořil svou tabulku funkcí (Zujev 1986, s. 66):

FUNKCE UČEBNICE	CHARAKTERISTIKA FUNKCE
informační	učebnice vymezuje obsah vzdělávání v určitém předmětu a oboru a systematizuje soubor poznatků objektivní reality
transformační	učebnice je didaktickou transformací poznatků z konkrétního vědního oboru tak, aby tyto informace byly žákům dostupné
systematizační	učebnice vymezuje posloupnost jednotlivých částí učiva, učivo je logicky rozčleněno podle konkrétního systému do ročníků, stupňů školy apod.
upevňování vědomostí a sebekontrola	žák si pod vedením učitele a s pomocí učebnice osvojuje určité poznatky a dovednosti, jejichž osvojení dále zpevňuje (fixuje) a kontroluje (např. pomocí učebních úloh)
sebevzdělávací	učebnice stimuluje žáky k aktivitě, dává jim prostor pro samostatnou práci a samostudium
integrační	poznatky a informace jsou v učebnici integrovány do logických systémů, je podporována komplexnost osvojovaných informací
koordinační	učebnice pomáhá koordinovat využívání dalších didaktických prostředků
rozvíjející a výchovná	učebnice přispívá k harmonickému rozvoji osobnosti

Tabulka 1: Funkce učebnice

4.3. Struktura učebnic

Strukturálním komponentem školních učebnic je podle Průchy určitý blok prvků, který je v těsné blízkosti oboustranného vztahu s jinými komponenty učebnice. S těmito komponenty formuje celistvý systém a má přesně vymezenou formu a své funkce uskutečňuje pomocí svých vlastních prostředků. (Průcha 1998, s. 21)

Podle funkce učebnice a jejich textových složek se rozdělují, dle autorů Dolečka, Řešátka a Skoupila, na několik komponentů a to:

- Text motivační: slouží k uvedení do učiva a k vysvětlení, proč se dané učivo probírá.
- Text výkladový: sděluje poznatky, fakta a teorie, normy, hodnoty a postoje.
- Text regulační: aktivizuje žáka při čtení textu a uděluje mu pokyny ke cvičení.
- Ukázky a příklady
- Cvičení: vede žáka k záměrnému opakování látky a tím získává dovednosti a návyky.
- Otázky: aktivizují funkce získávání návyků a dovedností.
- Prostředky zpětné vazby: jsou funkce získávání informací o postupu učení žáků např. klíč ke cvičením, výsledky výpočtů atp.

Průcha rozlišuje 36 komponentů ve struktuře učebnice. Každý z nich plní v učebnici určitou didaktickou funkci a má svou ojedinělou formu vyjádření, a to buď verbální nebo obrazovou.

Strukturní komponenty učebnice podle Průchy:

1. APARÁT PREZENTACE UČIVA

a) verbální komponenty

- výkladový text prostý
- výkladový text zpřehledněný (přehledová schémata, tabulky aj. k výkladu učiva)
- shrnutí učiva k celému ročníku
- shrnutí učiva k tématům (kapitolám, lekcím)
- shrnutí učiva k předchozímu ročníku
- doplňující texty (dokumentační materiál, citace z pramenů, statistické tabulky aj.)
- poznámky a vysvětlivky
- podtexty k vyobrazením
- slovníčky pojmů, cizích slov aj. (s vysvětlením)

b) obrazové komponenty

- umělecká ilustrace
- nauková ilustrace (schematické kresby, modely aj.)
- fotografie
- mapy, kartogramy, plánky, grafy, diagramy aj.
- obrazová prezentace barevná (tj. použití nejméně jedné barvy odlišné od barvy běžného textu)

2. APARÁT ŘÍDÍCÍ UČENÍ

c) verbální komponenty

- předmluva (úvod do předmětu, ročníku pro žáky)
- návod k práci s učebnicí (pro žáky a/nebo učitele)
- stimulace celková (podměty k zamyšlení, otázky aj. před celkovým učivem k ročníku)
- stimulace detailní (podměty k zamyšlení, otázky aj. před nebo v průběhu lekcí, témat)
- odlišení úrovní učiva (základní – rozšiřující, povinné – nepovinné apod.)
- otázky a úkoly za témata a lekcemi
- otázky a úkoly k celému ročníku (opakování)
- otázky a úkoly k předchozímu ročníku (opakování)
- instrukce k úkolům komplexnější povahy (návody k pokusům, laboratorním pracím, pozorováním aj.)
- náměty pro mimoškolní činnosti s využitím učiva (aplikace)
- explicitní vyjádření cílů učení pro žáky
- prostředky a/nebo instrukce k sebehodnocení pro žáky (testy a jiné způsoby hodnocení výsledků učení)
- výsledky úkolů a cvičení (správné řešení, správné odpovědi apod.)
- odkazy na jiné zdroje informací (bibliografie, doporučená literatura aj.)

d) obrazové komponenty

- grafické symboly označující určité části textu (poučky, pravidla, úkoly, cvičení aj.)
- užití zvláštní barvy pro určité části verbálního textu
- užití zvláštního písma (tučné písmo, kurzíva aj.) pro určité části verbálního textu
- využití přední nebo zadní obálky (předsádky) pro schémata, tabulky aj.

3. APARÁT ORIENTAČNÍ

e) verbální komponenty

- obsah učebnice
- členění učebnice na tematické bloky, kapitoly, lekce aj.
- marginálie, výhmaty, živá záhlaví aj.
- rejstřík (věcný, jmenný, smíšený) (Průcha 1998, s. 141-142)

5. Analýza vybraných učebnic

5.1. Metodologie

Pro diplomovou práci jsme vybrali metodu obsahové analýzy učebnic za jejíž pomoci budeme zkoumat a porovnávat učebnice občanské výchovy na druhém stupni základní školy v období mezi lety 1948-1989.

„Obsahová analýza je vyzdvižována jako v principu jednoduchá, adaptabilní, a přitom systematická, objektivitě blízká metoda. Nejen, že je možné uplatnit ji na prakticky jakýkoli soubor (textových) dat, ale lze ji využívat zejména tam, kde již anebo doposud není možné či účinné uplatňovat investigativnější metody zkoumání. Přestože se obsahová analýza opírá o kvantitativní způsob zkoumání, kvalitativní postupy jsou v ní obsaženy, díky čemuž se tak pro některé badatele přibližuje kvalitativním metodám.“ (Dvořáková 210, s.98)

Proto jsme si pro výzkum vybrali obsahovou analýzu učebnic, která zohledňuje prvky jak kvantitativní, tak z větší části analýzu kvalitativní. Abychom upřesnili námi zmíněné sdělení, je třeba nejprve určit, co a jakými postupy budeme zkoumat. Proto je vhodné čtenáře seznámit s pojmem obsahová analýza učebnic a zároveň s jejími metodami a formami.

5.2. Obsahová analýza

Obsahová analýza je „výzkumná metoda uplatňující se především v kvalitativním výzkumu. Spočívá v identifikaci, srovnávání a vyhodnocování obsahových prvků v různých produktech lidské činnosti. Především analýza psaných textů vytvářených zkoumanými subjekty.“ (Průcha, Veteška 2014, s. 198)

Obsahová analýza je také procedurou pro objektivní, systematický a kvantitativní popis zjevného obsahu komunikace. (Švec 2009, s. 141)

Podle Hendla je obsahová analýza „analýza dokumentů a textů s cílem rozkrýt jejich vlastnosti s ohledem na položenou otázku. V kvantitativní analýze jde o zjištění četností výskytu předem daných kategorií, případně vztahy mezi výskyty jednotlivých kategorií v jednotkách textu.“ (Hendl 2008, s. 388)

Miovský ji vymezuje jako „široké spektrum dílčích metod a postupů sloužících k analýze jakéhokoli textového dokumentu s cílem objasnit jeho význam, identifikovat jeho

stylistické a syntaktické zvláštnosti, případně určit jeho strukturu.“ (Miovský 2006, s. 238)

„V obecném smyslu je obsahová analýza jakékoliv systematické vyhodnocování informací týkajících se zkoumaného objektu či tématu.“ (Průcha, Veteška 2014, s. 198)

Obsahová analýza nezahrnuje jeden přístup výzkumné práce, jak si můžeme povšimnout z předchozích definic a vymezení. Shrneme-li výše zmíněné definice do jedné, zjistíme, že se shodují v tom, že obsahová analýza je metoda pokoušející se rozkrýt obsahy jednotlivých textových dokumentů a jejich zvláštnosti, cíle, záměry autora, prostředky a způsoby argumentace a v neposlední řadě tzv. diskurzivní praktiky, které autor při formulaci textu využívá. Ve vazbě na zaměření výzkumu, kvantitativní nebo kvalitativní, pak jednotliví autoři doplňují definici o pracovní postupy.

Podle autora Petera Gavory (2010), který napsal publikaci Úvod do pedagogického výzkumu, by měl být postup obsahové analýzy následující:

1. Vymezení základního souboru zkoumaných textů.

Pro nás jsou to učebnice občanské výchovy z období mezi lety 1948-1989.

2. Určení významové jednotky, kterou chce výzkumník v učebnicích sledovat (např. slovo, ideu nebo téma, konkrétní pedagogický termín, definice atp.).

Pro nás to bude hledání odpovědi na námi zvolené otázky v souboru učebnic občanské výchovy.

3. Stanovení analytických kategorií – vymezení pojmenování tříd (druhů, témat) významových celků, k nimž mají být sledované jednotky přiřazovány za pomoci stanovení hypotéz.

Hypotézy si pro náš výzkum stanovovat nebudeme, protože se přikloníme spíše ke kvalitativní interpretační metodě.

4. Kvantifikace významových jednotek neboli analytických kategorií, které byly v textech nalezeny. Jejich četnost a frekvence atp.

Touto kategorií se bude zabývat za pomoci kvalitativního rozboru textu učebnic.

5. Interpretace zjištěných frekvencí, které se popíší, vysvětlí a interpretují.

Pro tuto kategorii nebudeme používat frekvence, ale zaměříme se na smysl, význam a porozumění textu. Znamená to pro nás na závěr diplomové práce diskuzi, ve které poukážeme na zjištění a jasně, stručně a přehledně odprezentujeme výsledky práce. (Gavora 2010, s. 144-145)

Švec zmiňuje ve své publikaci to, že obsahová analýza má 4 charakteristické prvky, které jsou spíše zaměřeny na kvantitativní výzkum.

1. Zjevný neboli nezastřený obsah, který se jasně vyskytuje „černé na bílém“ v textu. Je to například sylabus učebních osnov vyučovacích předmětů.
2. Objektivní popis, kterému můžeme rozumět jako analýza přesně definovaných obsahových kategorií zaručujících mezi subjekty komunikovatelný, kontrolovatelný a opakovatelný postup nezávislý na osobní motivaci analytika.
3. Systematický popis zahrnuje souhlas obsahových kategorií mající rozhodující význam pro zvolený výzkumný problém na základě metodických zásad a postupů.
4. Kvantitativní popis vyjadřující postup při analýze obsahu textu na základě číselného vyjádření četnosti výskytu jednotek analýzy nebo stupně intenzity postoje. (Švec 2009, s. 141)

V kvantitativní obsahové analýze můžeme rozdělit zkoumané dokumenty podle: a) dostupnosti na: veřejné (noviny, statistiky, výroční zprávy, koncepční a strategické dokumenty) a osobní (autobiografie, fotografie, deníky, diáře, účtenky, předměty), b) původu na: primární (sesbírané a stále ještě nezpracované surové informace) a sekundární (již zpracované primární informace např. výsledky výzkumů), c) formy na: psané (knihy, noviny, příspěvky), vizuální (předměty, filmy, fotografie, spoty), zvukové (písně, muzikály) nebo kombinované (webové stránky, počítačové programy, databáze) (Linderová, Scholz, Munduch 2016, s. 54)

Jak vidíme Švec má kategorie jasně dané, ale pro nás nebylo vůbec jednoduché sylabus předmětu dohledat a téměř se nám nepodařilo dohledat ani samotné učebnice občanské výchovy z určitých let. Naopak Lindnerová, Scholz a Munduch mají pro kvantitativní obsahovou analýzu jiné základní kategorie, avšak v nich jsme přímo učebnice, jakou zkoumaný vzorek, také nezaznamenali. Proto není jednoduché se těmito kategoriemi striktně řídit, protože pro určitý typ vzorku jasně dané kategorie nejsou.

My se budeme zabývat dokumenty veřejnými, primárními a psanými, protože se jedná o dokumenty školního charakteru, jako jsou učebnice v tištěné formě.

Obsahová analýza také zahrnuje kvalitativní stránku textu, kterou se budeme z větší části zabývat, jako například analýzou témat, pojmů a hlavních myšlenky atp.

Kvalitativní obsahová analýza uvádí zjištění ve slovní (popisné) formě a jde tedy o interpretaci ve výstižné a podrobné kvalitě.

5.3. Cíl obsahové analýzy učebnic

Cílem obsahové analýzy učebnic bylo zjistit, základní obsahová témata učebnic plnící úlohu dosahování cílů předmětu občanské výchovy ve 2. polovině 20. století. Přesněji v období mezi lety 1948-1989.

Výzkum jsme zaměřili především na to, jak jsou témata v učebnicích předkládána a jakými metodami jsou cíle v učebnicích dosahovány. Pro výzkum jsme si proto položili několik základních otázek, kterými se budeme v textech učebnic zabývat a hledat na ně odpovědi.

Výzkumné otázky:

1. Jaké vzdělávací cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?
2. Jaké výchovné cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?
3. Jaká základní obsahová témata učebnice naplňují pro danou věkovou skupinu?
4. Jakými prostředky (text, obrazový materiál atp.) dosahují učebnice definovaných cílů a zprostředkování vybraných obsahových témat?
5. Jaké úkoly a prostředky využívají učebnice ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů?

5.4. Charakteristika výběrových učebnic

Výzkum je zaměřený na vývoj českých učebnic občanské výchovy na základní škole. Výběr by zdaleka nebyl tak složitý, kdyby byly všechny učebnice dostupné a k nalezení. Bohužel se nám nepodařilo dohledat učebnice od roku 1948 až do roku 1956, ani učebnice od roku 1957 až do roku 1968. Nalezli jsme pouze metodické příručky pro učitele a osnovy, které byly zmíněny v první části diplomové práce.

Nezbylo nám nic jiného než se zaměřit na učebnice, které jsme našli v archivech a depozitářích. Byly to učebnice začínající rokem vydání 1969. První nalezenou učebnicí byla učebnice z dříve zmíněného roku 1969 a byla pouze jedinou učebnicí z tohoto roku a pouze pro 9. ročník základní školy. Dále jsme dohledali učebnici z roku 1972, která byla spojena pro 7.-9. ročník základní školy a učebnice z roku 1974, které jsme našli

v zastoupení všech čtyř ročníků a to 6., 7., 8., a 9. ročníku. Závěrečnou fází hledání byly nalezené učebnice z roku 1981 v hojném zastoupení 6., 7., a 8. ročníku.

Jiné učebnice se nám bohužel nepodařilo dohledat ani za pomoci odborníků z knihovny Jana Amose Komenského, spadající pod Národní pedagogické muzeum, ani za pomoci pracovníků v Národní knihovně.

Pro výběr vzorků učebnic, jsme si stanovili dvě hlavní kritéria. Za první rok vydání učebnic, abychom mohli porovnat, jak se učebnice za desetiletí změny pod vlivem politických událostí. A za druhé dostupnost učebnic spolu s ročníkovou návazností. To znamená, abychom mohli porovnávat alespoň dva stejné ročníky za sebou jen v jiných letech vydání učebnic.

Proto jsme výzkum vývoje českých učebnic občanské výchovy museli zúžit na učebnice nejvíce zastoupené v ročnících, aby byl výzkum kvalitní a mohl poukázat na změny ve vývoji.

Vybrali jsme si tedy učebnice občanské nauky z roku 1974 a učebnice občanské nauky z roku 1981. Učebnice občanské nauky z roku 1974 jsou v zastoupení čtyř ročníků: 6. ročník, 7. ročník, 8. ročník a 9. ročník. Učebnice občanské nauky z roku 1984 jsou v zastoupení tří ročníků: 6. ročník, 7. ročník a 8. ročník.

Ze zastoupení učebnic v ročnících je zřejmé, že v roce 1981 chybí 9. ročník, který se nám nepovedlo dohledat, z důvodu zkráceného základního vzdělání na 8 let. Pro výběr vzorku to ale není problém, protože se budeme nadále zabývat porovnáváním učebnic 6. a 7. ročníků základní školy z roku 1974 a 6. a 7. ročníku základní školy z roku 1981.

Tento výběr jsme stanovili z důvodu několikaletého odstavu ve vydávání učebnic občanské výchovy, který umožňuje srovnání na základě stanovených kritérií či otázek.

1. Analýza učebnice občanské nauky pro 6. ročník, SPN, 1974

Jedná se o učebnici vydanou Státním pedagogickým nakladatelstvím (dále jen SPN) v roce 1974, jejímž autorem je T. Slouka a kolektiv. Učebnice směřovala k tématům: *Žijeme mezi lidmi, kteří jsou nám blízcí* (rodina, škola, pionýrská organizace atp.), *Naše socialistická vlast* (úcta k tradicím, komunisté v čele, bratrství zemí socialistických států atp.) a *Péče socialistického státu o pracující a mládež* (péče a odpočinek, zdraví a hygiena atp.).

2. Analýza učebnice občanské nauky pro 7. ročník, SPN, 1974

Autorem této učebnice je opět T. Slouka a kolektiv a byla vydaná SPN v roce 1974 od autora. Učebnice občanské nauky byla zaměřena na témata: *Co očekává naše vlast od mladých lidí* (vlastnosti člověka, kolektivita, podpora boje za mír atp.), *Čerpáme poučení z revolučních bojů dělnické třídy* (dělnická třída, K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin atp.), *Základy socialistické společnosti* (moc ve státě, pracující lidé v čele, společenské vlastnictví atp.) a nakonec *Pracující uskutečňují svou moc prostřednictvím zastupitelských sborů* (národní výbory a jejich činnosti a zastupitelé atp.).

3. Analýza učebnice občanské nauky pro 6. ročník základní školy, SPN, 1981

Jedná se o učebnici od autorů A. Jeníkové a V. Prusákové, vydanou SPN v roce 1981, která byla zaměřena na *Život v socialistické společnosti* (život kolem nás, škola, péče o zdraví, kázeň a bezpečnost atp.) a na *Naši socialistickou vlast* (republika, národ, náš kraj atp.).

4. Analýza učebnice občanské nauky pro 7. ročník základní školy, SPN, 1981

Autory učebnice jsou J. Dunovský, J. Landman a J. Bračok. Učebnice je vydaná SPN v roce 1981 a zaměřovala se na témata jako: *Společenské zřízení ČSSR* (dějiny, K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin, volební soustava atp.), *Československé socialistické hospodářství* (základní znaky a odlišnosti, cíl výroby, vědeckotechnický pokrok nebo zvyšování životní úrovně atp.).

5.4.1. Občanská výchova v 6. ročníku 1974

1. Jaké vzdělávací cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

Učebnice občanské nauky pro 6. ročník z roku 1974 stanovovala tyto základní vzdělávací cíle:

1. Žáci by na konci ročníku měli být schopni sounáležitosti s lidmi, kteří jsou jim blízcí.
2. Žáci by na konci ročníku měli znát počátky vzniku své socialistické vlasti.
3. Žáci by měli chápat úlohu péče socialistického státu o pracující mládež.

Dílčí cíle, které učebnice naplňovala, byly tyto:

1. Žáci měli umět vyjmenovat členy rodiny a dokázat popsat jejich příbuzenské vztahy.
2. Žáci měli umět vyjmenovat známé osobnosti (cestovatele, vědce atp.) pocházející z jejich rodného kraje i mimo něj.
3. Žáci měli znát školní řád i s jeho pravidly společně s protipožárními předpisy.
4. Žáci by měli chápat spolupráci a cíle Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže.
5. Žáci měli poznat tradice a budou chápat jejich význam.
6. Žáci měli umět zásady ohleduplného chování.
7. Žáci by měli být schopni rozumět vybraným pojmům jako například znárodnění, ohleduplné chování, tradice atp. a dokázat je vysvětlit.
8. Žáci by měli znát úlohu KSČ a ctít přátelství se Sovětským Svazem.
9. Žáci měli znát pravidla v péči o své zdraví a vzdělání a budou schopni dodržovat bezpečnostní zásady a pravidla.
10. Žáci měli chápat péči státu o pracující lid a dokázat uvést příklady jako například pracovní jistota, bezplatné poskytování lékařského ošetření a léků atp.

2. Jaké výchovné cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

V učebních osnovách z roku 1972 potažmo v metodických příručkách z roku 1973 si tvůrci osnov vymezili výchovné cíle následujícími způsoby.

Žáci 6. ročníku se měli naučit formovat a posilovat své občanské postoje a nalézt úctu k socialistické vlasti a k pracujícímu lidu. Občanská nauka u nich měla rozvinout základní představu o charakteru života v Československé socialistické republice a naučit žáky mít ucelený názor na společenské podmínky v socialistické vlasti. V neposlední řadě se měli žáci naučit mít aktivní vztah k životu, s životem v obci, v okrese a v kraji. (Měchýřová 1972)

Podle prozkoumání učebnice byly výchovné cíle dosaženy na maximum. Žáci získali správný vztah k práci a jejím výsledkům. Naučili se formovat a posilovat své občanské postoje k socialistické vlasti a k pracujícímu lidu a museli se stát členy Pionýrské organizace socialistického svazu mládeže. Byli samostatní při navštěvování městských

knihoven, muzeí a dalších kulturních míst. Byli schopni samostatně uspořádat besedu a vést ji.

Žáci dokázali sebe samotné připravit na odchod do školy a tím i reprezentovat zásady společenského styku a sociálního chování. Což znamená, že měli mít na paměti například pozdravení dospělého člověka nebo uvolnění místa, v dopravních prostředcích, starší osobě, pomoc důchodcům atp. a měli brát ohled na druhé.

Žáci dokázali napsat dopis a komunikovat jeho prostřednictvím s přáteli mimo vlast. Uvědomili si, že dodržování osobní hygieny a životosprávy jsou krokem k lepšímu životu a následkem toho si byli schopni sestavit pro sebe i rodinu zdravý jídelníček. Dále dokázali rozeznat správný obsah lékárničky a určit, jaké léky v lékárničce být nemají. A nakonec dobře věděli, jak má vypadat vybavení jízdního kola a jak se chovat v případě požáru.

3. Jaká základní obsahová témata učebnice naplňují pro danou věkovou skupinu?

V tomto ročníku byla základní obsahová témata rozdělena do tří kapitol. První z nich byla kapitola *Žijeme mezi lidmi, kteří jsou nám blízcí* (rozsah stran 3-26), druhá kapitola nesla název *Naše socialistická vlast* (s. 27-49) a poslední kapitola *Péče socialistického státu o pracující mládež* (s. 50-78).

Základní obsahová témata byla naplněna několika podtématy, které se v nich vyskytovaly. Budeme je nadále rozebírat v následující otázce spojené s prostředky dosahující definovaných cílů. Proto si myslíme, že v tomto bodě není potřeba podtémata zmiňovat.

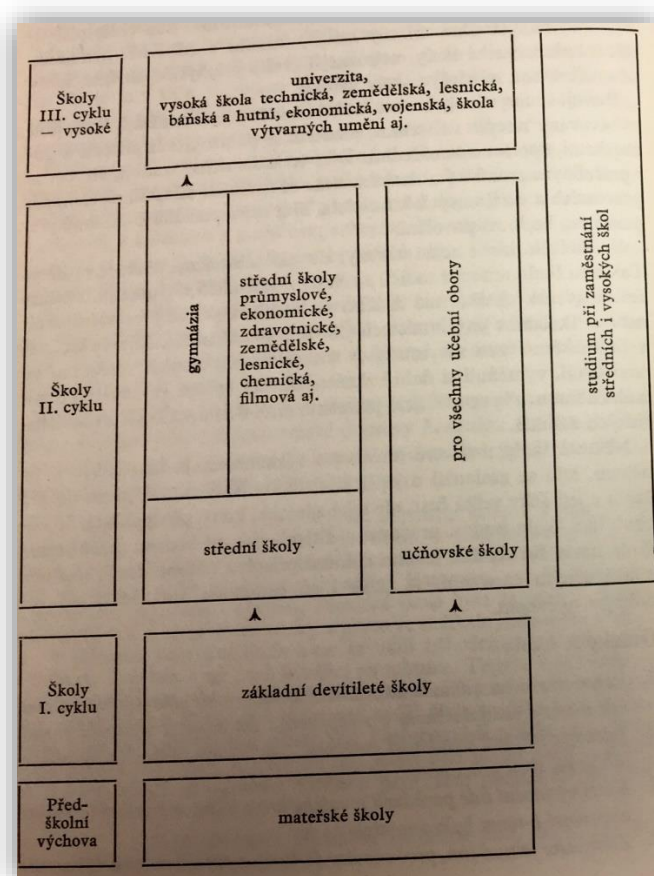
4. Jakými prostředky (text, obrazový materiál atp.) dosahují učebnice definovaných cílů a zprostředkování vybraných obsahových témat?

V roce 1974 chybělo učebnicím občanské nauky velmi mnoho obrazového materiálu, ve srovnání, s námi dále zkoumaným rokem 1981. Je nutno si povšimnout těchto změn převážně proto, že v učebnicích občanské nauky z roku 1974, přesněji v 6. ročníků, jsme našli několik málo grafů spojených s obsahem textu.

Například v první kapitole s názvem *Žijeme mezi lidmi, kteří jsou nám blízcí*, jsme v tématu *Rodina* objevili graf týkající se vztahů v rodině. Jednalo se o takzvaného pavouka příbuzenských vztahů. Graf byl následně popsán a v textu byly zvýrazněny

důležité příbuzenské vztahy a členové rodiny. Graf byl zařazen do textu zřejmě proto, aby si žáci lépe uvědomili, jak příbuzenské vztahy fungují a jak je na sebe rodina vázána.

V tématu *Škola* jsme našli opět graf, který se týkal přehledu školství, ale v grafu bylo vše jasně a výstižně popsáno, proto nebylo potřeba graf nadále vysvětlovat.

Obrázek 1: Přehled školství v ČSSR

Jsme státem socialistickým, státem dělníků, rolníků a ostatních pracujících nesl název dalšího tématu, ve kterém jsme objevili mapu ČSSR. Byla velmi strohá, pod mapou byl popis a v něm byly zvýrazněny národnosti obyvatel ČSSR, kde nežijí pouze Češi a Slováci, ale i další obyvatelé jako např. Maďaři, Poláci, Ukrajinci a Němci.

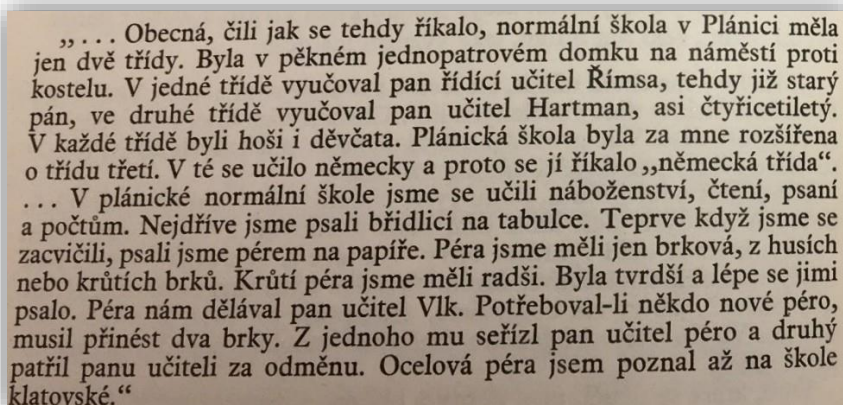
Poslední obrazový materiál, který jsme v učebnici objevili, byly ukázky značek pro chodce a cyklisty společně s pravidly silničního provozu. Tyto ukázky se týkaly tématu *Dodržování pravidel silničního provozu*. Bylo velmi důležité zařadit obrazový materiál k tomuto tématu, protože se žáci mohli podívat, jak popisované značky vypadají.

Pokud se zaměříme na text, kterého je v učebnicích dostatek, zjistíme, že prostředkem k dosahování definovaných cílů mohou být příklady z běžného života známých

osobností. Jako tomu bylo v první kapitole, již dříve zmíněné, a přesněji v tématu *Rodina*. Příklad se týkal rodiny V. I. Lenina, popisující, jak si mladý Lenin přivykal k samostatné práci a jak vždy pomáhal uklízet, když děvčata pomáhala s nádobím matce. Úryvek byl převzatý z knihy *Životopis V. I. Lenina*, což bylo zmíněno na konci úryvku v závorkách.

K tématu *Škola* patřil úryvek od Fidela Castra, který při rozhovoru s kubánskými dětmi popisoval, jak je důležitá škola a jaký význam má učení. Dalším příkladem je citát od Klementa Gottwalda říkající: „*Proto – učte se! A chci vám též říci, že je to i vaše povinnost k republice. Republika potřebuje lidi, kteří něco umějí. Být dobrým vlastencem, dobrým republikánem, to znamená být dobrým pracovníkem a tedy i dobrým žákem.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 8)

Posledním příkladem týkající se tématu školy byla ukázka od Františka Křižíka, českého vynálezce obloukové lampy, popisující školu a její prostředí z dob, kdy byl samotný Křižík dítětem.

„... Obecna, čili jak se tehdy říkalo, normální škola v Plánici měla jen dvě třídy. Byla v pěkném jednopatrovém domku na náměstí proti kostelu. V jedné třídě vyučoval pan řídící učitel Římsa, tehdy již starý pán, ve druhé třídě vyučoval pan učitel Hartman, asi čtyřicetiletý. V každé třídě byli hoši i děvčata. Plánická škola byla za mne rozšířena o třídu třetí. V té se učilo německy a proto se jí říkalo „německá třída“. ... V plánické normální škole jsme se učili náboženství, čtení, psaní a počtům. Nejdříve jsme psali břídlíci na tabulce. Teprve když jsme se zacvičili, psali jsme pérem na papíře. Péra jsme měli jen brková, z husích nebo krútích brků. Krútí péra jsme měli radši. Byla tvrdší a lépe se jimi psalo. Péra nám dělával pan učitel Vlč. Potřeboval-li někdo nové péro, musil přinést dva brky. Z jednoho mu seřízl pan učitel péro a druhý patřil panu učiteli za odměnu. Ocelová péra jsem poznal až na škole klatovské.“

Obrázek 2: Příklad ukázky F. Křižíka

Pečujeme o společenský majetek a o zařízení školy bylo dalším tématem, kde se objevil výstižný verš od S. K. Neumanna, vztahující se přesně k již zmíněnému tématu. Verš zněl: „*Máš-li velkou touhu, co se může státi? Nejsnadnější věc je, pro ni umíratí. Nejtěžší je žítí, by se skutkem stala ...*“ (Slouka a kol. 1974, s. 16)

Citát od S. K. Neumanna byl použit i k tématu *Vztahy mezi spoluobčany, zásady socialistického soužití* a zněl: „*Právo, nu právo máš na každý cit, cos cítí žralok i veš. Nemáš-li ho však pro lidskou vespolečnost, co po lidech tu chceš?*“ (Slouka a kol. 1974, s. 23)

Zajímavá a poučná povídka *Tři groše*, se jako příklad úryvku, dostala do tématu *Ohleduplný vztah k matkám k nemocným a starým lidem*, kde měla poukázat na vztah syna ke svému starému otci a o tom, jak se o ně syn stará, i když má těžkou práci. V tomto tématu byla uvedena i báseň od Jana Nerudy *Dědova mísa*, nad kterou se měli žáci zamyslet a sdělit ostatním, proč na ni bylo poukázáno.

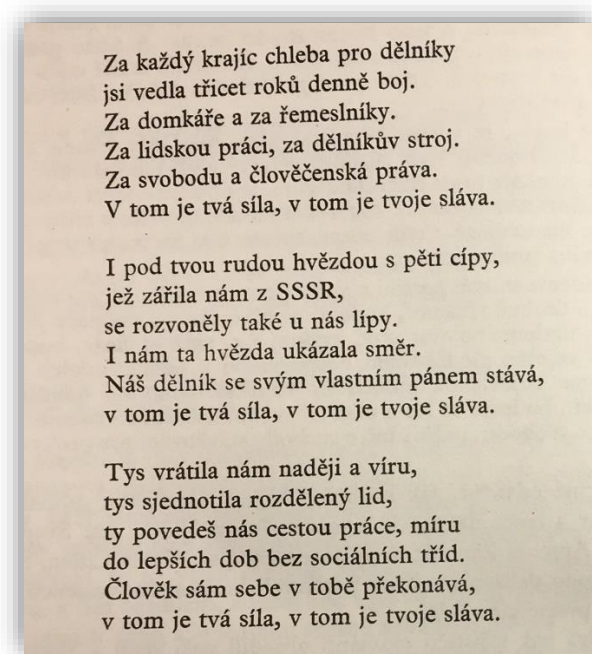
V druhé velké kapitole *Naše socialistická vlast* jsme našli velké množství příkladů z knih, veršů i příběhů pracujícího lidu. Jako příklad můžeme uvést k tématu *Obraz naší vlasti* ukázkou z knihy Horácko a jeho lid. Úryvek měl poukázat na dopad nezaměstnanosti ve městě a na to, jak byli obyvatelé nuceni z města odejít, aby neumřeli hladu. Zároveň ukáзка sloužila k tomu, aby si žáci povšimli, že se město po několika letech od základů změnilo a postavilo pro obyvatele továrny, aby se mohli vrátit a pracovat ve svém rodném kraji.

Nejvíce ukázek příběhů však obsahovalo téma *Příklady ze života a bojů našeho lidu v minulosti*, jak už samo téma napovídá. Obsahem byly ukázky od A. Horníkové z knihy *Rudí průkopníci*, od K. Čapka *Jak se to stalo?* a nechyběly ani ukázky vyprávění obyčejných dělníků a dělnic ze sirkáren nebo automobilek.

K dalším ukázkám se například vztahuje výňatek z brožury *Prosincová stávka 1920*, ve které se jednalo o boj dělnické třídy proti vykořisťovatelům. Bylo v ní popisováno, co se dělo, jak četníci vnikli do budovy a hlava nehlava trestali pažbami dělníky, kteří nebyli schopni se ani bránit. Ukáзка je podle mého velice reálná, ale myslím si, že žákům v 6. třídě by se ukáзка nemusela předkládat až tak surová.

Komunisté v čele boje za pokrok a lepší život lidu, téma přinášející odvážnou promluvu K. Gottwalda k parlamentu: „... odsuzujete do kriminálu dělníka, který ukradl housku, ale celá naše vládní společnost je založena ze stran, které stát okradly o miliardy na špiritusu, na válečných půjčkách, na zbyřácích, na dodávkách a všem možném. To je ta vaše spravedlnost. Štvete daňového exekutora na domkáře a malého živnostníka pro nezaplacení několika korun daní, ale podle týchž svých zákonů snižujete a odpisujete stamilióny daní fabrikantům a velkostatkářům. Dáváte tlouci a zavírat stávkující dělníky, ...“ (Slouka a kol. 1974, s. 38-39)

K tomuto tématu, přesněji na konec, autor učebnice Slouka a kolektiv připojil báseň od V. Nezvala ke 30. výročí založení Komunistické strany Československa.

Obrázek 3: Báseň V. Nezvala

Několik ukázek se nám podařilo vyhledat v tématu *Nutnost boje proti nepřátelům socialismu*, obsahující například verše z básně od S. K. Neumanna *Čest Rudé vlajce* a také ukázka z řeči G. Husáka promlouvajícího na XIV. sjezdu strany: „... *byl učiněn pokus ... roztrhat spojenecké svazky se Sovětským svazem a našimi socialistickými spojenci a postupně likvidovat vymoženosti socialismu v naší zemi.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 45)

Mezi další příklad byla zařazena řeč K. Gottwalda považována za radu mládeži: „*Mějte rádi svou republiku, buďte hrdí na to, že v ní vládne pracující lid. Láska k republice bude vám nejlepším rádcem a učitelem.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 45)

Z knihy Svatopluka Hrnčíře byla vyňata ukázka, do tématu *Společnou prací zvelebujeme vlast*, o práci dětí a jejich pomoci na budování školního hřiště.

... Na nástěnce bylo napsáno: VYHRŇME SI RUKÁVY — VY-
 BUDUJEME ŠKOĽNÍ HŘIŠTĚ! Ještě bylo uvedeno, že se bude
 pracovat v sobotu odpoledne a v neděli dopoledne . . .
 Obešli jsme školu, zastavili se na louce a začali se připravovat k práci.
 Pořád bylo veselo. Kulíšek si například začal dokonce vyhrnovat kalhoty
 a zpíval: „Vyhrňme si nohavice, uděláme práce více . . .“ takže se všichni
 smáli. Ale najednou se všechno změnilo! Pohádali jsme se, protože
 všichni chtěli bourat starý, zpuchřelý plot, což je náramně veselá práce.
 Utrhneš tyčku a dřív, než ji odhodíš, tak si zašermuješ s tím, kdo stojí
 vedle. Je to rozhodně o moc lepší, nežli kopat hlínu, zvláště když včera
 přišlo . . . Ať si kope ten, kdo přišel naposled.
 „Ticho,“ volala zdálky Jarmila. „Nikoho nebudeme nutit. Na výkop
 půjdou dobrovolníci. Která družina se nebojí bláta?“
 Nastalo mlčení . . . Co jsem však měl dělat? Kývl jsem, kývla Alena,
 což znamenalo, že Lidka je také pro, a kývl i Kulíšek.
 A tak Honza řekl slavnostně: „Naše družina jde dobrovolně.“ Šli
 jsme. Krystalka se mračil, ale šli jsme. A dělali jsme, jako když na ten
 nejobtížnější úsek jdeme velice rádi a hrdě. Kulíšek dokonce zanotoval
 novou úpravu dnešní písně: „Vyhrňme si kalhoty, vykašlem se na
 ploty . . .“
 „Hm, co to je — zbourat plot. Důležitější je vykopat doskočiště.“
 A tak jsme se dali do práce.

Obrázek 4: Ukázka z knihy S. Hrnčíře

Závěrem celé kapitoly bylo téma *Náš velký přítel a spojenec Sovětský svaz*, ve které
 nesměla chybět vroucí slova od V. Nezvala vyjadřující touhu všech pracujících po míru.

Zpívám zpěv míru! Volám vás,
 volám vás, lidé k boji za mír,
 v němž ční jak nebetyčný Pamír
 Sovětský svaz, Sovětský svaz.
 Zpívám zpěv míru.

Zpívám zpěv míru. Do boje
 za mír a za budoucnost světa!
 Za květ, jež žena v copy vplétá,
 za lidi, písně, za stroje
 zpívám zpěv míru.

Obrázek 5: Vroucí slova V. Nezvala

Péče socialistického státu o pracující mládež nesl název třetí velké kapitoly, ve které
 jsme našli mnoho příkladů od vysoce postavených osobností a také úryvky z časopisů
 a novin. První ukázka v tématu Péče o pracující mládež byla od Kamila Bednáře z knihy
Děvčátko z Itálie. Ukázka měla poukázat na nedokonalost zdravotnické péče o pracující
 v kapitalistické společnosti.

Následné téma *Péče o vzdělání mládeže a rozvoj kultury* obsahovala ukázku od
 Ladislava Zápotockého, otce A. Zápotockého, a měla symbolizovat práci chudého lidu a

rolnictva, střežení drobných peněz pro stavbu Národního divadla za účelem odměny, která se lidem ale nedostala.

Dalším příkladem v učebnici občanské výchovy pro 6. ročník byla ukázka z knihy *Vzpomínky na Sokrata*. Psalo se v ní, jak řecký učenec Sokrates správně jedl a jak i ostatním hlásal, jak dobře a jakým způsobem jíst a také co. Sokrates vždy snědl jen tolik, kolik mohl a říkával, že některá jídla mohou kazit žaludek. Tématem kapitoly byla *Uvědomělá péče o zdraví a hygienu*, do které se tento úryvek zcela hodil. Do této kapitoly byl zařazen i příklad jídelníčku od pondělí do pátku a v něm rozepsané pokrmy na jednotlivé části dne.

PONDĚLÍ	
snídaně:	bílá káva, celozrnný chléb, sýrová pomazánka
přesnídávka:	mrkev, houska
oběd:	polévka z droždí vepřová pečeně, dušená brukev, brambory křehký koláč s tvarohem voda s ovocným sirupem
svačina:	mléko, chléb s máslem
večeře:	rizoto s masem a zeleninou hlávkový salát s kyselým mlékem ruský čaj s citrónem
<hr/>	
ÚTERÝ	
snídaně:	mléko, chléb, medové máslo
přesnídávka:	ředkvičky, dalať
oběd:	zeleninová polévka se sýrovým kapáním čočka s cibulkou, sázená vejce, okurkový salát mošt
svačina:	loupáček, karamelové mléko
večeře:	telecí pečeně na hříbkách, bramborová kaše jahody šípkový čaj s ovocným sirupem
<hr/>	
STŘEDA	
snídaně:	ruský čaj s citrónem, rohlíky, pomazánka z droždí
přesnídávka:	brukev, chléb s máslem
oběd:	drůbková polévka kuře na rajčatech, brambory hlávkový salát s jogurtem koláč, ruský čaj s citrónem

Obrázek 6: Ukázka jídelníčku

Dodržování bezpečnostních zásad a pravidel bylo následující téma, ve které autor učebnice použil příklady z Černé kroniky Rudého práva a chtěl, aby se nad nimi žáci zamysleli. Jeden z uvedených příkladů: „*U skládky písku v Karlových Varech si hrál s dalšími dětmi dvanáctiletý chlapec. Při hře se vyšplhal na zvednutou část transportéru, ta se převrátila a chlapce přimáčkla k zemi. Po převozu do nemocnice mohli lékaři konstatovat už jen smrt.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 65)

V tématu *Dodržování pravidel silničního provozu* jsme také našli několik příkladů nehod, které zavinyly děti a mělo z nich plynout následné ponaučení pro žáky.

Jedenáctiletý žák, který šel do školy, přebíhal znenadání a bez rozhlédnutí šikmo přes ulici, protože na druhé straně viděl své kamarády. V té době byl zachycen příjezdějším vozidlem a zraněn.

Dvanáctiletý chlapec, který si hrál na honěnou na jízdním kole s jiným chlapcem, si nevšiml při přejezdu křižovatky, že zprava přijíždí automobil, který ho poté zranil. Při přejezdu křižovatky nejen nedával pozor, ale též si neuvědomil, že má dát přednost všem vozidlům přijíždějším zprava, není-li křižovatka opatřena dopravními značkami.

Dvanáctiletý chlapec se díval při jízdě na kole přes přední kolo na zem. Přitom narazil na nákladní automobil, který stál v těsné blízkosti pravého chodníku. Způsobil si zlomeninu spánkové kosti.

67

Obrázek 7: Příklady nehod dětí

Nejvíce obsahově složeným tématem příklady a ukázkami bylo téma *Ochrana proti požárům*. První ukázkou byla krátká novinová zpráva týkající se pálení kletí a následného vzniku požáru. I druhá ukázka z novin byla o vypalování suché trávy, při které zemřely dvě ženy a jeden muž byl těžce popálen. K ne příliš veselým příkladům patřila i zmínka o dětech z Ostravy, které si hrály se zápalkami a pálily doma židli. Byly bez dozoru matky, která je ponechala dvě hodiny doma samotné a dětem bylo od 2-4 let. Následně začalo hořet a děti se pomalu trávily kysličníkem uhelnatým. Přivolání zdravotníci nedokázali ani jednomu ze tří dětí pomoci. (Slouka a kol. 1974, s. 74)

Závěr učebnice patří tématu *Ochrana přírody*. Úvodem je citát z výzvy Organizace spojených národů z roku 1972, který zní: „*Poprvé v historii lidstva je budoucnost života na naší planetě na nejvyšší míru ohrožena!*“ (Slouka a kol. 1974, s. 75)

Příkladem bylo také Desatero ochránářských zásad sepsaných autorem ke konci učebnice: „*1. Uč se přírodu znát a rozumět jejím zákonům. Chovej se v přírodě tiše a nenápadně. 3. Chod' co nejvíce pěšky. 4. Raduj se z přírodních krás, ale nenič je. 5. Buď přítelem všech živočichů. 6. Stráž čistotu vody, pečuj o prameny a studánky. 7. S ohněm zacházej opatrně, abys nezpůsobil požár. 8. Pečuj o čistotu přírody a přírodního ovzduší kolem sebe. 9. Táboř jen tam, kde to není zakázáno. 10. Využij každé příležitosti, abys pro přírodu vykonal něco prospěšného.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 77)

5. Jaké úkoly a prostředky využívají učebnice ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů?

K úkolům a prostředkům využívající učebnice ke kontrole žáků pro 6. ročník 1974, jsme zařadili otázky a úkoly, které se objevovaly vždy za každou podkapitolou daného tématu. Týkaly se tedy tématu, které žáci probrali a těmito úkoly a otázkami bylo zjišťováno, zda žáci dosahují stanovených cílů.

Jednalo se o soubor několika otázek a úkolů, jejichž průměrný počet byl 5 otázek nebo úkolů k jednomu probranému tématu. V učebnici se objevilo celkem 130 otázek a úkolů na 27 podkapitol.

Příklad otázek a úkolů týkajících se tématu *Školní řád a žákovská samospráva*:

1. *K čemu napomáhá školní řád?*
2. *Seznamte se se školním řádem vaší školy a posuďte, která z jeho pravidel plníte dobře a která nedostatečně.*
3. *Pokuste se vysvětlit, proč se ve vaší třídě (škole) některá pravidla školního řádu nedodrží.*
4. *Jak pomáhá žákovská samospráva v přípravě na občanský život? (Slouka a kol. 1974, s. 14)*

Dalším příkladem otázek a úkolů k tématu *Komunisté v čele budování socialismu*:

1. *Jak KSČ zabezpečuje budování socialismu v naší zemi?*
2. *Pohovoř si s některým členem strany o tom, jaké má úlohy a povinnosti na závodě.*
3. *Které hlavní představitele Komunistické strany Československa znáš a co o nich víš? (Slouka a kol. 1974, s. 43)*

Posledním příkladem otázek a úkolů k tématu *Ochrana proti požárům*, které jsme vybrali jsou následující:

1. *Jaká bezpečnostní opatření budeš dodržovat při rozdělávání ohně ve volné přírodě?*
2. *Jmenuj některé hořlavé látky, v jejichž blízkosti se nesmí manipulovat s otevřeným ohněm.*
3. *Které hasicí prostředky znáš a k čemu se používají?*
4. *Seznam se s protipožárním opatřením ve vaší škole. (Slouka a kol. 1974, s. 75)*

V textu učebnice pro 6. ročník 1974 jsme nenalezli jiné prostředky ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů, pouze otázky a úkoly za každou podkapitolou, jak již bylo zmíněno.

5.4.2. Občanská výchova v 7. ročníku 1974

1. Jaké vzdělávací cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

Mezi základní vzdělávací cíle, které učebnice 7. ročníku 1974 naplňuje, jsou následovné:

1. Žáci by měli na konci ročníku umět posilovat své občanské postoje k socialistické vlasti a k pracujícím lidu.
2. Žáci by měli na konci ročníku chápat význam dělnické třídy.
3. Žáci by měli na konci ročníku znát základy socialistické společnosti.
4. Žáci by měli na konci ročníku chápat funkci a význam zastupitelských sborů.

K těmto hlavním vzdělávacím cílům jsme zařadili i vzdělávací cíle dílčí:

1. Žáci umí pečovat o své sebevzdělání a sebevýchovu.
2. Žáci znají pravidla ukázněnosti, čestnosti, statečnosti a obětavosti.
3. Žáci by měli získat správný vztah k práci a jejím výsledkům.
4. Žáci by si měli osvojit odpovědný vztah k pracovnímu kolektivu a k hlavním principům marxisticko-leninského světového názoru.
5. Žáci znají K. Marxe, V. I. Lenina a B. Engelse.
6. Žáci chápou význam přátelství se SSSR.
7. Žáci dokáží rozeznat typy svazů a říci o nich užitečné informace.
8. Žáci znají dějiny revolučních bojů dělnické třídy.
9. Žáci znají význam zastupitelských sborů společně s jejich zastupitelskými orgány.
10. Žáci by měli poznat rozdíl mezi osobním a společenským vlastnictvím.

2. Jaké výchovné cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

Učebnice pro 7. ročník z roku 1974 měla naplnit výchovné cíle způsobem poznání základních politických principů života v socialistické společnosti žáky. Dále pochopení společenských vztahů v ČSSR a jejich důležitými znaky socialistického společenského

zřízení. Nakonec měli žáci pochopit úlohu Komunistické strany Československa. (Ministerstvo školství ČSR 1972)

Dle našeho vyhledávání v učebnici, můžeme tvrdit, že žáci naplnili výchovné cíle těmito způsoby: Žáci znali správné vlastnosti mladého socialistického člověka. Dokázali se dobře orientovat v tisku, rozhlasových a televizních pořadech, aby mohli zjišťovat potřebné informace. Žáci znali postavy z národních dějin, bojů dělnické třídy a také Československé sportovce i s jejich úspěchy. Dále se dokázali orientovat v knihovně, muzeu a jiných veřejných míst. Uměli samostatně nacházet informace za pomoci námi dříve zmíněného tisku nebo rozhlasových a televizních pořadů.

Důležitou součástí v naplnění výchovných cílů byla utkvělá představa o tom, že by žáci měli o víkendech navštěvovat brigády a pomáhat tak rodině s výdělkem peněz, což v učebnici bylo několikrát zmíněno.

Mezi další výchovné cíle, které učebnice deklarovala, byla orientace žáků v mapách i samostatná práce s ní. Žáci také dobře rozeznávali svazy a dokázali říci, do kterého svazu patřila například maminka, otec nebo teta. Většina žen patřila od Československého svazu žen nebo do Svazu československo-sovětského přátelství. Naopak otcové nebo celoplošně muži patřili do Svazu spolupráce s armádou nebo Svazu protifašistických bojovníků.

3. Jaká základní obsahová témata učebnice naplňují pro danou věkovou skupinu?

Sedmý ročník byl rozdělen do čtyř obsahových témat a byl k němu napsán úvod Co očekává naše vlast od mladých lidí, kterému byly věnovány 3 strany. Byl to rozdíl oproti 6. ročníku, ve kterém úvodní slovo žáků chybělo.

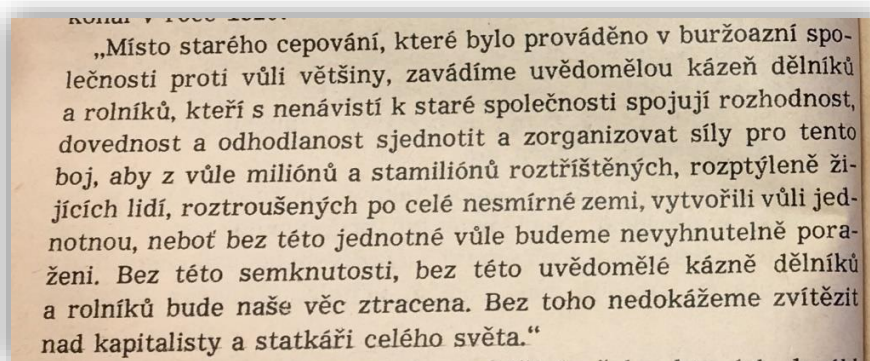
První téma *Vyrůstáme v socialisticky uvědomělé občany* (rozsah stran 6-43). Druhé téma neslo název *Čerpáme poučení z revolučních bojů dělnické třídy* (s. 44-64). Další kapitola *Základy socialistického společenství* (s. 65-94) a nakonec kapitola s názvem *Pracující uskutečňují svou moc prostřednictvím zastupitelských sborů* (s. 95-121).

4. Jakými prostředky (text, obrazový materiál atp.) dosahují učebnice definovaných cílů a zprostředkování vybraných obsahových témat?

Učebnice sedmého ročníku, v návaznosti na ročník šestý, neměly žádný obrazový materiál jako například fotografie nebo obrázky. Podařilo se nám dohledat pouze několik

grafů a tabulek, ostatně se v celé učebnici objevovaly pouze ukázky z knih, verše nebo citáty známých osobností. Některé podkapitoly nepojímaly žádné prostředky dosahující vytyčených cílů. Dále si však příklady podrobně představíme.

První velká kapitola *Vyrůstáme v socialisticky uvědomělé občany* a její podkapitola *Jaké jsou vlastnosti mladého občana* neobsahovala žádný prostředek k dosahování cílů. To se však změnilo následujícím tématem *Ukázňenost – základ úspěchu ve škole i v životě*, kde jsme našli ukázkou ze III. sjezdu sovětského Komunistického svazu mládeže vyřčenou V. I. Leninem. Řeč byla mířena na vytvoření a sjednocení vůle a uvědomělé kázně.

Obrázek 8: Řeč V. I. Lenina

Kdo je čestným, statečným a obětavým člověkem bylo dalším tématem, ke kterému se pojila ukázka od Jožky Jabůrkové, komunistické novinářky, která zahynula v nacistickém vězení. „*Shrbená, suchá, s ranečkem chleba, vešla do žalární hovorny. Tvář rozrytá šedesáti roky je ozářena modrým světlem velkých dobrých očí. Za synkem přišla, za nejmladším...*“ (Slouka a kol. 1974, s. 13)

K tomuto tématu patřila ještě ukázka z knihy B. Polevoje *Příběh opravdového člověka* poukazující na to, jak se žáci sami zocelovali a jak chtěli vypěstovat pevnou povahu, být stateční a nebojácní.

Do další podkapitoly *Osvojujeme si socialistický vztah k práci a k společnému vlastnictví* spadala báseň J. B. Pecky, prvního vůdce revolučních dělníků. Její slova zněla takto: „*Kdo zlato vydobývá, kdo tesá kámen, kov? Kdo tká sukna a hedváb, do staví zdě a krov? Kdo chléb boháčům snášet zná a přitom jen sám bídu má? To jsou mužové práce, to je náš proletář...*“ (Slouka a kol. 1974, s. 18)

Pečujeme o své sebevzdělání a sebevýchovu bylo následujícím tématem, ve kterém se objevily dva citáty týkající se K. Gottwalda. Prvním citátem promlouval K. Gottwald k mládeži o významu vzdělání a poctivé práci ve škole. A druhý citát byl z dob, kdy K. Gottwald byl truhlářský učeň ve Vídni a nevynechal ani jedinou možnost se sebevzdělávat, jak o něm psal i jeho životopisec.

Úryvkem z knihy *Vychovala ji strana* od A. Tučkové začíná podkapitola *Jsme hrdí na svou socialistickou vlast a jsme připraveni bránit vymoženosti socialismu*. Úryvek byl do této podkapitoly přidán z důvodu příkladu mladé bojovnice M. Kudeřkové za socialismus a za obětavou pomoc soudruhům končící její smutnou smrtí.

Do textu byla k tomuto tématu vložena řeč J. Fučíka týkající se těžkých let fašistické okupace a také toho, jak byli komunisté svobodní lidé a jak byli hrdí na svůj národ a svoji zemi.

Druhou velkou kapitolu s názvem *Čerpáme poučení z revolučních bojů dělnické třídy* začínalo téma *Dělnická třída – proletariát – nová síla v třídním boji*. Součástí bylo uvedení několik příkladů stávek a demonstrací společně s jejich přesnými daty a píseň *Rudý prapor*, která byla polskou revoluční písní.

V této podkapitole jsme také našli báseň *Přišli včas* od Vítězslava Nezvala a uvedeme si její ukázkou prvních veršů: „*Přišli včas jak legendární vojska z dávných kronik. Zvítězili! Nyní sedí v hloučcích u harmonik. Mají kouzlo ruských písní, jejich zvláštních tonik...*“ (Slouka a kol. 1974, s. 50)

Dělnická třída v čele budování socialismu v naší vlasti byla další podkapitolou obsahující ukázkou z románu Jana Otčenáška *Občan Brych*. Ukázkou měla poukázat na to, jak dělnická třída dokázala za pomoci milic vzdorovat buržoazii a podařilo se jí roku 1948 zvítězit. I úryvkem z básně V. Nezvala *Zpěv míru* ztvárňující krásnou komunistickou budoucnost světa, byla doplněna tato podkapitola. „*Zpívám zpěv míru. Do boje za mír a za budoucnost světa! Za květ, jež žena v copy vplétá, za lidi, písňe, za stroje zpívám zpěv míru. Aby byl člověk dlouho živ, aby měl pastýř hojnost mléka a rybám nevytekla řeka v mé vesničce a kdekoliv, zpívám píseň míru.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 55)

Následující kapitola s dlouhým názvem *Proč je dělnická třída hlavním bojovníkem za pokrok a socialismus. Proletáři všech zemí, spojte se!* obsahovala úryvek z knihy O ševci Matoušovi napsanou Antalem Staškem. Jednalo se o úryvek, ve kterém byla obsažena

myšlenka Komunistického manifestu a to, jak dělnická třída bojovala na barikádách v Praze. Autor učebnice za úryvek doplnil ještě slova zakončující Manifest komunistické strany znějící: „*Necht' se třesou panující třídy před komunistickou revolucí! Proletáři v ní nemají co ztratit, jen své okovy! Dobýt mohou celý svět. Proletáři všech zemí, spojte se!*“ (Slouka a kol. 1974, s. 59)

Součástí této podkapitoly byla také ukázka Internacionály. Český text napsal A. Macek a J. Skalák a její slova zněla následovně: „*Již vzhůru, psanci této země, již vzhůru všichni, jež hlad zhnět! Ted' duní právo v jícnu temně a výbuch zazní naposled. Od minulosti spějme zpátky, otroci vzhůru k cílům svým! Již chví se základ světa vratký, my ničím nejsme, bud' me vším...*“ (Slouka a kol. 1974, s. 60-61)

Kapitolou nazvanou *Základy socialistické společnosti* začínal předposlední velký okruh. Jeho součástí bylo podtéma Socialistické společenské vlastnictví, odstranění vykořisťovatelských tříd zahrnuje ukázku pracovní básně. „*Ó, zazní píseň vznešená, o práci, která vrozená přírodou lidstvu jest – Vše, čeho člověk užívá, z šlechtné práce vyplývá, bud' práci čest, bud' práci čest!*“ (Slouka a kol. 1974, s. 67)

Pevný svazek pracujících v čele s dělnickou třídou bylo téma spadající pod výše uvedenou předposlední kapitolu. K tématu se pojila tabulka zaznamenávající příklady rostoucí péče o člověka od roku 1937 s porovnáním z roku 1970. Jednalo se o mzdy a o ceny potravin.

a zájmy celé společnosti

Uvedme si několik příkladů o tom, jak se u nás zvyšuje péče o člověka:

V roce 1937 činila mzda průmyslového dělníka 3,80 Kčs za hodinu.
V roce 1970 byla mzda průmyslového dělníka 10,80 Kčs za hodinu.

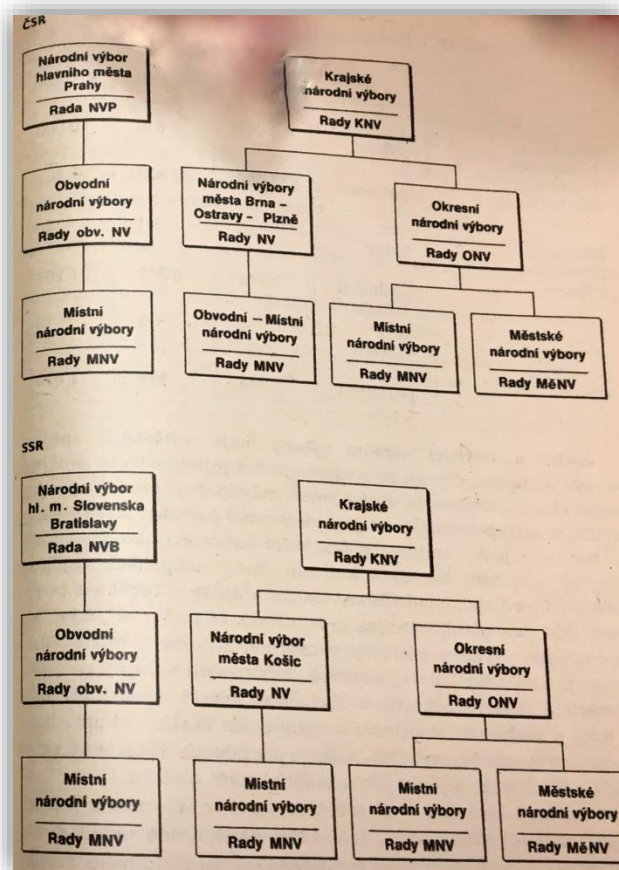
	v r. 1937	v r. 1970
1 kg chleba stál	2,25 Kčs	3,80 Kčs
1 l mléka	1,45 Kčs	1,90 Kčs
1 q hnědého uhlí	20,80 Kčs	17,30 Kčs
pánské boty	79,— Kčs	140,— Kčs
1 kg brambor	0,50 Kčs	0,65 Kčs
1 kg mouky pšeničné	2,90 Kčs	3,80 Kčs
rozhlasový přijímač	1 800,— Kčs	1 175,— Kčs
vejce 1 kus	0,60 Kčs	1,— Kčs

Roste také spotřeba potravin na 1 obyvatele ČSSR:

	1936	1970
maso, celkem za rok	34 kg	72 kg
mléko a mléčné výrobky	205,4 litru	2 088 litru
vejce	138 kusů	260 kusů
cukr	23,2 kg	38 kg
tuk	5,5 kg	6,4 kg
mouka pšeničná	62,6 kg	85,9 kg
pivo	58,1 litru	135,1 litru

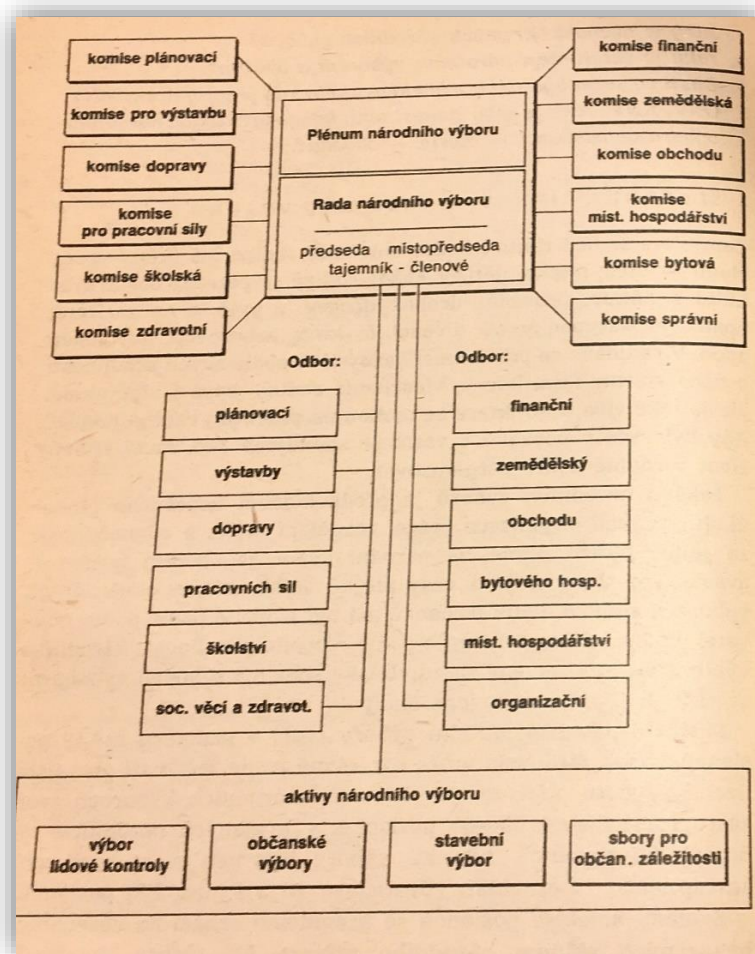
Obrázek 9: Příklady rostoucí péče o člověka

Poslední kapitola *Pracující uskutečňují svou moc prostřednictvím zastupitelských sborů* obsahovala nejvíce prostředků k dosahování cílů. Našli jsme v ní několik tabulek a grafů společně s ukázkami a úryvky. V druhé podkapitole nazvané *Národní výbory – nejširší zastupitelské orgány*, jsme našli tzv. graficky znázorněného pavouka týkající se výborů ČSR a výborů SSR. Následně za grafického pavouka autor vložil tabulku s počty občanů volících v roce 1971 některý z výborů buď ČSR, SSR nebo ČSSR. Tímto grafické ztvárnění nekončilo. Ještě byla do podkapitoly vložena tabulka s územím, ve kterém je několik krajů společně s Krajskými národními výbory.

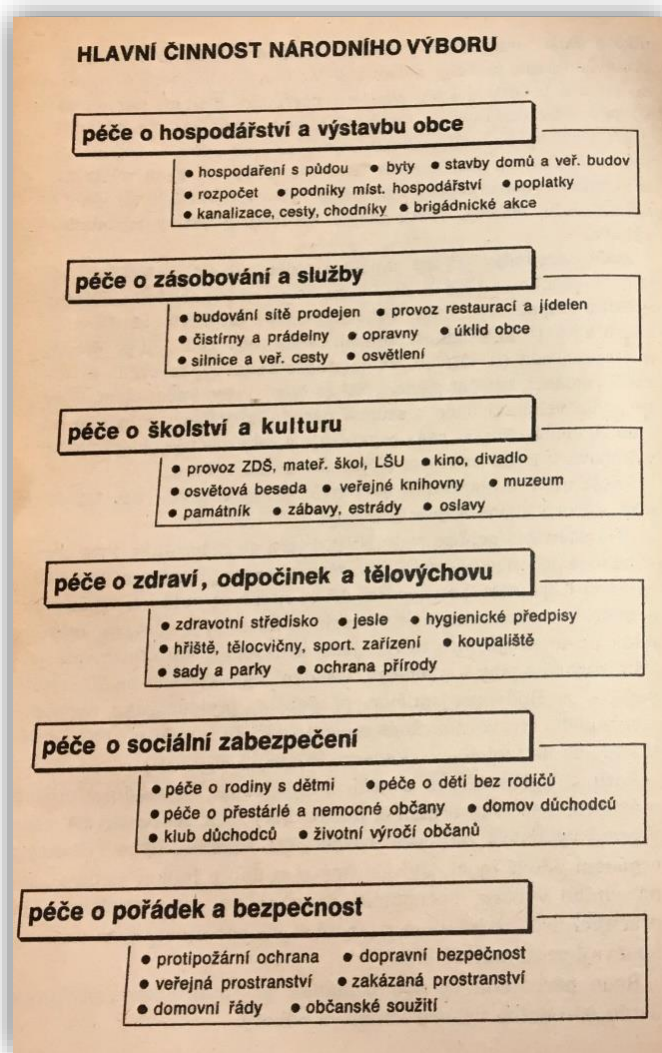
Obrázek 10: Výbory ČSR a SSR

Složení a činnost národních výborů jako další téma navazovalo úzce na téma předešlé. V úvodu jsme objevili tzv. pavouka naplňující obsahově složení výborů s jejich odbory a aktivitami. Ve spojení s tématem byla i novinová správa z Večerní Prahy vložená do textu, týkající se práce rady Národního výboru.

Obrázek 11: Složení výborů

Následně za touto správou byla vložena tabulka související s hlavními činnostmi Národního výboru. Poslední ukázka patřila novinovému článku z Mladé fronty nesoucí název Premiéra pražských poslanců. Ukázka měla poukázat na pravost voleb nových poslanců a jejich začlenění do Národního výboru za příslibu a podepsání článku 88 v Ústavě.

Obrázek 12: Hlavní činnost Národního výboru

Předposledním tématem byla *Práce sborů pro občanské záležitosti*, do které bylo na ukázkou vloženo několik veršů S.K. Neumana, považovaného za revolučního básníka, z básně Podaná ruka: „*Podaná ruka, zcela prosté gesto, jež čekání vděčnosti nemaří času, je ptačí píseň v náhlé samotě, když zastesklo se po živém hlasu. Podaná ruka, větévka tenká, kterou jsi nabídl tonoucí včele, pomáhá kovat železný řetěz, v němž živé živému věrno je cele.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 115)

Národní výbor a škola bylo poslední téma v němž jsme našli nějaký úryvek textu. Byla to novinová správa z Večerní Prahy z 2. října roku 1973. Správa poukazuje na pomoc sdružení rodičů a přátel školy a ostatních občanů k výstavbě nového školního areálu sloužícího nejenom pro jesle, ale i pro mateřské a základní školy.

5. Jaké úkoly a prostředky využívají učebnice ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů?

Kontrola žáků probíhala v učebnici pro 7. ročník 1974 podobně, jako tomu bylo u 6. ročníku téhož roku. Nalezli jsme ale v učebnici jednu změnu, kterou si následně představíme.

Základní kontrola obsahovala otázky a úkolů spadající vždy na konec podkapitoly. Otázky a úkoly byly vždy směřovány k probranému tématu. Nalezli jsme 176 otázek a úkolů celkem na 27 témat. Což znamenalo v průměru 7 otázek a úkolů k jednomu probranému tématu. Uvedeme si několik příkladů.

Pečujeme o své sebevzdělání a sebevýchovu bylo jedno z témat na jejímž konci se objevily otázky a úkoly typu:

1. *Vysvětlíte stručně, co je sebevzdělání a co sebevýchova.*
2. *Které zájmové činnosti se věnujete a v jakém časovém rozsahu?*
3. *Uveďte knihu, která vás v nedávné době nejvíce zaujala. Co si chcete přečíst v nejbližší budoucnosti?*
4. *Informujte se o zájmové činnosti ve vaší škole, v okresním Domě pionýrů a mládeže, v místní osvětové besedě. (Slouka a kol. 1974, s. 26)*

Dalším příkladem ukázek otázek a úkolů bylo například v tématu *Dělnická třída v čele budování socialismu v naší vlasti*:

1. *Zakreslete na mapu vašeho kraje významná nevolnická povstání a označte rok, kdy vznikla.*
2. *Za pomoci svých učitelů anebo pracovníků v místní knihovně vyberte příslušnou knihu o některém nevolnickém povstání a uskutečňte o ni besedu.*
3. *Zakreslete na mapě vašeho kraje střediska dělnických zápasů (stávek) s vyznačením data. Vyhledejte o nich v knihovně, kronice, muzeu záznamy a společně si je přečtěte. (Slouka a kol. 1974, s. 55)*

Poslední příklad, který uvedeme byl z podkapitoly s názvem *Socialistické společenské vlastnictví, odstranění vykořisťovatelských tříd*:

1. *Proč byla dělnická třída nucena vést boj s buržoazií?*
2. *Jakých forem boje používala dělnická třída proti vykořisťovatelům?*
3. *Jak jste pochopili příčiny rozdělení společnosti na třídy?*

4. *Jaké jsou výrobní vztahy v kapitalistické společnosti a k jakým důsledkům vedou?*
(Slouka a kol. 1974, s. 69)

Oproti 6. ročníku jsme v učebnici našli otázky přímo v textu, které byly označeny kurzívou, aby je žáci nepřehlédli a mohli na ně odpovědět. Nebylo jich však mnoho. Nalezli jsme je v zastoupení pouze čtyř otázek.

Příklady otázek: „*Dokázali jste již, že se bez některé věci, po které jste toužili, dovedete obejít? Co o tom soudí vaši rodiče?*“ (Slouka a kol. 1974, s. 8)

„*Z uvedených hledisek posuďte život ve vaší třídě a povězte, jak se přibližuje představě socialistického kolektivu. Které skupiny lidí proto rozhodně nemůžeme považovat za socialistický kolektiv.*“ (Slouka a kol. 1974, s. 27)

5.4.3. Občanská výchova v 6. ročníku 1981

- 1. Jaké vzdělávací cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?**

Občanská nauka 6. ročníku naplňovala hlavní vzdělávací cíle následovně:

1. Žáci na konci ročníku budou schopni žít v souladu se socialistickou společností a znát její pravidla a normy.
2. Žáci na konci ročníku budou znát poměry v naší socialistické vlasti.

K dílčím cílům jsme zařadili tyto:

1. Žáci budou chápat třídně rozdělený svět a dokáží vysvětlit pojmy jehož se týkají.
2. Žáci chápou pojem kolektivismus.
3. Žáci dokáží vysvětlit význam rodiny a jak o ni pečuje socialistická vlast.
4. Žáci chápou péči státu o školy a školství.
5. Žáci budou mít osvojené vlastnosti socialistického člověka a naučí se starat se o svoji osobní hygienu.
6. Žáci by měli být schopni mluvit o životním prostředí a o tom, jak je důležité o něj pečovat.
7. Žáci budou znát povinnosti chodce i cyklisty jako účastníky silničního provozu.
8. Žáci by měli chápat úlohu Komunistické strany Československa spolu s projevy socialistického vztahu k práci.
9. Žáci budou znát tradice v ČSSR i to, proč vznikly.
10. Žáci dokáží vysvětlit pojem světový mír a objasnit, proč je důležité ho udržovat.

2. Jaké výchovné cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

Osnovy zahrnující výchovné cíle se nám pro tento rok dohledat nepodařilo, proto jsme byli nuceni použít alespoň osnovy z roku 1983. Nalezli jsme v nich výchovné cíle, které by měla učebnice pro 6. ročník naplňovat: Žáci by se měli naučit systematicky formovat základy komunistického uvědomění a přesvědčení a být toho názoru, že se mají ideově politicky vychovávat. Žáci by měli získat aktivní občanské postoje k socialistické společnosti a získat správný vztah k práci a jejím výsledkům. Měli si upevnit mravní postoje a praktické dovednosti spojené s hygienickými a kulturními návyky. (Učební osnovy základní školy 1983)

Výchovné cíle byly naplněny společně s námi dohledanými dalšími možnými výchovnými cíli, kterými jsou: Žáci dokázali sami uspořádat výstavku, besedy nebo připravit nástěnky. Orientovali se v hledání v novinách, časopisech nebo literatuře. Zvládli si založit kroniku. Většina z nich navštěvovala lidové školy umění a stali se z nich pionýři. Věděli, jak se ohleduplně chovat k ostatním, a hlavně jak se postarat o staré osoby. V neposlední řadě chápali škodlivost alkoholu a cigaret dokázali si v sobě vypěstovat lásku k vlasti.

3. Jaká základní obsahová témata učebnice naplňují pro danou věkovou skupinu?

Učebnice z roku 1981 začínaly vždy úvodním slovem k žákům, kterému byly věnovány dvě strany, a proto se o něm nadále zmiňovat nebudeme. Učebnice pro 6. ročník byla rozdělena do dvou hlavních obsahových témat. Prvním bylo *Žijeme v socialistické společnosti* (rozsah stran 11-66) a druhé *Naše socialistická vlast* (s. 67-102).

4. Jakými prostředky (text, obrazový materiál atp.) dosahují učebnice definovaných cílů a zprostředkování vybraných obsahových témat?

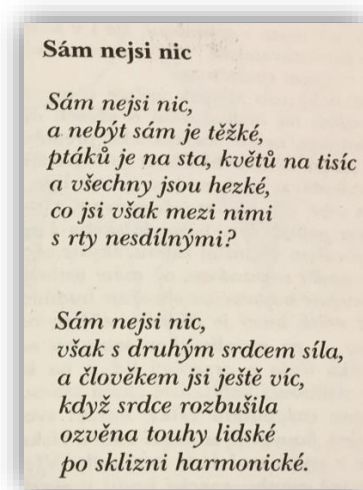
Rozdílnost mezi 6. ročníkem z roku 1974 a 6. ročníkem z roku 1981 je z pohledu prostředků dosahujících definovaných cílů a zprostředkování témat obrovský. Jak je zřejmé okamžitě z úvodu učebnice, kterou si následně představíme.

Učebnice nezačínala první kapitolou uvedenou v obsahu, ale úvodem pro děvčata a chlapce. Byla to v podstatě úvodní řeč o tom, co se měli žáci naučit během ročníku, co v předmětu měli dělat a jak se na předmět připravovat. Úvod je také seznámil s tím, co se měli naučit v průběhu 6. ročníku, jak již bylo zmíněno, ale i v ročnících následujících.

Byl kladen důraz na prohlédnutí si učebnice dopředu a poukázáno na otázky a úkoly, které se v učebnici vyskytují vždy za probraným tématem spolu s celkovým shrnutím, které v učebnici z roku 1974 chybělo úplně.

Za úvodními slovy se objevila fotografie novin a časopisů např. Rudé právo, Květy, Mladá fronta atp., která měla znázorňovat významný zdroj informací nacházející se právě v tisku.

První velká kapitola *Žijeme v socialistické společnosti* začínala básní od S. K. Neumanna *Sám nejsi nic*.

Obrázek 13: Báseň S. K. Neumanna

Následně se autoři učebnice dostali k tématu *Zajímáme se o život kolem nás*, kde použili grafy rozvoje světové socialistické soustavy zahrnující územní rozlohu, obyvatelstvo a průmyslovou výrobu od roku 1917 přes rok 1937 až do roku 1967. Závěrem tématu bylo tedy shrnutí toho, co se měli žáci dozvědět a co by si měli zapamatovat. Shrnutí bylo vždy za každým tématem v učebnici, proto ho již dále zmiňovat nebudeme.

V socialistické společnosti žijeme v kolektivních vztazích byl další název tématu začínající úryvkem z knihy Robinson, který však měli za úkol děti poznat. V tomto tématu se objevilo několik fotografií týkajících se pracujících dětí o volné sobotě na pozemku školy za účelem jejího zkrášlení nebo fotografie žen s dětmi při vítání občánků.

Fotografie rodiny jako základní jednotky, v níž vzniká a rozvíjí se nová generace byla zařazena do tématu *Socialistická rodina* zřejmě z důvodu poukázání na spokojenost členů rodiny a na jejich společném trávení času.

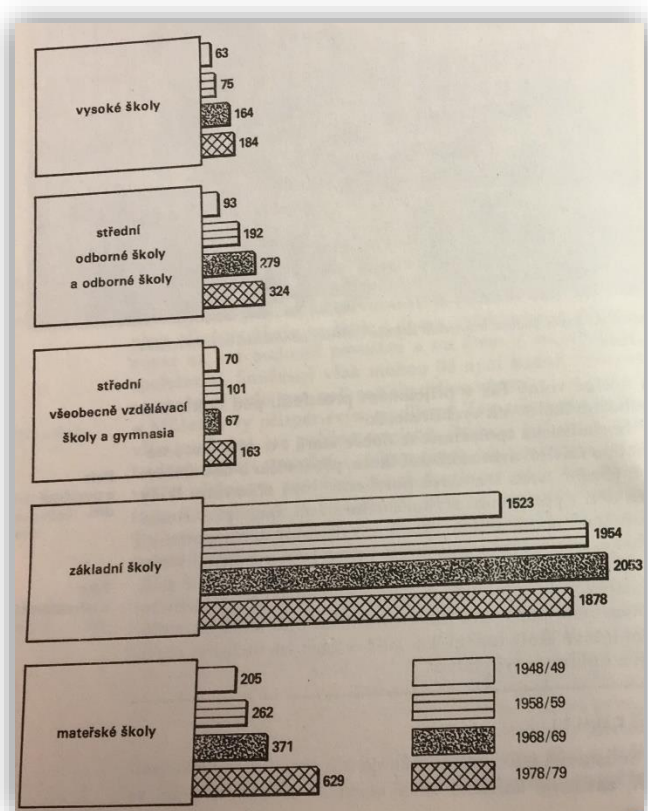
Obrázek 14: Rodina

Význam školy a vzdělání nesl název dalšího tématu neboli podkapitoly. V úvodu byla fotografie Klementa Gotwalda společně s jeho citátem: „*A nyní vám chci, chlapci a děvčata, opakovat to, co slyšíte tak často doma i ve škole: učte se se poctivě a svědomitě! Každý z vás chce přece něčím být, v něčem vyniknout. Jeden chce být strojvůdce, druhý lékařem, třetí spisovatelem a čtvrtý třeba hodinářem, který by nám udělal nový orloj. Nuže, ničím se nestanete bez učení.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 22)

K tomuto tématu se pojila fotografie, která znázorňovala moderní technologii, a to přesněji moderní tiskařské stroje v tiskařských závodech v Olomouci. Fotografie měla dokázat žákům, že moderní technologie potřebovaly a dnes také potřebují neustálý růst všeobecného vzdělávání a samozřejmě i nárůst odborně kvalifikovaných pracovníků. Na tuto fotografii navazoval graf Československé vzdělávací soustavy, aby si žáci mohli představit, jak fungoval postup z nižších ročníků do vyšších a na jiný typ škol. Připojen k tomu byl učební plán pro základní školy, ve kterém byly zobrazeny počty hodin v určitých předmětech a ročnících.

„*Snaž se dosáhnout štěstí a blahobytu pro celou společnost, a tím pomůžeš i sobě.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 28) Začínala citátem podkapitola s názvem *Škola a socialistická společnost*. Citát byl od A. Zápotockého, který chtěl tímto citátem říci, že pokud se budou žáci chovat jako správní občané socialistické vlasti, budou mít z toho pro sebe užitek a nebudou čelit nepravostem. K tématu se pojila fotografie moderní školní

budovy společně s internátem, aby bylo poukázáno na to, jak se stát stará o školství a o kvalitní zázemí pro žáky a učitele. Posledním obrazovým materiálem byl graf, týkající se žáků a studentů v ČSSR a jejich počtech (v tisících) docházení do škol.

Obrázek 15: Žáci a studenti ČSSR

Pionýrská organizace SSM bylo další téma. V jejím úvodu jsme si mohli všimnout znaku pionýrů společně s pionýrským slibem: „*Slibuji před svými druhy, že budu pracovat, učit se a žít podle pionýrských zákonů, abych byl dobrým občanem své milované vlasti, Československé socialistické republiky, a svým jednáním chránit čest Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 31) Nesměla chybět ani fotografie členů 114 pionýrské skupiny ZŠ Československo-sovětského přátelství.

Fotografie setkání nejlepších pracovníků zemědělských družstev s generálním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem republiky G. Husákem na Pražském hradě byla součástí podkapitoly *Základní vlastnosti potřebné pro život v socialistické společnosti*. Měla znázorňovat, jak socialistická společnost vysoce hodnotí ty, kteří plní své povinnosti i nad rámec svého pracovního nasazení.

Další podkapitola *Jak si osvojit vlastnosti socialistického člověka* obsahovala fotografii G. Husáka s pionýry v jejich společném rozhovoru.

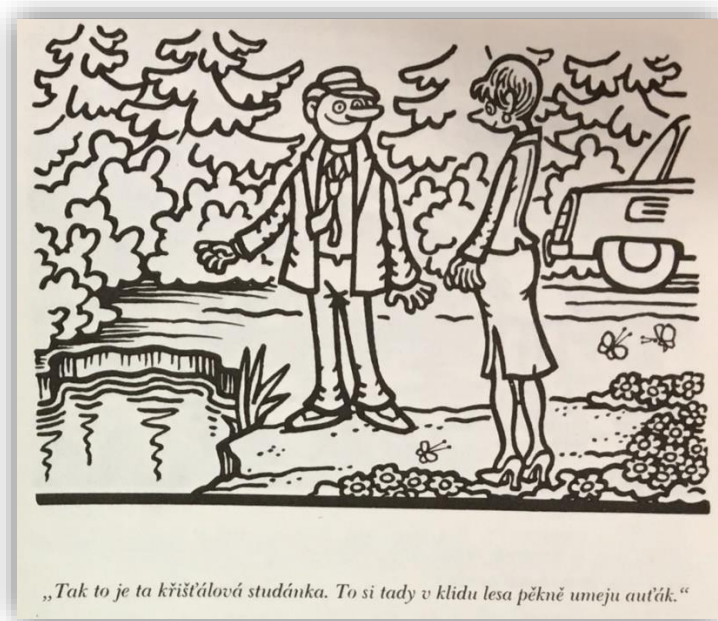

Obrázek 16: G. Husák s pionýry

Návaznost na tuto podkapitulu mělo téma *Zdvořilé a ohleduplné chování*, do které byla zařazena fotografie dvou mladých chlapců pomáhajících dospělým svou fyzickou prací. Ale jen podle svých vlastních možností, bez nucení nebo výhrůžek za nesplněnou práci.

Kulturní chování a zásady společenského styku neslo název téma týkající se chování ve škole, v dopravních prostředcích, doma atp. K tomuto tématu byla zařazena fotografie moderní školní jídelny, kde si žáci uplatňují společenské chování, které se naučili. Další fotografií použitou v tématu byla fotografie dvou lidí v přírodě nedotčené člověkem poukazující na to, že v přírodě je nutno hledat krásy, a proto ji chránit a ne ničit.

K další podkapitole *Ochrana a tvorba životního prostředí* se pojila fotografie Tatranské krajiny a zároveň kreslené obrázky znázorňující špatný příklad péče o životní prostředí a jeho ochranu.

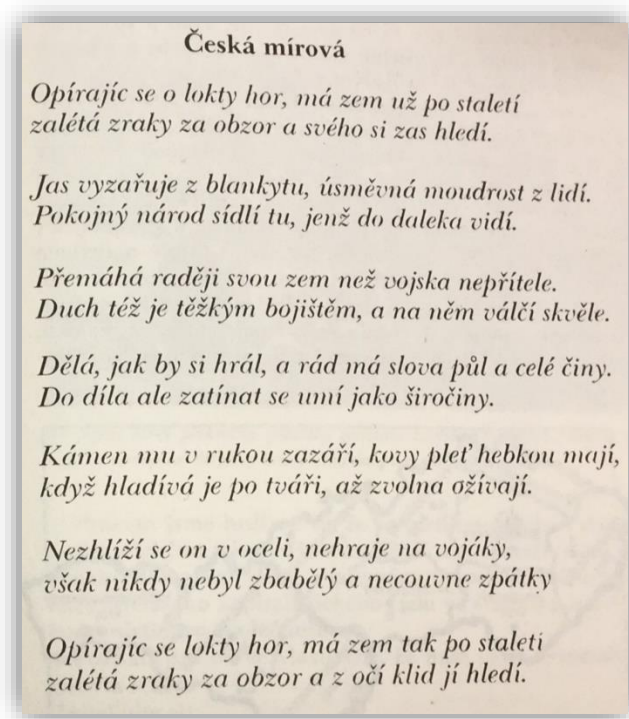
Obrázek 17: Špatný příklad péče o životní prostředí

„Všichni pracující mají právo na ochranu zdraví a na léčebnou péči, jakož i právo na hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci.“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 51) Tímto výňatkem z Ústavy ČSSR začínala podkapitola s názvem *Péče o zdraví*. Ukázková fotografie žáků při tělesné výchově na základní škole byla také součástí této kapitoly.

Menší podkapitola *Nebezpečí kouření a alkoholismu* nesla v úvodu heslo Světové zdravotnické organizace pro rok 1980: „Zvolte si: kouření, nebo zdraví!“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 54)

Zásady dopravní kázně a bezpečnosti bylo dalším tématem. Mezi první obrázek patřila fotografie dětí jedoucích na kole společně s instruktorem. Jednalo se o fotografii pořizenou na dopravním hřišti, aby si žáci mohli představit, jak budou oni sami na hřišti jezdit na kolech a budou dodržovat dopravní předpisy, které se na hodině naučili. Další fotografie byla s chlapcem pracujícím na školním projektu ve školní dílně s titulkem potřeby bezpečnostního opatření při takovýchto pracích.

Druhou velkou kapitolou nesoucí název *Naše socialistická vlast* provázely úvodem dva obrázky, a to státní znak ČSSR a státní vlajka, byly to obrázky poprvé v učebnici barevně doplněné. Do úvodu byla také začleněna báseň *Česká mírová* od Viléma Závady, které byla věnována celá strana.

Obrázek 18: Báseň Česká mírová

Podkapitola *Naše socialistická republika* měla v úvodu výňatek ze státní hymny: „*A to je ta krásná země, země česká, domov můj...*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 69) Následovala mapa ČSSR s popisy krajů a jejich velkých měst, aby si žáci mohli představit rozmístění krajů a uvědomit si, jaký kraj sousedí s krajem jiným. Po ukázce mapy byla do tématu začleněna fotografie jednotky generála Svobody překračující československé státní hranice a vztyčení hraničního sloupu se státním znakem.

Český a slovenský národ byla další podkapitola obsahující mnoho obrazového materiálu. Například začátek tématu se nesl v duchu úryvku Pavla Koyše, básníka o Slovensku, jižních Čechách a o jihomoravských písničkách. O tom, že miluje Československo. Téma pokračovalo fotografií Bratislavského hradu, budovou Federálního shromáždění s pylonem symbolizujícím základní principy československé státnosti a nakonec fotografií bývalého památníku s dvěma články a to jedním českým a jedním slovenským. Mezi těmito fotografiemi se objevila tabulka obyvatelstva ČSSR podle národností v r. 1977.

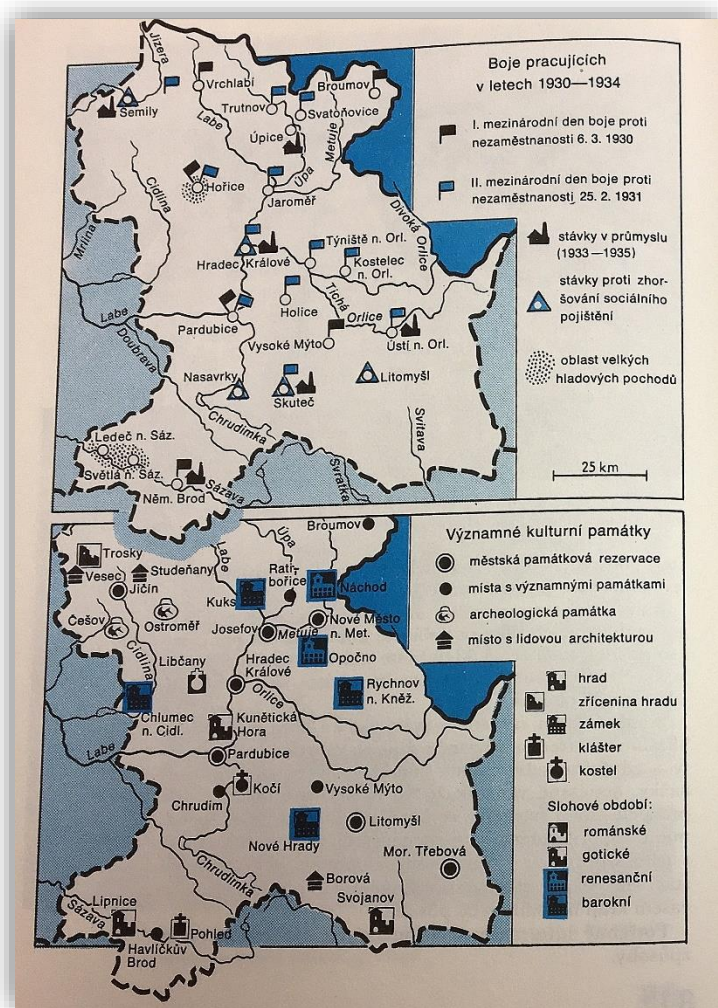

Obrázek 19: Bývalý památník

Téma *ČSSR – stát dělníků, družstevních rolníků a ostatních pracujících* mělo v úvodu výňatek z promluvy G. Husáka na XV. sjezdu KSČ. Promluva se týkala dělnické třídy dostávající se na vrchol svým uvědoměným a tvůrčím postojem k práci, k obětavosti a kolektivnosti. Také pro svou společenskou zodpovědnost a organizovanost. Následovala fotografie dělníků pracujících v továrně znázorňující vytváření nejdůležitějších materiálních hodnot svou prací a tabulka sociálního složení obyvatelstva ke dni 31.12.1979.

Podkapitola *Náš kraj* nesla opět mnoho obrazového materiálu jako předchozí podkapitoly. Téma *Náš kraj* začínal úryvkem z básně od J. V. Sládka: „...*kraj ten chovám v srdci svém jak v světě žádný druhý.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 79) Aby byla podtržena váha vzácnosti našeho kraje. Na fotografiích zařazených do tématu se objevila nová Slapská přehrada na Vltavě nebo nové dálniční linky z Brna do Velkého Meziříčí.

Zajímavou ukázkou byla práce dětí ve Východočeském kraji, které vytvořily mapy boje pracujících v letech 1930-1934 společně s mapou památek na místě bojů, do kterých postupně doplňovaly údaje.

Obrázek 20: Ukázka práce dětí

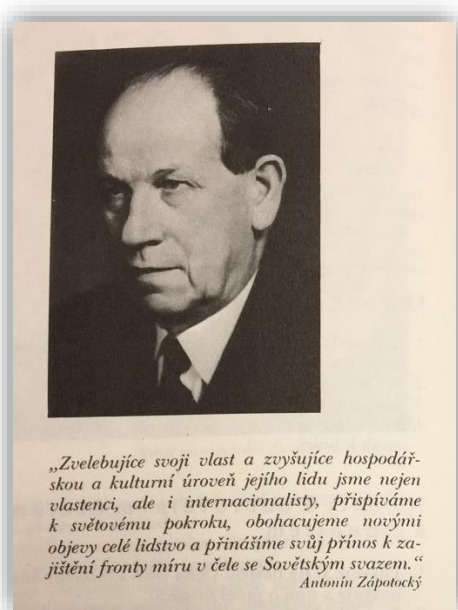
Společně s ukázkou od dětí z Východočeského kraje byla do učebnice a přesněji do tohoto tématu zařazena ukázka tabulek sloužící k vyplnění znalostmi z předmětu občanská nauka, které si mohli žáci vložit do svých sborníků.

Dalším tématem byly *Revoluční a pokrokové tradice našeho lidu* začínající citátem Zdeňka Nejedlého: „Komunisté – dědici nejlepších tradic národa.“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 85) Následně byla do tématu vložena fotografie Dukelského památníku symbolizujícího československo-sovětské přátelství zpečetěné prolitou krví v boji.

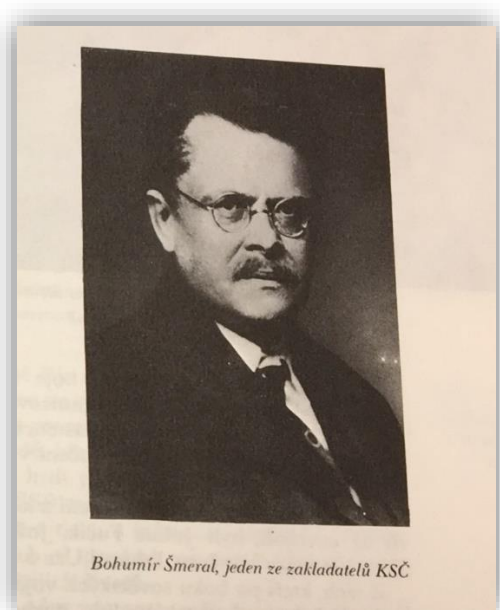
Následovala podkapitola *Proč si vážíme pracujícího lidu*, ve které byl úryvek z písně práce: „... Vše, čeho člověk užívá, z šlechetné práce vyplývá. Bud' práci čest! ...“ A v závěsu citát od G. Husáka z XV. sjezdu KSČ: „... V iniciativě lidí, v jejich umu a pracovitosti je naše nejcennější bohatství...“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 88) Tématu

se také týkala fotografie zobrazující členy brigád socialistické práce a fotografie státního vyznamenání za zásluhy o výstavbu.

Několika fotografiemi se může pyšnit téma *Jak náš lid přišel k pokroku a míru*. První fotografie byla portrétem A. Zápotockého spojena s jeho citátem. Druhá měla představit Bohumila Šmerala, jednoho ze zakladatelů KSČ. K dalším patřila fotografie plukovníka Ludvíka Svobody čtoucí rozkaz k vyznamenání před nastoupenou jednotkou. Poslední fotografie dokumentovala Vladimíra Remka, prvního československého kosmonauta, a jeho velitele Vladimíra Gubareva.

Obrázek 21: A. Zápotocký

Obrázek 22: B. Šmeral

Poslední podkapitolou učebnice občanské nauky pro 6. ročník základní školy z roku 1981 bylo téma *ČSSR a světový revoluční proces*. V úvodu byl krátký novinový článek od J. Fučíka Pod praporek Komunismu. V textu jsme dále našli citát od G. Husáka: „Nikdy nezapomeneme, že za záchranu naší národní existence a za osvobození z fašistické poroby vděčí náš lid svému největšímu příteli a spojenci – bratrskému Sovětskému svazu.“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 97)

Na fotografii, která následovala, byl vyfocen G. Husák při proslovu na zasedání strany. V podkapitole se také objevily koláčové grafy představující osvobozování afrických zemí.

Zajímavým zjištěním byl slovníček pojmů na konci učebnice, který v učebnici občanské nauky z roku 1974 chyběl. Objevily se v něm pojmy jako federativní stát,

kolektivismus, stipendium atp. společně s jejich vysvětlením. Dále jména osob použitých u úryvků, citátů a nebo pouze zmíněných v textu.

Gottwald Klement 1896—1953	— český komunistický politik a státník, vedoucí osobnost mezinárodního komunistického hnutí. Byl vyučen truhlářem, aktivně pracoval v revolučním dělnickém hnutí, zúčastnil se založení KSČ, v čele KSČ stál od r. 1929 až do své smrti. Za druhé světové války stál v čele československého zahraničního odboje v Moskvě, po osvobození v l. 1946—1948 byl předsedou československé vlády, v r. 1948 byl zvolen prezidentem ČSR
Hybeš Josef 1850—1921	— přední pracovník socialistického dělnického hnutí u nás v 2. polovině 19. století, redaktor dělnických novin a časopisů, spoluzakladatel KSČ r. 1921
hygiena	— nauka o zdravém způsobu života, opatření zabezpečující ochranu zdraví
iniciativa	— podnět, první zahajovací krok k nějakému jednání nebo rozhodnutí, podnětnost, podnikavost a samostatnost v rozhodování
iniciativní	— podnětný, podnikavý, počáteční, zahajovací
internacionální	— mezinárodní; mezinárodní třídní jednota a solidarita pracujících všech zemí v boji za svržení panství buržoazie a vybudování komunismu na celém světě je vyjádřena v hesle Karla Marxe a Bedřicha Engelse „Proletáři všech zemí, spojte se!“
kapitalismus	— společenské zřízení, v němž rozhodující část výrobních prostředků vlastní malý počet osob — kapitalistů, kteří vykořisťují pracující a dosahují tak zisku. Průvodním znakem kapitalismu je nezaměstnanost, nerovnoprávnost lidí, národů i států, trvalé nebezpečí války

Obrázek 23: Ukázka slovníčku na konci učebnice

Je nutné si povšimnout, že v učebnicích z roku 1984, jak v 6., tak v 7. ročníku, se objevují fotografie, na kterých jsou usmívající se představitelé státu, i když to byli lidé nechávající tyranizovat, kriminalizovat či dříve i nechávat popravovat odpůrce režimu. Bez ohledu na představitele státu, učebnice obsahují i fotografie například rodiny s dětmi považující se za nadměru šťastné a podporující komunistický režim i s jeho představiteli.

Učebnice zahrnují také fotografie pracujícího lidu, poukazující na to, že komunismus zajistí práci všem občanům Československé socialistické republiky. Ale už se nikde nepíše o tom, že pokud by některý jedinec odmítl pracovat, tak by byl trestně stíhán a byla by na něj uvalena vazba. Toto téma se těsně pojí i s fotografiemi pracujících žáků, kteří ve svém volnu, místo hraní si na hřišti, nahazují omítku a kopou díry do země. Na fotografii se ale smějí a je to na důkaz toho, že práce a pomoc dospělým je vždy to nejdůležitější.

Závěrem tedy dodáváme, že učebnice z roku 1984 pojímaly až nadmíru pozitivních obrázků a fotografií a v žádné z učebnic jsme nenalezli fotografii zachycující jakoukoli negativitu.

5. Jaké úkoly a prostředky využívají učebnice ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů?

Učebnice občanské nauky pro 6. ročník 1981 využívá ke kontrole žáků mnohem více úkolů a prostředků, než tomu bylo v učebnice pro 6. ročník z roku 1974.

Mezi první prostředky ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů patřily otázky a úkoly, které se objevovaly vždy za každou podkapitolou. Těmito prostředky učebnice z roku 1974 vyčerpala své možnosti ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů. Naopak učebnice pro 6. ročník 1981 obsahovala prostředků ke kontrole žáků mnohem více.

Průměrný počet otázek a úkolů, v učebnici z roku 1981, vztahující se k podkapitole byl 4 otázky a úkoly. Celkově jsme v učebnici našli 80 otázek celkem rozdělených ke 21 podkapitolám. Příklady nebudeme dále uvádět, protože jsou na stejném principu, jako v učebnici pro 6. ročník z roku 1974.

Otázky se objevovaly i v textu podkapitol, myšleno jako součást obsahu podkapitoly. Byly začleněny do textu, jako prvek výkladu. Otázky byly označeny buď tučným malým trojúhelníkem nebo tučným puntíkem.

Například: „• *Dovedli byste říci ostatním, jaké cíle plníte v těchto kolektivech?*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 18), „• *Zamyslete se nad svým vlastním vztahem k životnímu prostředí, zamyslete se nad tím, co užitečného můžete ve svém okolí vykonat.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 49-50), „• *Popište státní znak a zamyslete se nad tím, co představuje husitská pavéze, lev, slovenská hora, vatra a pěticípá hvězda. Pokuste se to vyjádřit vlastními slovy.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 70)

K dalším prostředkům, které jsme v učebnic našli, patřilo shrnutí celé podkapitoly pro ujasnění si nabytých znalostí žáků. Uvedeme si zde několik příkladů. Téma *Zajímáme se o život kolem nás* mělo shrnutí následovné: „*Další rozvoj socialistické společnosti vyžaduje, aby se do jejího řízení zapojoval stále větší počet občanů schopných správně chápat i hodnotit domácí i světové události a rozhodovat na základě dobré informovanosti. Mezi důležité zdroje informací patří tisk, rozhlas a televize.*“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 14)

Dalším příkladem shrnutí podkapitoly v tématu *Ochrana a tvorba životního prostředí*: „Cílem socialistické společnosti je zajišťovat pro všechny naše občany všestranně vhodné prostředí. Pro každého z nás je krásné a zdravé prostředí důležitější než hromadění věcí a osobní pohodlí. Každý člověk by si měl uvědomit, že svou prací i celým svým životem působí nejen na své vlastní životní prostředí, ale i na prostředí ostatních lidí.“ (Jelínková, Prusáková 1981, s. 50-51)

Čtvrtým prostředkem ke kontrole žáků byly náměty k dobrovolným úkolům a činnostem. Tyto náměty se neobjevovaly pod každou podkapitolou, ale bylo jich v učebnici dostatek. Celkem jsme v učebnici našli 29 námětů k dobrovolným úkolům a činnostem. Pro ukázkou jsme vybrali několik příkladů.

Téma *Socialistická rodina* obsahovalo náměty k dobrovolným úkolům a činnostem následovně:

1. *Zapiš si data narozenin a jmenin svých nejbližších.*
2. *Promysli, jak jim v tyto dny projevíš svou lásku.* (Jelínková, Prusáková 1981, s. 21)

Nebo k tématu *Jak si osvojit vlastnosti socialistického člověka* jsme vybrali tyto příklady:

1. *Pořídte si osobní plán, podle kterého budete cílevědomě odstraňovat své záporné vlastnosti.*
2. *Napište si své úspěchy z poslední doby, rozeberte jejich příčiny a hledejte řešení.* (Jelínková, Prusáková 1981, s. 41)

Posledním prostředkem ke kontrole žáků bylo nalezení otázek a úkolů za celou hlavní kapitolou, což jsme v učebnici z roku 1974 opět nenalezli. Otázky byly pro žáky souhrnným opakováním dosažených znalostí a vědomostí. Týkaly se probrané látky a zahrnovaly otázky a úkoly k opakování.

5.4.4. Občanská výchova v 7. ročníku 1981

1. Jaké vzdělávací cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

Mezi základní vzdělávací cíle, které učebnice pro 7. ročník 1981 deklaruje patří cíle:

1. Žáci by měli na konci ročníku znát společenské zřízení Československé socialistické republiky.

2. Žáci by měli na konci ročníku znát a mít na paměti co znamená a jak funguje československé socialistické hospodářství.

Díličí cíle jsou opět rozsáhlejší, protože jsme se pokusili obsáhnout co nejvíce témat:

1. Žáci znají dějiny lidstva i s významnými událostmi.
2. Žáci chápou úlohu pracujícího lidu v ČSR i to, proč pracující lid v únoru 1948 zvítězil.
3. Žáci znají úlohu Národní fronty a její složení.
4. Žáci umí rozeznat a vyjmenovat zastupitelské sbory.
5. Žáci znají základní znaky a odlišnosti dvou světových hospodářských soustav.
6. Žáci chápou proces cílů výroby společně s hospodářskými vztahy mezi státy.
7. Žáci dokáží vysvětlit proč je technický pokrok důležitý a uvést jeho příklady.
8. Žáci umí vysvětlit pojmy týkající se probraného tématu.
9. Žáci chápou úlohu odměn jako součást národního důchodu.
10. Žáci znají pojem životní úroveň a vědí, proč je důležité ji zvyšovat a jak.

2. Jaké výchovné cíle učebnice deklarují a jak vedou k jejich naplnění (jak je specifikují)?

Stejně tak jako u předchozí učebnice ze 6. ročníku se nám nepodařilo dohledat osnovy pro ročník 7. Proto se budeme obracet na osnovy z roku 1983. Přesně vymezené výchovné cíle jsme však v osnovách neobjevili. Podařilo se nám z osnov výchovné cíle alespoň vymežit: Žáci by se měli naučit chápat úlohu dělnické třídy a komunistické strany. A měli by dokázat využít významu přátelství a spojenectví se SSSR. (Učební osnovy 1983)

My jsme se výchovné cíle pokusili z učebnice pro 7. ročník dohledat a vymežit si je po svém: Žáci se naučili znát myšlenky K. Marxe, V. I. Lenina a B. Engelse a pojímat je za své. Byli naučeni být vděční Sovětskému svazu za pomoc a k tomu se pojil výchovný cíl zaměřený na přátelství se Sovětským svazem. Dále žáci věděli, kdy může jít občan k volbám a znali principy československého volebního práva. Nesměl chybět kladný vztah k práci a jejím výsledkům a samozřejmě důležitá znalost významu odborné kvalifikace a vzdělání, důležitá pro budoucí povolání. Žáci znali své možnosti, volby a důležitost výběru budoucího povolání.

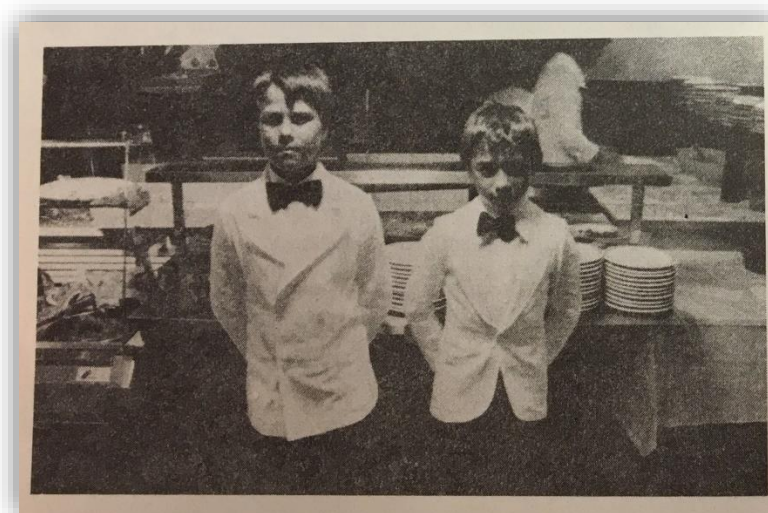
3. Jaká základní obsahová témata učebnice naplňují pro danou věkovou skupinu?

Prvním obsahovým tématem v učebnici občanské nauky pro 7. ročník byla kapitola s názvem *Společenské zřízení ČSSR* (rozsah stran 9-57). Druhá kapitola nesla název *Československé socialistické hospodářství* (s. 58-107).

4. Jakými prostředky (text, obrazový materiál atp.) dosahují učebnice definovaných cílů a zprostředkování vybraných obsahových témat?

Obrazový a jiný materiál k dosahování cílů předmětu jsme v učebnici pro 7. ročník našli ve velkém zastoupení. Můžeme tvrdit, že téměř u každé podkapitoly se objevila fotografie, graf nebo tabulka. Pokusíme se interpretovat všechny tyto prostředky společně s příklady ukázek.

Do první velké kapitoly *Společenské zřízení ČSSR* a jeho podkapitolou *Dějiny lidstva jsou dějinami bojů za vytvoření spravedlivé společnosti* spadaly fotografie malého smutného chlapce a dvou mladých chlapců v číšnických uniformách. Fotografie poukazovaly na to, že ne všechny děti prožívají v kapitalistickém světě šťastné dětství. Některé hladoví, jako tomu bylo na první fotografii a jiní místo školy musí pracovat, aby pomohli rodičům.

Obrázek 24: Pracující chlapci

K této kapitole se pojila ještě jedna fotografie, a to stávka textilních dělníků v tanvaldském okrese v roce 1924. Fotografie byla do textu učebnice vložena proto, že autoři chtěli znázornit, jak dělnická třída protestovala proti nelidským životním

podmínkám. Stávky však byly krutě potlačovány, jako tomu bylo dříve u vzpour otroků nebo poddaných.

Význam učení K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina o třídní společnosti a historické úloze dělnické třídy při výstavbě socialistického státu byla další podkapitola, ve které se v úvodu objevil citát K. Marxe: „*Filozofové svět jenom různě vykládali, jde však o to jej změnit.*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s.13)

Nesměly chybět fotografie K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina spojené se slovy vyřčenými v závěru Komunistického manifestu: „*Nechť se třesou panující třídy před komunistickou revolucí! Proletáři v ní nemají co ztratit, leda své okovy. Dobýt mohou celého světa! Proletáři všech zemí, spojte se!*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s.14)

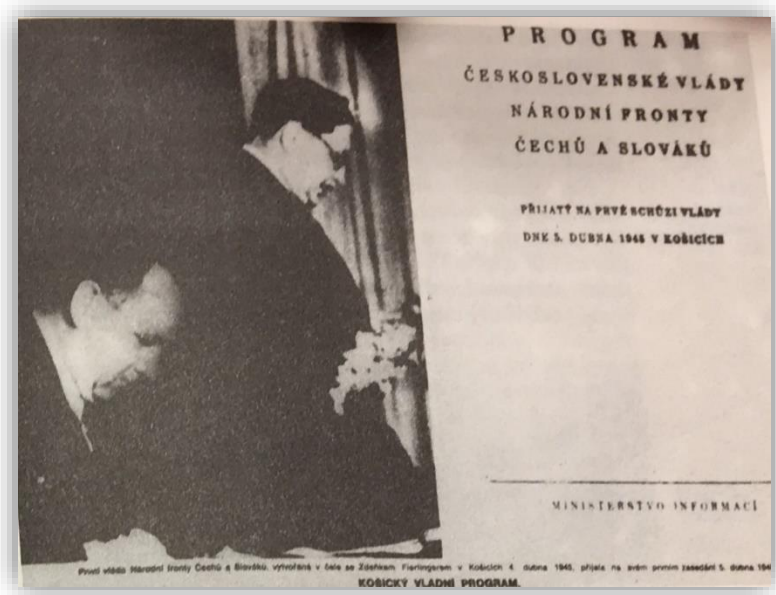
Tato slova byla také použita v učebnici občanské nauky pro 7. ročník z roku 1974 a byla součástí kapitoly o dělnické třídě a o hlavním boji za pokrok a socialismus.

Další podkapitolu *VŘSR – potvrzení vědeckosti a pravdivosti učení marxismu-leninismu, její světodějný význam* začínaly verše V. Majakovskijho a V. I. Lenina: „*Hleď prostorem Ruska za vrchy hor. Ať tam zrak tvůj míří, táhl se kdysi za obzor stín káznic na Sibiři. Leč těžší než káznic hlad a sníh – robota u strojů fabrických. Byly mnohem bohatější země, ba snad i krásnější viděl jsem, ale nikdy nepovedlo se mně uvidět bolestnější zem.*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s.18)

Mezi další prostředky patřila fotografie obálky knihy *Pravda o Sovětském Rusku* od B. Šmerala a fotografie křižníku *Aurora*.

KSČ v čele boje pracujícího lidu proti vykořisťování v období buržoazní ČSR měla název následující podkapitola a obsahovala několik fotografií a graf. Graf se týkal nezaměstnanosti v ČSR v letech 1929-1933. Fotografií bylo několik, jak bylo zmíněno dříve. Na první fotografii byla tzv. žebračenka, na druhé děti čekající na polévku při dobročinné akci. A na třetí fotografii byli zástupci států podepisující mnichovskou dohodu v čele s A. Hitlerem pojící se s obrázkem mapy Československa po mnichovské diktatuře.

Tématem *Boj o socialistický charakter osvobozené ČSR* nás provázela, stejně jako tomu bylo v učebnici pro 7. ročník 1974, ale v jiném tématu, ukázka básně *Přišli včas* od V. Nezvala. Téma následně obsahovalo fotografii titulní strany Košického vládního programu spolu s podepisujícími a další fotografií byla budova, kde byl Košický vládní program podepsán.

Obrázek 25: Podpis Košického vládního programu

Následným tématem bylo *Vítězství pracujícího lidu v únoru 1948*. Nesmělo chybět únorové heslo KSČ: „*Kupředu, zpátky ani krok! Kupředu – k socialismu*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s. 30) A fotografie K. Gottwalda při projevu na Staroměstském náměstí. V tématu jsme našli ještě dvě fotografie, z toho první byla z pochodu Lidových milicí a druhá z manifestace na Staroměstském náměstí 21. února 1948.

Obrázek 26: Pochod Lidových milicí

Další podkapitola s názvem *Význam našeho spojení, přátelství a spolupráce se SSSR začínala slovy K. Gottwalda? „Se Sovětským svazem na věčné časy!“* (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s.33)

Dále patřil učební text veršům V. Nezvala děkujícímu československému lidu básní Dík Sovětskému svazu. Nechyběla ani fotografie Pražanů vítajících sovětské vojáky v květnu 1945 a fotografie představitelů státu při podpisu Československo – sovětské Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci dne 6.května 1970. K. Gottwald při jejím podpisu prohlásil: „*Po pádu hitlerovské tyranie, po vyhnání cizích vetřelců z naší vlasti, po osvobození naší republiky nám tato smlouva zajistí úplnou bezpečnost zvenčí a uvolní nám ruce, abychom mohli soustředit všechny síly na výstavbu nového a bohdá šťastného života ve svobodném a nezávislém Československu.*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s.35)

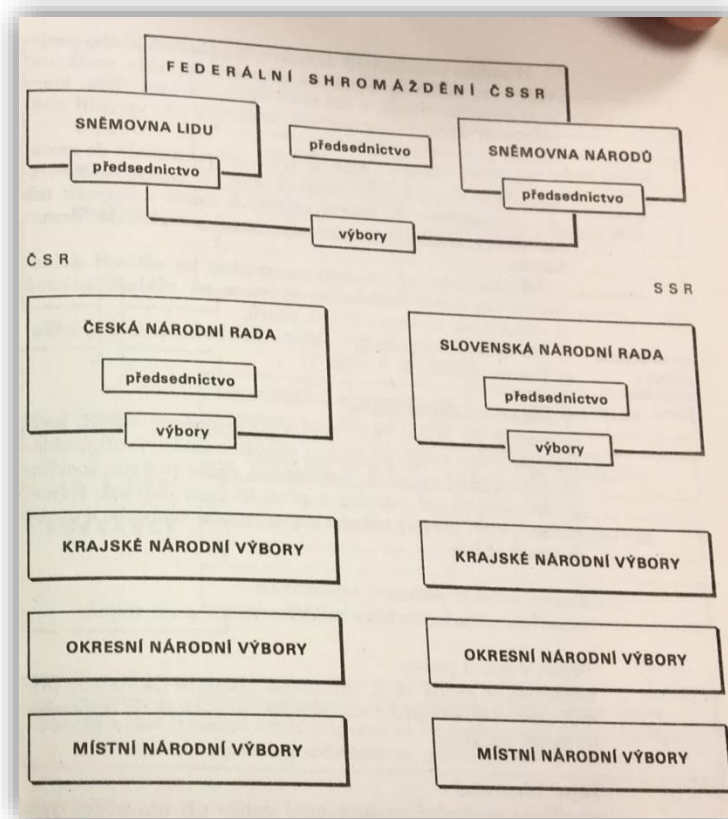

Obrázek 27: Podpis smlouvy

Moc v socialistickém státě je v ruce dělnické třídy a ostatních pracujících. Vedoucí úloha v naší společnosti patří KSČ. Z názvu kapitoly je zřejmé, že se téma týkalo Komunistické strany Československa, proto byla do textu vložena ukázka z Ústavy ČSSR a přesněji z článku 4, ve kterém bylo uvedeno postavení komunistické strany ve společnosti: „Vedoucí silou ve společnosti i státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejvědomějších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s.38) Pojila se k tomu i fotografie členů 9. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů.

Podkapitola *Pracující lid uskutečňuje svou moc prostřednictvím zastupitelských sborů. Vznik zastupitelských sborů*, téměř totožná v názvu s názvem v učebnici pro 7. ročník z roku 1974, obsahovala graf soustavy zastupitelských sborů, tabulku sociálního a národnostního složení poslanců Federálního shromáždění ČSSR, tzv. pavouka

s nejdůležitějšími zastupitelskými orgány ČSR a SSR a fotografie budovy Federálního shromáždění.

Obrázek 28: Nejdůležitější zastupitelské orgány

V návaznosti na předchozí téma autoři učebnice zařadili do učebního textu podkapitolu *Československá volební soustava* pojímající graf o zásadách volebního práva a fotografii zachycující rodinu při volebním aktu.

Národní fronta, její složení a úloha v našem státě jakožto další podkapitola obsahovala tzv. pavouky politického systému ČSSR a Národní fronty ČSSR.

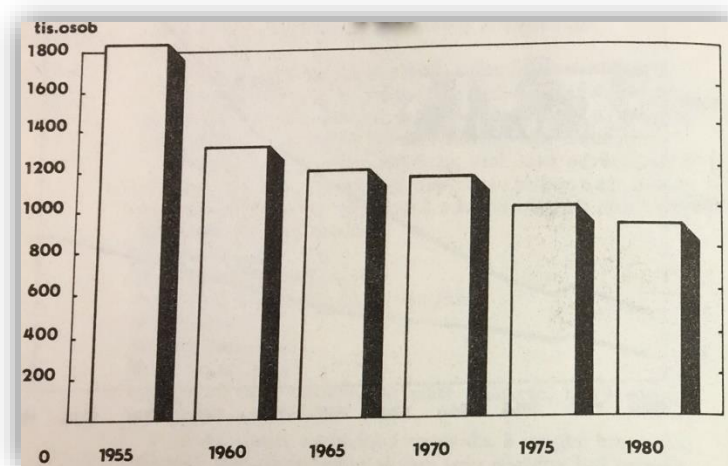
Do druhé velké kapitoly nesoucí název *Československé socialistické hospodářství* spadalo několik velkých témat. Jedním z nich bylo *Základní znaky a odlišnosti dvou světových hospodářských soustav. Formy vlastnictví výrobních prostředků v socialistické a kapitalistické společnosti*. Téma obsahovalo fotografie útoku na Zimní palác v Petrohradě v roce 1917 a sovětské vojáky vztyčující vlajku v dobytém Berlíně. Objevil se tam i grafický pavouk s formami vlastnictví výrobních prostředků.

Cíl výroby a její usměrňování v socialistické a kapitalistické společnosti. Hospodářské vztahy mezi státy bylo další téma zahrnující grafického pavouka s cíli

výroby podmíněných odlišností ve vlastnictví výrobních prostředků. A také koláčové grafy rostoucího významu socialistických zemí.

K další podkapitole *Plánovitý rozvoj národního hospodářství. Úloha národohospodářského plánu* se pojil citát od G. Husáka říkající hodnocení plnění 6. pětiletého plánu: „*Bez nadsázky můžeme říci, že většina našich lidí bytostně spojuje svůj život se socialismem. Svůj vztah k našemu zřízení, k politice strany, své vlastenectví prokazuje svou obětavou, poctivou prací a občanskou angažovaností.*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s. 69)

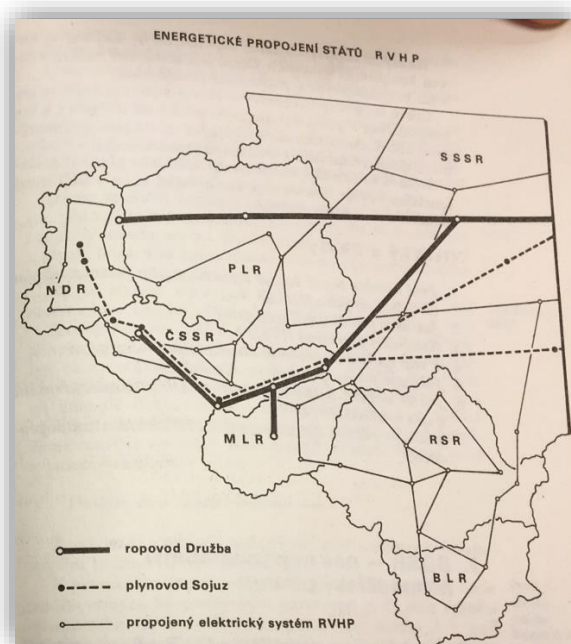
Téma *Skladba a vývoj našeho národního hospodářství. Perspektivy jeho dalšího vývoje* pojímalo dva grafy a fotografii československé zaoceánské lodě Křiváň. Grafy se týkaly průmyslového růstu v ČSR a SSR a poklesu počtu osob trvale zaměstnaných v zemědělství od roku 1955 až do roku 1980.

Obrázek 29: Pokles počtu trvale zaměstnaných osob

Následná podkapitola *Vědecko-technický pokrok a jeho vliv na rozvoj socialistického hospodářství* obsahovala fotografii automatické linky v Mladé Boleslavi a dva příklady týkající se vědecko-technického pokroku. Uvedeme si jeden z příkladů: „*U moderní automatické linky na výrobu osobních automobilů ponechávají stroje obsluhujícím jen funkce kontrolní a seřizovací. Fyzickou práci beze zbytku přebírají.*“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s. 75)

Mezinárodní hospodářská spolupráce. Význam RVHP pro další rozvoj čs. národního hospodářství a světové socialistické soustavy byla další podkapitola, ve které jsme našli ukázkou mapy energeticky propojených států RVHP (Rady vzájemné hospodářské pomoci).

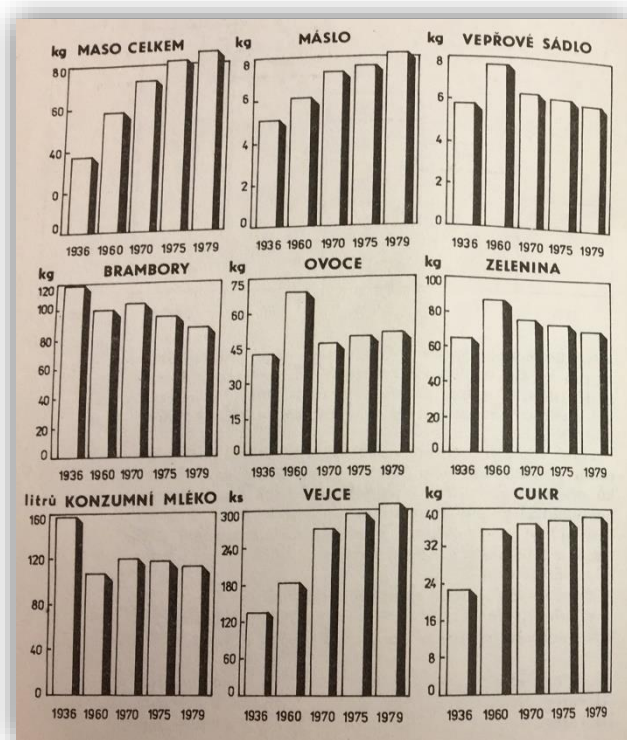
Obrázek 30: Energeticky propojené státy

Podkapitola s názvem *Odměňování za vykonanou práci. Národní důchod, jeho tvorba a rozdělování* obsahovala graf růstu průměrných mezd, grafického pavouka popisujícího vznik národního důchodu a obrázek srovnání národního důchodu a průmyslové výroby zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci a Evropského hospodářského společenství.

„Nikdo se nerodí pro sebe, všichni se rodí pro lidskou společnost a kdo jí podle svých sil nepomáhá, není hoden toho, aby mu jiní v něčem pomáhali.“ (Dunovský, Bračok, Landman 1981, s. 89) Začínala citátem J. A. Komenského kapitola *Socialistický vztah k práci a ke společenskému vlastnictví*.

Dalším tématem bylo *Aktivita pracujících a mládeže při plnění pracovních úkolů, při zefektivňování výroby a zlepšování pracovního prostředí*, které pojímalo fotografie učňovské mládeže při pracovní činnosti a zájmové činnosti.

Posledním tématem, ve kterém jsme dohledali prostředky k dosahování cílů, byla kapitola s názvem *Úsilí našeho socialistického státu o zvyšování životní úrovně všech pracujících*. Obsahovala grafy průměrné výšky vkladů na 1 obyvatele, graf růstu průměrných měsíčních mezd v Kčs a ukázkou spotřeby některých potravin na jednoho obyvatele v ČSSR. Také tabulku vývoje důchodového zabezpečení od roku 1950 až do roku 1980 společně s příkladem, jak se starala o staré občany buržoazní republika.

Obrázek 31: Spotřeba potravin

5. Jaké úkoly a prostředky využívají učebnice ke kontrole žáků při dosahování stanovených cílů?

Při porovnání s předchozím ročníkem jsme našli několik odlišností v prostředcích ke kontrole žáků. V tomto ročníku zcela chybí celkové shrnutí podkapitol, a také vymizely náměty k dobrovolným úkolům a činnostem, které byly součástí 6. ročníku, ale zde je autor do učebního textu nezařadil. Ostatní prostředky ke kontrole žáků se zcela shodují s předchozím ročníkem. Uvedeme si zde opět několik příkladů.

Vždy za podkapitolou byly začleněny otázky a úkoly vyskytující s v počtu 163 otázek na 23 témat. Průměrně bylo tedy 7 otázek na jedno téma.

Mezi příklady jsme zařadili otázky a úkoly spadající pod téma *KSČ v čele boje pracujícího lidu proti vykořisťování v období buržoazní ČSR*:

1. O co usiloval pracující lid po vzniku ČSR?
2. Co umožnilo buržoazii stát se vedoucí silou v ČSR?
3. Čí zájmy prosazovala československá vláda a jakým způsobem?
4. Za co bojovala KSČ a proč stanula v čele boje pracujících mas? (Dunovský, Landman, Bračok 1981, s. 25)

Pracující lid uskutečňuje svou moc prostřednictvím zastupitelských sborů. Vznik zastupitelských sborů nesl název další podkapitoly, ze které jsme vybrali ukázkou:

1. *Co si představuješ pod pojmem zastupitelské sbory?*
2. *Jakým způsobem vykonává lid svou moc ve státě?*
3. *Vyjmenujte zastupitelské sbory v našem státě.*
4. *Čím se vyznačuje socialistická demokracie?*
5. *Jaké je sociální a národnostní složení poslanců Federálního shromáždění?*
(Dunovský, Landman, Bračok 1981, s. 42)

Posledním příkladem otázek a úkolů jsme vybrali z tématu *SSSR – náš nejvýznamnější hospodářský partner*:

1. *Odkdy se traduje hospodářská spolupráce mezi ČSSR a SSSR?*
2. *Jaké výsledky přinesla dosavadní spolupráce?*
3. *Které důležité suroviny dovážíme ze SSSR?*
4. *Které výrobky našeho státu našly uplatnění v SSSR?*
5. *Jaké záruky poskytuje hospodářská spolupráce se SSSR?* (Dunovský, Landman, Bračok 1981, s. 82)

V učebnici se objevovalo mnoho otázek začleněných do témat. Byly zvýrazněny malým trojúhelníkem a na víc vyznačeny kurzívou, a to v předchozí učebnici, ze 6. ročníku 1981, nebylo. Nalezli jsme 49 otázek v textu, což byl oproti jiným učebnicím obrovský počet.

Příklad otázek v textu: „*Co si představujeme pod pojmem pracující lid?*“ (Dunovský, Landman, Bračok 1981, s. 37), „*Které státní a národní podniky jsou ve vašem kraji?*“ (Dunovský, Landman, Bračok 1981, s. 60), „*Co je vlastně práce?*“ (Dunovský, Landman, Bračok 1981, s. 89)

Dalším prostředkem ke kontrole žáků byly otázky k souhrnnému opakování tematických celků, které byly dva. První tematický celek: *Společenské zřízení ČSSR* obsahoval 14 otázek k celkovému opakování a druhý tematický celek: *Československé socialistické hospodářství* pojímal 15 otázek k celkovému opakování.

Na konci učebnice byl pro žáky vložen slovníček, aby si mohli v případě nevědomosti, dohledat význam slov, pojmů nebo dokonce krátké seznámení s osobností zmíněnou v učebnici.

6. Diskuze

Jak už jsme v úvodu výzkumné části této diplomové práce zmínili, nebylo jednoduché vyhledat všechny učebnice, které by nám dopomohly k analýze učebnic občanské výuky. Důvodem byla jejich nedostupnost nebo neexistence samotného dokumentu. Museli jsme se tedy přiklonit k interpretaci učebnic námi dohledaných. Měli jsme obavy, že výzkumný vzorek učebnic občanské výchovy bude malý, ale nakonec se nám i ze vzorku čtyř učebnic podařilo nalézt rozdíly v jejich obsahu, v prostředcích dosahování cílů učebnice i v prostředcích ke kontrole žáků při dosahování vytyčených cílů.

K výzkumné části se nám podařilo dohledat metodické příručky pro učitele, v ročníkové návaznosti, dále osnovy interpretované v první části této diplomové práce a oskenované části textu z Věstníků ministerstva školství a osvěty.

Ve výzkumné části jsme porovnávali učebnice občanské nauky z roku 1974 pro 6. a 7. ročník základní školy a učebnice občanské nauky z roku 1981 pro 6. a 7. ročník základní školy. Již při prohlédnutí obalu učebnic a prvních stran bylo zřejmé, že učebnice z roku 1974 jsou sepsané jedním týmem autorů T. Sloukou a kolektivem, ale učebnice z roku 1981 byly sepsány v každém ročníku jinými autory, pro 6. ročník to byly autorky A. Jelínková a V. Prusáková, pro 7. ročník to byli autoři J. Dunovský, J. Landman a J. Bračok. Je zřejmé, že učebnice občanské nauky vydané v roce 1974 byly pod taktovkou jednoho autora, který si vedl celý obsah učebnice dle svého uvážení, ale s přesně zadanými požadavky, které byly formulovány v samotných osnovách. Stejně tomu bylo i u učebnic vydaných v roce 1981, ale změna byla taková, že každý z autorů se věnoval svému tématu.

Při dalším zkoumání učebnic občanské nauky jsme dospěli k závěru, že všechny námi zkoumané učebnice byly v souladu s požadavky učebních osnov sepsaných pro tento předmět a že byly velmi jasně zpracované. Což znamenalo přesně a zřetelně vymezené postupy a konstrukce učebnice, které se učitelé i žáci museli striktně držet. To tvrdí i Marek Hadáček (2013), který se ve své diplomové práci zabýval proměnami učebnic občanské výchovy na přelomu 80. a 90. let 20. století, kde sám autor porovnává učebnice z roku 1981, které jsme si pro svůj výzkum vybrali také. Shodujeme se s ním v několika bodech, což je pro náš výzkum velmi pozitivní a dobré zjištění. Naopak se s autorem M. Hadáčkem rozcházíme v názoru, že učebnice z roku 1981 pro 6. a 7. ročník jsou zcela stejné. Což nemůžeme tvrdit, protože jsme se z našeho podrobného výzkumu dopracovali k rozdílům v učebnicích, které si popíšeme následovně.

Učebnice velmi dobře dokázaly působit na žáky společně s ostatními médii, jako byl například tisk, televizní nebo rozhlasové vysílání. S těmito typy médií se učebnice společně se svými příklady a ukázkami zcela ztotožňovaly. Společně a vzájemně média a učebnice občanské výchovy/nauky fungovaly.

V učebnicích občanské výchovy/nauky byl jasně stanovený a schválený model společnosti, který byl prosazovaný vládnoucí stranou KSČ. Znamenalo to, že každý, kdo se od základního modelu „dokonalého a správného“ občana socialistické vlasti odlišoval, byl považován „nebezpečného“ odpírajícího poslušnost režimu.

Obsah učebnic byl však značně ideologicky ovlivněn a žáci v něm mohli nalézt ukázky z básní, úryvky z knih či citace osobností tehdejšího systému. Výkladová část byla u všech zkoumaných učebnic sepsaná srozumitelnou podobou vzhledem k věku žáků. Obsah také nabýval dojmu ideálního společenství, světového míru a věčné spolupráce přátel socialistických zemí.

Jestliže se zaměříme na porovnání prostředků k dosahování cílů předmětu ve zkoumaných učebnicích, zjistíme značné rozdíly. Nejenom v obrazovém materiálu, ale i v grafickém, nebo dokonce v příkladech textu psaného, který však dobře sloužil k orientaci žáků v samotném textu učebnic.

Učebnice 6. ročníku z roku 1974 byla nejméně vybavená obrazovým materiálem. Můžeme tvrdit, že v učebnici nebyl obrazový materiál téměř žádný, až na několik málo grafů, tabulek a úryvků z literárních děl. Stejně tomu bylo i v 7. ročníku ze stejného roku. Naopak v učebnicích vydaných v roce 1981 jsme našli obrazového materiálu dostatek. V učebnici nechyběly fotografie, obrázky, mnoho grafů, tabulek a příkladů literárního textu. Myslíme si, že je v tomto ohledu jednoznačný rozdíl v prostředcích k dosahování cílů předmětu občanská nauka.

Co se týká obrazového materiálu, byly na fotografiích ztvárňované role, které každý dle učebnice občanské výchovy/nauky musel dodržovat. Bylo to vzorem jak pro žáky, tak pro samotné učitele. Role v učebnicích byly vymezené, třeba na příkladu rodiny, která byla vždy pojímána jako základ společnosti obsahující členy rodiny jako matku, otce a několik dětí. Z dnešního pohledu tomu tak již není. Rodina sice nadále zůstává základem státu, ale může být i jinak genderově postavená nebo rodina může být neúplná. Což nebylo absolutně respektované v době vládnoucí komunistické strany.

Zajímavostí v prostředcích učebnic k dosahování cílů bylo zjištění, že byly použity dva totožné příklady ukázek. Jednalo se o ukázkou posledních slov z manifestu komunistické strany a báseň od V. Nezvala Přišli včas. Tyto dvě ukázky byly zařazeny do učebnice 7. ročníku jak v roce 1974, tak v roce 1981.

K dalšímu porovnání učebnic došlo následkem nalezení úvodního slova žákům, které se po našem zjištění objevilo ve třech námi zkoumaných učebnicích. Bylo zajímavé, že v 6. ročníku z roku 1974 úvodní slovo žáků chybělo, ale následující 7. ročník z roku 1974 úvodní slovo žákům obsahoval. Přitom byly učebnice psané jedním a tím samým týmem autorů. V učebnicích z roku 1981 úvodní slovo žákům nechybělo.

Úvodní slovo žákům bylo opět dalším tlačáním ideologie žákům do paměti. Obsahovalo, jak mají žáci myslet, co mají umět nebo co na konci ročníku, nebo ročníku předešlého mají znát. Hlavně šlo o to, jakou si mají utvořit ideologickou představu o socialistickém státě a jeho představitelích.

Dostaneme-li si ke srovnání prostředků, kterých měla učebnice dosahovat při kontrole žáků, zjistili jsme, že každá učebnice, až na nějaké výjimky těchto prostředků, měla jinou formu kontroly. Například v učebnici pro 6. ročník z roku 1974 jsme našli pouze otázky a úkoly za podkapitolou. Učebnice pro 7. ročník z roku 1974 obsahovala také tyto otázky a úkoly, ale navíc pojímala otázky a úkoly zařazené autorem do textu učebnice, které v předchozím ročníku chyběly. Pokud se blíže podíváme na učebnice z roku 1981, zjistíme, že zahrnovaly také otázky a úkoly za každou podkapitolou, otázky a úkoly v textu a navíc ještě otázky a úkoly k celkovému shrnutí hlavních kapitol učebnice. Také jsme našli v učebnici pro 6. ročník z roku 1981 náměty k dobrovolným úkolům a činnostem, které ve všech námi zkoumaných učebnic chyběly.

Dalším porovnávaným bodem bylo celkové shrnutí podkapitol objevující se pouze v učebnici pro 6. ročník vydanou v roce 1981. Jiné učebnice toto shrnutí neměly. Myslíme si, že to ale bylo pozitivum, protože shrnutí sloužilo k celkovému ucelení získaných vědomostí o novém tématu žákům a bylo důležitou součástí učebnice.

Z grafického pohledu proměn učebnic jsme dohledali pouze rozdíl v barevnosti označení textu. U 6. a 7. ročníku z roku 1981 jsme si povšimli označení modrou barvou názvů kapitol a jejich tučného zvýraznění, což u učebnic z roku 1974 nebylo. Také učebnice z roku 1981 obsahovaly na stranách učebního textu modře napsaný popisek, čeho se odstavec týká. Zřejmě pro usnadnění hledání v textu učebnice. Tyto malé

poznámky učebnicím vydané v roce 1974 chyběly. Zbylý text byl u všech učebnic stejný, černé písmo na bílém podkladě.

Závěrem je nutné dodat, že učebnice občanské výchovy/nauky vedly k disciplinaci nejenom žáků, ale i samotných učitelů vyučující tento předmět. Vedly k zakořeňování představ o dokonalosti tehdejšího systému a vždy dokázaly dosáhnout všech svých vytyčených cílů. Je třeba se ale zamyslet, jaké to cíle byly. Jak jsme již dříve zmínili, šlo i cíle podpory vládnoucí strany, o představě dokonalosti doby, o světovém míru, o podpoře dělnické třídy nebo o dopomoci všem občanům k práci atp.

7. Závěr

V této diplomové práci jsme zjišťovali vývoj pojetí předmětu občanská výchova a analyzovali učebnice. Bylo to i naším výzkumným cílem, což se dle našeho názoru podařilo splnit. Výzkum přinesl řadu výsledků, které byly v diplomové práci potvrzeny a názornými příklady doloženy a tím naplnil všechny naše určené cíle.

Úvodem diplomové práce bylo seznámení čtenáře s vývojem československého školství na základě školských zákonů z daných let. Dále jsme provedli interpretaci učebních osnov pro různé ročníky základní školy k předmětu občanská výchova/nauka i s různým vymezením předmětu i s jeho cíli.

Snažili jsme se dohledat maximum relevantních pramenů pro provedení výzkumu, ale příprava byla velice náročná. Počínaje dojížděním do pražských knihoven, které byly jediné, v nichž bylo možné podklady pro tuto diplomovou práci nalézt a získat, objednávaním podkladů z depozitářů a dlouhý čas trávený focením dokumentů, které z důvodu jediného výtisku nebylo možné zapůjčit domů.

Dále bylo naším cílem zajistit sady učebnic, abychom se mohli začít výzkumu věnovat. Výzkum se řídil formulovanými výzkumnými otázkami, na které jsme hledali odpovědi.

Dospěli jsme k závěru, že učebnice z roku 1974 se až na nepatrné drobnosti od sebe nelišily, zato učebnice vydané v roce 1981 se v některých odpovědích na výzkumné otázky lišily mnoho. Cílem však bylo porovnávat jednotlivé ročníky z roku 1974 s rokem 1981. Což přineslo výsledky takové:

- rozdílnost v obrazovém materiálu, jako pomocného bodu k orientaci žáků,
- více doprovodných otázek v textu i na konci podkapitol,
- slovníček na konci učebnice a
- barevnost nadpisů spolu s lepší grafickou vybaveností učebnice.

Pokud bychom hodnotili vývoj učebnic z pohledu obsahového zastoupení, zjistili bychom, že učebnice pojímaly stejná obsahová témata, jen s pozměněnými názvy kapitol a témat.

Učebnice z roku 1981 byly ještě mnohem více ideologicky zaměřené, protože se v nich často objevovala nesnášenlivost tehdejšího západního nepřítele a tím pádem

neučily žáky skutečnosti, ale snažily se o vsugerování nepravd žákům z hlediska historie a historického uspořádání našeho státu.

Ve všech námi interpretovaných učebnicích byla velmi dobře propracovaná ideologie výchovy člověka, například svou názorností ukázek z literárních děl, citátů, fotografiemi atp., ale vždy musela dosáhnout svých vytyčených cílů.

8. Seznam použité literatury

1. BESANÇON, A., 2000. *Nemoc století: komunismus, nacismus a holocaust*. Praha: Themis. ISBN 80-85821-89-3.
2. CIGÁNEK, R., 2009. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1611-7.
3. ČERVENKOVÁ, I., 2010. *Žák a učebnice: užívání učebnic na 2. stupni základních škol*. Ostrava: Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-7368-924-7
4. FERJENČÍK, J., 2000. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-367-6.
5. FIALA, P., a kol., 2000. *Komunismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2249-3.
6. FUCHS, E., NIEHAUS, I., STOLETZKI, A., 2014. *Das Schulbuch in der Forschung: Analysen und Empfehlungen für die Bildungspraxis*. Göttingen: V&R unipress. ISBN 978-3-8470-0385-4 (E-Book).
7. GAVORA, P., 2010. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-185-0
8. HENDL, J., 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-485-4.
9. CHLUP, O., 1965. *Cesta k socialistické škole: výbor z díla*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Dějiny školy a výchovy.
10. KAPLAN, K., 2005. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*. Brno: Barrister a Principal, spol. s r. o., ISBN 80-86598-98-5
11. KNAPÍK, J., A KOL., 2014. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita. ISBN: 978-80-7510-057-3
12. KNAPÍK, J., FRANC, M., A KOL., 2011. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967. Svazek 1. A-O*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2019-2.
13. KNAPÍK, J., FRANC, M., A KOL., 2011. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967. Svazek 2. P-Ž*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2019-2.
14. KNECHT, P., JANÍK, T., A KOL., 2008. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-174-4
15. KOTLÁN, P., 2003. *Demokracie ve stínu: extremismus, terorismus, fašismus, komunismus*. Ostrava: Sokrates. ISBN 80-86572-07-2.

16. KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V., 1977. *Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích*. Praha: SPN. ISBN 14-617-77
17. KRÁLÍKOVÁ, M., 1965. *Diferenciace učebního plánu střední všeobecně vzdělávací školy*. Praha: SPN. ISBN 14-502-66
18. LINDEROVÁ, I. SCHOLZ, P. MUNDUCH, M. 2016. *Úvod do metodologie výzkumu*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická. ISBN 978-80-88064-23-7
19. MAŇÁK, J., KLAPKO, D. A KOL., 2006. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-124-3
20. MALÁTKOVÁ, J. A KOL., 2004. *Ottova encyklopedie od A-Ž*. Praha: Ottovo nakladatelství. ISBN 80-7360-014-5
21. MIOVSKÝ, M., 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-1362-4.
22. MORKEŠ, F., 2002. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského. ISBN 80-901461-9-8.
23. PÁNKOVÁ, M., 2009. *Odkaz J. A. Komenského. Tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě*. Praha: Pedagogické muzeum Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-86935-09-6
24. PELIKÁN, J., 1998. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-569-8
25. PRŮCHA, J. 1998. *Učebnice: Teorie a analýza edukačního média*. Praha: Paido. ISBN 80-85931-49-4
26. PRŮCHA, J. 2002. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-631-4
27. PRŮCHA, J., VETEŠKA, J., 2014. *Andragogický slovník*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4748-4.
28. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. MAREŠ, J., 2003. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-772-8
29. SOMR, M., A KOL., 1987. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha: SPN. ISBN 14-601-87
30. ŠVEC, Š. A KOL., 2009. *Metodologie věd o výchově*. Kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-192-8
31. ZOUNEK, J., ŠIMÁNĚ, M., KNOTOVÁ, D., 2017. *Normální život v nenormální době: základní školy a jejich učitelé (nejen) v období normalizace*. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7552-709-7.

32. ZOUNEK, J., ŠIMÁNĚ, M., KNOTOVÁ, D., 2017. *Socialistická základní škola pohledem pamětníků: sonda do života učitelů v Jihomoravském kraji*. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7552-493-5
33. ZUJEV, D. D., 1986. *Ako tvoriť učebnice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Věstníky a učební osnovy:

1. MĚCHÝŘOVÁ., V. 1972. *Občanská výchova v 6. ročníku základní devítileté školy. Metodický rozbor učiva*. Praha: SPN.
2. Ministerstvo školství a kultury. 1961. *Učební osnovy základní devítileté školy. Občanská výchova 6.-9. ročník*. Praha: SPN. ISBN 04-04.
3. Ministerstvo školství ČSR. 1970. *Učební osnovy základní devítileté školy. Občanská výchova 8. – 9. ročník*. Praha: SPN. ISBN 14-376-70.
4. Ministerstvo školství České socialistické republiky. 1972. *Doplňek k učebním osnovám pro základní devítileté školy pro školní rok 1972/73. Občanská výchova*. Praha: SPN. ISBN 14-376-72.
5. Ministerstvo školství ČSR. 1983. *Učební osnovy základní školy. Občanská nauka 6. – 8. ročník*. Praha: SPN. ISBN 11-304.
6. ROSENZWEIG. M. A KOL., 1962. *Občanská výchova v 8. ročníku základní devítileté školy. Metodická příručka pro učitele*. Praha: SPN. ISBN 23-0-18.
7. *Věstník MŠ a národní osvěty*. 1933. *Učební osnovy jednotlivých předmětů*. Praha: SPN
8. *Věstník Ministerstva školství, věd a umění. Výnos Ministerstva školství a osvěty*. 1948/1949. *Přechodný učební plán a přechodné učební osnovy pro 4.-8. třídu gymnázií a reálných gymnázií*. Praha: SPN.
9. VÝBORNÝ. F., ROSENZWEIG. M., 1960. *Občanská výchova v 6. a 9. ročníku základní devítileté školy. Metodická příručka pro učitele*. Praha: SPN. ISBN 15-130-63.
10. *Výnos ministerstva školství a osvěty*. 1948. *Učební plán a učební osnovy pro školy národní. Č. A-148-00-II*. Praha: SPN.
11. *Výnos ministerstva školství, věd a umění*. 1949. *Učební plán a učební osnovy pro gymnasia. Č. 100 000-I*. Praha: SPN.
12. *Výnos ministerstva školství a kultury*. 1966. *Učební osnovy základní devítileté školy. Občanská výchova 7. – 9. ročník*. Praha: SPN. ISBN 04-31.

Články:

1. DVOŘÁKOVÁ, I., 2010. *Obsahová analýza. Formální obsahová analýza. Kvantitativní obsahová analýza.* AntropoWeb, z. s. [online], č. 2, s. 98-100 [vid. 23.15.2018]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/index>. ISSN 1801-8807
2. GAVORA, P., 2015. *Obsahová analýza v pedagogickom výskume: Pohľad na jej súčasné podoby.* Pedagogická orientace [online], roč. 25, č. 3, s. 345-371 [vid. 12.10.2017]. Dostupné z: https://journals.muni.cz/pedor/article/view/3670/pdf_gavora
3. HLOUŠKOVÁ, L., 2000-2001. *Obsahová analýza učebnic didaktického a historického textu.* Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. [online], U 5-6. s. 79-89 [vid. 13.5.2018]. Dostupné z: file:///C:/Users/iva/Desktop/MGR/DP/vymezeni%20ucebnice/obsahova%20analzya/U_Paedagogica_05-2000-1_9.pdf
4. JANIŠ, K. ml., 2014. *Jak tedy relektovat socialistickou pedagogiku?* Pedagogická orientace [online], roč. 24, č. 1, s. 128-132 [vid. 12.10.2017]. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/605/590>
5. JŮVA, J., 1977/1978. *Vývoj československé socialistické pedagogiky.* Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity [online], roč. 1, č. 12/13, s. 7-19 [vid. 12.10.2017]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/112843/I_Paedagogica_aPsychologica_12-1977-1_2.pdf?sequence=1
6. MAŇÁK, J., 2013. *Pedagogika a pedagogové v období vlády komunismu.* Pedagogická orientace [online], roč. 23, č. 3, s. 386-391 [vid. 12.10.2017]. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/1143/888>

Internetové zdroje:

1. HADÁČEK, M., 2013. *Proměny učebnic občanské výchovy na přelomu 80. a 90. let 20. století.* [online], s. 29 [vid. 16.6.2018]. Dostupné z: <file:///C:/Users/iva/Desktop/MGR/DP/Občanky%20ucebnice/Osnovy/jine%20dpp/promeny%20ucebnic%20ov%2080-90leta.pdf>
2. MŠMT., 2016. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání: Výchova k občanství* [online], s. 57-61 [vid. 9.3.2018]. Dostupné z: file:///C:/Users/iva/AppData/Local/Temp/RVP%20ZV_2016.pdf

3. MVČR., 2018. *Sbírka zákonů a sbírka mezinárodních smluv*. [online], [vid. 21.3.2018]. Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/start.aspx>
4. NĚMEC, V., 2018. *Dějepis*. [online], [vid. 11.4.2018]. Dostupné z: <http://www.dejepis.com/>
5. RVP., 2018. Metodický portál inspirace a zkušenosti učitelů. *Výukové cíle* [online], [vid. 3.6.2018]. Dostupné z: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/V/V%C3%BDukov%C3%A9_c%C3%ADle
6. VLČEK, T., 2018. *Totalita*. [online], [vid. 10.4.2018]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/1948/1948.php>

Zákony a jiné právní normy:

1. Zákon č. 100/1946 Sb., kterým se zřizují pedagogické fakulty, ze dne 9. dubna 1946
2. Zákon č. 95/1948 Sb., zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), ze dne 21. dubna 1948.
3. Zákon č. 150/1948 Sb., Ústavní zákon, ze dne 9. května 1948
4. Zákon č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, ze dne 18. května 1950
5. Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953
6. Zákon č. 46/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o vysokých školách, ze dne 24. září 1956
7. Zákon č. 100/1960 Sb., ústavní zákon - Ústava Československé socialistické republiky, ze dne 11. července 1960
8. Zákon č. 186/1960 Sb., o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon), ze dne 15. prosince 1960
9. Zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, ze dne 21. června 1978
10. Zákon č. 29/1984, o soustavě základních a středních škol (školský zákon), ze dne 22. března 1984